

**VERTALERS EN HUL BRONNE:
DIE BEHOEFTE AAN 'N
VERTAALWOORDEBOEK
MET ENGELS EN AFRIKAANS
AS BEHANDELDE TAALPAAR**

M.F. Crafford

Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes
vir die graad van
Magister Philosophiae (Vertaling)
aan die
Universiteit Stellenbosch

Studieleier: Prof. Ilse Feinauer
Medestudieleier: Prof. Rufus Gouws

April 2005

VERKLARING

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat my eie oorspronklike werk is en dat ek dit nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê het nie.

OPSOMMING

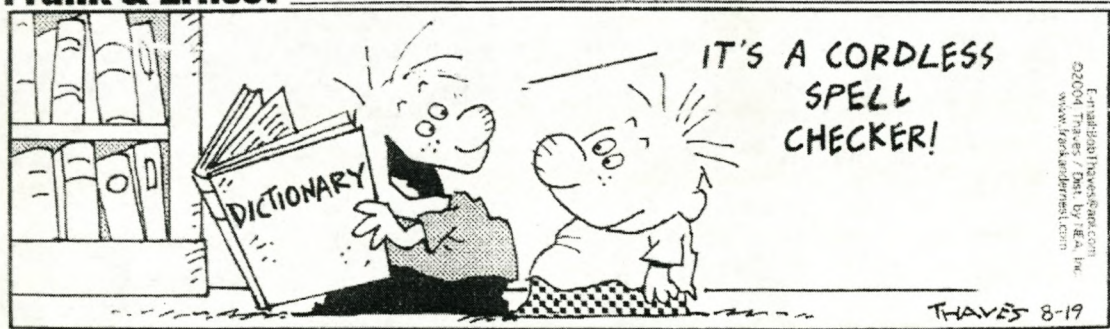
Woordeboeke is 'n belangrike hulpmiddel vir vertalers, maar is dikwels ook 'n bron van frustrasie wanneer hulle óf geen hulp nie óf gebrekkige leiding verskaf. Hierdie studie ondersoek redes waarom spesifiek tweetalige woordeboeke nie 'n voldoende hulpmiddel vir professionele vertalers is nie. In die proses word teorieë oor en benaderings tot vertaling as produk en proses belig. Daar word veral klem gelê op linguistiese, tekslinguistiese en funksionalistiese werksywyses in vertaling. Die ontwikkeling van leksikografie en die leksikografiese beskouing ten opsigte van tweetalige woordeboeke word daarna aangesny. Soos vertaalkunde, het leksikografie uit die linguistiek as studiegebied ontwikkel. Dit het op die vormingsjare van die twee jonger studierigtings – vertaalstudie en leksikografie – 'n soortgelyke invloed uitgeoefen. Die problematiek om ekwivalensie in sowel vertaalteorie as tweetalige woordeboeke word uitgelig. Professionele vertaling behels meer as die vertaal van woorde of die korrekte keuse van vertaalekwivalente. Tweetalige woordeboeke is nie 'n voldoende hulpmiddel vir vertalers nie, omdat hulle nie 'n bevredigende, genoegsame of toereikende hulpmiddel is nie. Die gebruik van die terme “tweetalige woordeboek”, “vertalende woordeboek” en “vertaalwoordeboek” word bespreek. Vereistes waaraan 'n vertaalwoordeboek behoort te voldoen, word ondersoek, onder meer aan die hand van insigte uit navorsing oor die vertaalproses, vertaalstrategieë, tipiese vertaalprobleme en die vaardighede waarvoor professionele vertalers (moet) beskik. 'n Vertaalwoordeboek moet aan professionele vertalers hulp verleen met probleme wat hulle ondervind met die resepsie, oordrag en produksie van tekste. Verteenwoordigende korpusse van werklike taalgebruik moet die grondslag vorm vir die saamstel van sodanige woordeboek. Op grond van die werklike doel van 'n vertaalwoordeboek en die funksies wat dit moet verrig, word 'n model voorgestel vir 'n vertaalwoordeboek vir vertalers uit Engels in Afrikaans. Bewerkingsvoorstelle vir enkele voorbeeldlemmas word aan die hand gedoen. 'n Proses van gelyktydige terugvoer behoort by die saamstel van nuwe woordeboeke gevolg te word.

ABSTRACT

Dictionaries are important translation tools, but cause a lot of frustration when they either fail to provide the help required or offer very little guidance. This study examines the reasons that bilingual dictionaries in particular do not always provide satisfactory support to professional translators. Translation theory and different approaches to both the process and the product of translation are investigated. Specific attention is paid to linguistic, text-linguistic and functionalist approaches to translation. The study traces the development of lexicographic theory and practice, and highlights the linguistic genealogy of lexicography. Lexicography and translation studies share this genealogy. The concept of equivalence as it relates to both these academic disciplines – translation studies and lexicography – is investigated. Professional translation entails more than translating individual words or choosing the correct translation equivalent from a bilingual dictionary, and professional translators therefore tend to regard most existing bilingual dictionaries as unsatisfactory, insufficient and inadequate. The terms “bilingual dictionary”, “translating/translatory dictionary”, and “translation dictionary” are discussed. Requirements for a translation dictionary are identified based on research findings concerning the translation process, translation strategies, typical translation problems, and the requisite skills of professional translators. A translation dictionary should be designed so as to assist professional translators in solving problems related to the reception, translation, and production of texts. It should be based on a representative corpus of real language use. Finally, a lexicographic model of an English-Afrikaans translation dictionary is constructed, based on the genuine purpose and the lexicographic functions of a dictionary aimed at the needs of professional translators. A process of simultaneous feedback is recommended when new dictionaries are compiled.

Sonder Lize was niks hiervan moontlik nie.

Frank & Ernest

INHOUDSOPGAWE

TITELBLAD	i
VERKLARING	ii
OPSOMMING	iii
ABSTRACT	iv
ERKENNING	v
AFKORTINGS	viii

HOOFSTUK 1:

INLEIDING

1.1	Agtergrond	1
1.2	Probleemstelling	1
1.3	Hipotese	2
1.4	Terreinafbakening	2
1.5	Metodologie	3
1.6	Verloop van die navorsing	4
1.7	Ten slotte	5

HOOFSTUK 2:

LITERATUUROORSIG

2.1	Inleiding	6
2.2	Die historiese ontwikkeling van verskillende benaderings tot vertaling	7
2.2.1	Die linguistiese benadering	9
2.2.2	Die tekslinguistiese benadering	12
2.2.3	Die funksionalistiese benadering	15
2.3	Die problematiek om die term ekwivalensie in die vertaalteorie	20
2.3.1	Ekwivalensie as die doel van en vereiste vir 'n vertaling	22
2.3.2	Soorte ekwivalensie	22
2.4	Ekwivalensie in leksikografie	27
2.5	Die ontwikkeling van leksikografie	30
2.6	Ten slotte	34

HOOFSTUK 3:

VEREISTES VIR 'N VERTAALWOORDEBOEK

3.1	Inleiding	36
3.2	Die profiel van 'n vertaler	38
3.2.1	Taalvermoë	39
3.2.2	Teksvermoë	43
3.2.3	Vakvermoë	44

3.2.4	Kultuurvermoë	45
3.2.5	Probleemoplossingsvermoë	45
3.2.6	Oordragvermoë	46
3.3	Die eienskappe van die vertaalproses	46
3.4	Vertaalprobleme en vertaalstrategieë	49
3.5	Die leksikografiese funksies en werklike doel van 'n vertaalwoordeboek	54
3.5.1	Probleme met die resepsie van die T2-bronteks	56
3.5.2	Probleme met die oordrag van die T2-bronteks na die T1-doeltekste	58
3.5.3	Probleme met die produksie van die T1-doeltekste	59
3.6	Die begrippe tweetalige, vertalende en vertaalwoordeboek	59
3.7	Die produksie van 'n vertaalwoordeboek	62
3.7.1	Die voortekste-afdeling	63
3.7.2	Die sentrale lys	64
3.7.3	Die agtertekste-afdeling	67
3.8	Ten slotte	68

HOOFSTUK 4:

'N PRAKTIESE MODEL VIR 'N VERTAALWOORDEBOEK.....

4.1	Inleiding	69
4.2	Bewerkingsvoorstelle	73
4.2.1	'n Leksikale item met 'n enkele woordsoortelike funksie en slegs een betekenisonderskeiding	73
4.2.2	'n Leksikale item met meer as een woordsoortelike funksie en een betekenisonderskeiding elk	75
4.2.3	'n Leksikale item met meer as een woordsoortelike funksie en meervoudige betekenisonderskeidings	76
4.2.4	'n Multileksikale leksikale item met slegs een woordsoortelike funksie	78
4.2.5	'n Multileksikale leksikale item met meer as een woordsoortelike funksie	78
4.3	Die konsep van gelyktydige terugvoer	79
4.4	Ten slotte	79

HOOFSTUK 5:

SLOT

5.1	Samevatting	80
5.2	Voorstelle vir verdere navorsing	82

BRONNELYS	84
------------------------	-----------

AFKORTINGS

Die volgende afkortings word in die studie gebruik:

Woordeboeke

- BCD *Bilingual Canadian Dictionary* [Intyds]. 2004. Beskikbaar
<http://www.dico.uottawa.ca/entries-en.htm> [2004/11/02].
- COBUILD Sinclair, J., Fox, G. & Bullon, S. 1997. *Collins COBUILD English dictionary*.
Londen: HarperCollins.
- HAT Odendal, F.F., Schoonees, P.C., Swanepoel, C.J., Du Toit, S.J. & Booysen,
C.M. 2000. *Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Derde
uitgawe. Midrand: Perskor.
- TWB Bosman, D.B., Van der Merwe, I.W. & Hiemstra, L.W. 1984. *Tweetalige
Woordeboek/Bilingual Dictionary*. Kaapstad: Tafelberg.

Ander

- BT Bronteks
- DT Doelteks
- DTS Beskrywende vertaalstudie ("Descriptive Translation Studies")
- TAP Hardopdinkprotokol ("Think-aloud protocol")
- T1 Eerste taal
- T2 Tweede taal

HOOFSTUK 1

INLEIDING

“... a broad sociological perspective on translation acknowledges that the translator is an active and thinking social being, not just a linguistic decoding machine or, at best, a drudge with a good dictionary”
(Hermans 1994: 18).

1.1 AGTERGROND

Vertalers het ambivalente gevoelens oor tweetalige woordeboeke. Enersyds beskou hulle dit as 'n onontbeerlike hulpmiddel, en andersyds kry hulle in die praktyk soms weinig praktiese nut daaruit en bied dit óf geen hulp nie óf slegs gebrekkige leiding. Daar is selfs praktiserende vertalers wat beweer dat hulle dit so ver moontlik probeer vermy om 'n tweetalige woordeboek te gebruik (Roberts 1990: 74).

Leksikograwe is deeglik bewus van die algemeenste probleme wat met woordeboeke ondervind word. Hulle streef dan ook voortdurend daarna om woordeboeke sodanig te verbeter dat dit op 'n meer doeltreffende wyse in gebruikers se behoeftes sal voorsien.

Die saak is egter glad nie eenvoudig nie. Ontwikkelings in vertaalstudie dui daarop dat die status van die woordeboek as belangrike hulpbron by vertaling bevraagteken kan word, want tradisioneel is die meeste woordeboeke staties en woordgebonde. Volgens die nuutste benaderings en teorieë word algemeen aanvaar dat dit nie woorde en sinne is wat vertaal word nie, maar tekste. Om 'n teks te vertaal, beteken die bestaande teks word herkonstrueer om 'n nuwe teks te skep. In die herkonstruering van tekste is dit nie die betekenis van 'n ander taal wat vertaal word nie, maar betekenis in konteks (Neubert 2001: 55).

1.2 PROBLEEMSTELLING

- Is tweetalige woordeboeke 'n voldoende hulpmiddel vir professionele vertalers?
- Watter vereistes stel professionele vertalers aan 'n woordeboek?

- Hoe verskil 'n tweetalige woordeboek, 'n vertalende woordeboek en 'n vertaalwoordeboek?
- Hoe kan tweetalige woordeboeke aangepas word om 'n beter hulpmiddel vir vertalers te wees?

1.3 HIPOTESE

Tweetalige woordeboeke is nie 'n voldoende hulpmiddel vir vertalers nie.

Ten einde hierdie induktiewe hipotese te operasionaliseer, is dit nodig om die begrip “voldoende” te omskryf.

Met die stelling dat tweetalige woordeboeke nie 'n “voldoende” hulpmiddel vir vertalers is nie, word bedoel dat hulle nie 'n bevredigende, genoegsame of toereikende hulpmiddel is nie. Hulle is nie *bevredigend* nie omdat hulle bepaalde tekortkominge het en daarom inderdaad soms 'n uiters onbevredigende en selfs frustrerende hulpmiddel is. 'n Vername tekortkoming is dat gedrukte woordeboeke nie vinnig genoeg tredhou met nuwe woorde wat in omloop kom en ander wat betekenisverandering of -uitbreiding ondergaan nie. Aan die ander kant word verouderde en weinig gebruikte lemmas voortdurend heropgeneem. Tweetalige woordeboeke is ook nie 'n *genoegsame* hulpmiddel nie, omdat vertalers noodwendig ook ander bronne raadpleeg soos eentalige verklarende woordeboeke en gespesialiseerde woordeboeke vir bepaalde vakgebiede. Laastens is hulle 'n *ontoereikende* hulpbron, omdat woordeboeke vanweë hul woordgebaseerde aard nie volledig kan voorsien in die behoeftes van vertalers wat teksmatig vertaal nie.

1.4 TERREINAFBAKENING

In hierdie ondersoek na vertalers en hul bronne word op woordeboeke as hulpbron gekonsentreer, omdat woordeboeke allerweë as vertalers se belangrikste hulpmiddel beskou word. Die assosiasie van vertaler en woordeboek is so stewig gevestig soos die assosiasie van sjirurg en skalpel, skilder en kwas.

Omdat twee tale by die vertaalhandeling betrokke is, soek vertalers in tweetalige woordeboeke oplossings vir hul vertaalprobleme en word tweetalige woordeboeke spesifiek onder die loep geneem in hierdie ondersoek. Die fokus is op algemene tweetalige woordeboeke eerder as gespesialiseerde vakwoordeboeke. Dis ook belangrik om daarop te wys dat die begrip “woordeboek(e)” soos dit in hierdie studie gebruik word, spesifiek na gedrukte woordeboeke verwys. Elektroniese woordeboeke het ’n andersoortige benadering wat baie van die argumente teen gedrukte woordeboeke kan troef.

Die ondersoek word uit die oogpunt van professionele vertalers se behoeftes benader eerder as die behoeftes van ander gebruikers van tweetalige woordeboeke soos aanleerders van ’n tweede of vreemde taal. Die tipe vertaling wat in ’n taalklas gedoen word as didaktiese oefening om die leerder se bemeestering van ’n ander taal aan te help of te toets, is iets anders as ’n vertaling wat vir ’n bepaalde kommunikatiewe situasie gedoen word (Snell-Hornby 1992: 100).

Die taalpaar wat ondersoek word, is Afrikaans en Engels, met die rigting van vertaling uit Engels in Afrikaans. Uit die aard van die Suid-Afrikaanse werklikheid word die meeste tekste in die land in Engels gegenereer en daarna na behoefte in Afrikaans vertaal. Tweedens word baie tekste wêreldwyd in Engels geproduseer en verkry die Suid-Afrikaanse gemeenskap toegang tot dié tekste wanneer dit vir die spesifieke behoeftes van plaaslike taalgemeenskappe in Afrikaans en ander inheemse tale vertaal word.

Laastens word hoofsaaklik op tegniese vertaling eerder as literêre vertaling gekonsentreer, omdat dit die grootste gros vertalings verteenwoordig wat daagliks gedoen word.

1.5 METODOLOGIE

Die hipotese wat hierbo geformuleer is (dat tweetalige woordeboeke ’n onvoldoende hulpmiddel vir vertalers is), is induktief van aard omdat dit op ’n probleem gebaseer is wat na aanleiding van die navorser se persoonlike waarneming en ervaring geïdentifiseer is. Die hipotese word aan die hand van vertaalteoretiese en

leksikografiese literatuur ondersoek ten einde vas te stel of dit waar bewys kan word of deur die literatuur weerlê word.

Daar word op verkennende en beskrywende wyse ondersoek ingestel na die woordeboek as hulpmiddel by vertaling, met besondere klem op tweetalige woordeboeke as hulpbron. Dit behels onder meer dat vasgestel word wat vertaling behels. Die praktiese nut wat tweetalige woordeboeke vir professionele vertalers het, word aan die hand van vorige navorsers se teoretiese en kwalitatiewe sowel as empiriese studies ontleed.

In die navorsing waaroor hieronder verslag gelewer word, is ook 'n toegepaste navorsingskomponent. Daar word gepoog om die teorie op die praktyk toe te pas en 'n praktiese model te ontwerp vir 'n woordeboek wat op professionele vertalers in Afrikaans se behoeftes gerig is. Die teoretiese model word op kwalitatiewe wyse en deur middel van konseptuele ontleding daargestel.

1.6 VERLOOP VAN DIE NAVORSING

In hoofstuk 1 word die rasionaal vir die studie en die navorsingsontwerp belig. In hoofstuk 2 word ondersoek ingestel na die ontwikkeling van die vernaamste tersaaklike benaderings in sowel vertaalteorie as leksikografie. Albei hierdie wetenskaplike vakgebiede het uit die linguistiek as akademiese dissipline ontwikkel. In die vroeë jare van hul ontwikkeling was daar in die linguistiek 'n groot mate van eenstemmigheid dat vertaling 'n proses van dekodering en enkodering behels. Voorts moes die vertaalde teks as 't ware 'n spieëlbeeld vorm van die oorspronklike teks, vandaar die klem op ekwivalensie as die doel van en vereiste vir 'n vertaling. Vanweë verskeie redes waarop in hoofstuk 2 uitgebrei word, het die begrip ekwivalensie problematies geraak. Die evolusie van die konsep en die rol wat die konsep in sowel die vertaalteorie as tweetalige leksikografie speel, word bespreek.

In hoofstuk 3 word die werkswyse van professionele vertalers van nader bekyk. Vertaalstrategieë, vertaalvaardighede en tipiese vertaalprobleme word ondersoek. Die verloop van die vertaalproses en die eienskappe van vertalers as potensiële woordeboekgebruikers word ondersoek. In die lig daarvan word die vereistes wat aan 'n vertaalwoordeboek gestel word, bespreek. Op grond van die werklike doel en

funksies van 'n vertaalwoordeboek word riglyne vir die saamstel daarvan uitgestippel. Nie slegs die sentrale teks nie, maar ook die buitetekste kry aandag. Die begrippe tweetalige woordeboek, vertalende woordeboek en vertaalwoordeboek word bespreek. Oorwegings wat by die produksie van 'n vertaalwoordeboek in ag geneem moet word, word uitgelig.

Hoofstuk 4 skenk aandag aan die praktiese konstruksie van artikels vir 'n Engels-Afrikaans-vertaalwoordeboek. Die beginsel van gelyktydige terugvoer word verduidelik.

Die ondersoek word in hoofstuk 5 afgesluit en voorstelle vir verdere navorsing word aan die hand gedoen.

1.7 TEN SLOTTE

Die aanvangshipotese van hierdie studie is dat tweetalige woordeboeke nie 'n voldoende hulpmiddel vir professionele vertalers is nie. Indien hierdie induktiewe hipotese aan die hand van 'n literatuurondersoek korrek bewys word, beteken dit nie dat bestaande tweetalige woordeboeke vir vertalers van geen nut is nie. Woordeboeke bied objektiewe data, en vertalers onttrek subjektiewe inligting daaruit. Juis omdat vertalers aktiewe en denkende sosiale wesens is, soos Hermans (1994: 18) tereg sê, is hulle in staat om die inligting wat hulle nodig het uit die data in 'n woordeboek te onttrek. By vertaling behels die bewerking van 'n teks meer as 'n linguistiese proses van dekodering en enkodering.

Die navorsing wat hierop volg, bewys egter ook dat die leksikografiese data in woordeboeke wat spesifiek op professionele vertalers se behoeftes gerig wil wees, op 'n vernuwende wyse bewerk en aangebied kan word.

HOOFSTUK 2

LITERATUUROORSIG

“The process of translation is a process of decision-making. It is a set of procedures and strategies for making judgements when selecting the optimal choice from a range of potential equivalents” (Neubert & Shreve 1992: 15).

2.1 INLEIDING

“Translation exists because [people] speak different languages”, sê Steiner (1975: 49). Die vertaalpraktyk is so oud soos die pratende mensdom self en spruit uit ’n universeel menslike behoefte aan onderlinge kommunikasie. In die evolusionêre ontwikkeling van die pratende mensdom tot ’n pratende sowel as skrywende mensdom, sou tweetalige woordelyste – die eerste tekens van ’n leksikografiese praktyk – as gevolg van dieselfde behoefte hul verskyning maak, naamlik ter wille van praktiese steun by tussentalige kommunikasie.

Omdat dit in die aard van mense is om te besin en te kommunikeer oor wat hulle weet of dink van die fisiese en sosiale werklikheid (Neubert & Shreve 1992: 37), is dit onvermydelik dat sowel vertalers as leksikograwe oor die jare heen sou nadink en kommunikeer oor wat hulle doen, hoe hulle dit doen, en hoe dit gedoen behoort te word. ’n Ondersoek van die metaliteratuur in sowel vertaalstudie as leksikografie dui daarop dat ooreenstemmende strominge in die ontwikkeling van die twee vakgebiede bespeurbaar is. Die rede hiervoor is onder meer in hul gedeelde herkoms uit die linguistiek te vinde.

In die beginjare van die linguistiek het dié studierigting ’n rigiede en dogmatiese benadering tot die studie van taal as ’n sisteem gehandhaaf. Omdat sowel vertaling as woordeboekmaak as onderafdelings van die taalkunde bestudeer is, is die teorievorming van albei studierigtings deur ontwikkelings in die linguistiek as wetenskaplike vakgebied beïnvloed.

Die vernaamste tersaaklike ontwikkelings in sowel vertaalteorie as leksikografie word vervolgens uitgelig ten einde ooreenkomste te ondersoek in die wyse waarop hulle deur hul genealogie in die linguistiek beïnvloed is.

2.2 DIE HISTORIESE ONTWIKKELING VAN VERSKILLENDE BENADERINGS TOT VERTALING

Hoewel etlike vertalers en ander teoretici deur die eeue hul mening oor vertaling uitgespreek het, het hul kommentaar op weinig meer as intuïtiewe spekulاسie berus. Eers met die vestiging van vertaalstudie as 'n akademiese dissipline in die tweede helfte van die twintigste eeu is die vertalingsverskynsel meer op 'n stelselmatige wyse begin bestudeer en bepaalde teoretiese beginsels geformuleer. Voor dit is vertaling in akademiese kringe hoofsaaklik beskou as 'n aktiwiteit wat met tweedetaal- en vreemdetaalonderrig en -leer verband hou. In taalklasse is vertaal oefeninge gegee – dikwels sinne wat sonder konteks gelys is en vertaal moes word – om leerders te help om grammatikale strukture in die nuwe taal te bemeester of hulle in staat te stel om 'n teks in 'n vreemde taal te lees (Munday 2001: 8). Om in die behoefte van taalaanleerders te voorsien, het leksikograwe tweetalige vertalende woordeboeke opgestel – aanleerderwoordeboeke wat vertaalekwivalente verskaf en so die nodige leksikografiese ondersteuning in die taalklas kon bied.

Met die opkoms van die kommunikatiewe benadering tot taalonderrig in die laat 1960's en vroeë 1970's het vertaling as taalonderrigmetode ongewild geraak en grootliks in onbruik verval. Terselfdertyd het die vestiging van vertaalstudie as nuwe akademiese dissipline behels dat die fokus verskuif het van die bestudering van vertaling as deel van taalonderrig en -leer na 'n studie van die proses en produk van vertaling (Munday 2001: 9). Vertalingsverskynsels is bestudeer en beskryf, en bepaalde teoretiese beginsels is geformuleer ten einde hierdie verskynsels te verduidelik en voorspel (Munday 2001: 4).

Een van die eerste ondersoekmetodes waarvolgens die verskynsel van vertaling bestudeer is, was om die brontekste en doelt tekste met mekaar te vergelyk. Etlike sentrale konsepte in die vertaalteorie (soos die konsep van ekwivalensie) berus dan ook op 'n

gedetailleerde studie van die verhouding tussen bronteks en doelteks (Shreve, Schäffner, Danks & Griffin 1993: 22).

Die belangrikste benaderings tot tegniese vertaling is 'n linguistiese, tekslinguistiese en funksionalistiese benadering. Die **linguistiese** benadering het gewoonlik 'n letterlike vertaling¹ tot gevolg. Dit behels dat die vertaalde teks so na moontlik moet ooreenstem met die oorspronklike teks. Dit is 'n mikrostrukturele benadering waarvolgens elke woord met 'n ekwivalente woord vertaal word. 'n **Tekslinguistiese** benadering lê klem op die situasie en kultuur waarbinne vertaal word en op die doel van die vertaling – dit wil sê die funksie wat die vertaling moet verrig. Die oorspronklike teks word op 'n makrostrukturele wyse en oorkoepelend nagevolg sodat die vorm en funksie van die oorspronklike teks behoue bly. Beide hierdie benaderings kan as 'n dokumentêre benadering beskou word. Nord (1991: 72) onderskei tussen twee soorte vertalings: dokumentêr en instrumenteel. In 'n dokumentêre vertaling word die kommunikasie in die bronteks in die doeltaal opgeteken. Dis eenvoudig 'n reproduksie van die bronteks sonder om aandag te skenk aan die teikenkonteks. Die dokument (bronteks) word behou en die doelteks word as 'n vertaling geëien; teikenlesers is bewus dat hulle net waarnemers is van 'n kommunikatiewe situasie waarvan hulle nie deel is nie. In die **funksionalistiese** benadering is die teikenleser die belangrikste element en die vertaling is instrumenteel. Die doelteks is belangriker as die bronteks, omdat die leser op wie dit gerig is, belangrik is. Die inligting kom wel vanuit die bronteks, maar veral ook van die inisieerder van die vertaling. Indien die inisieerder byvoorbeeld 'n kliënt is, is die funksie van die vertaling dat die kliënt tevrede gestel moet word deurdat die teikenleser die teks begryp en die teks die funksie wat dit moet verrig, vervul. Hier word die doelteks nie primêr as 'n vertaling gesien nie, maar as 'n instrumentele teks met 'n kommunikatiewe funksie soortgelyk aan die kommunikatiewe funksie wat die bronteks vir die brontekslesers sal hê.

Uit die literatuur blyk dit dat die ontwikkeling van teorieë oor vertaling deur bepaalde klemverskuiwings gekenmerk word. Chesterman (1998: 201) verwys na die tendense

¹ Ek gebruik die term hier in die wydste sin van 'n "close lexical translation" (Munday 2001: 31) – 'n vertaalstrategie waarvolgens die inhoud onveranderd en die vorm so na moontlik aan dié van die oorspronklike bly. "Geen rokery" is 'n letterlike vertaling van "No smoking"; "Rook verbode" is 'n vry vertaling.

wat die afgelope dekade of twee in vertaalstudie sigbaar geword het, as 'n klemverskuiwing vanaf die vertaling self na 'n fokus op die vertalers en hulle besluite; vanaf 'n voorskrywende na 'n beskrywende benadering; en vanaf 'n filosofiese, konseptuele analise na empiriese navorsing.

2.2.1 Die linguistiese benadering

Volgens die linguistiese benadering moet daar woord vir woord, sin vir sin vertaal word sodat die vertaalde teks as 't ware 'n spieëlbeeld vorm van die oorspronklike teks, oftewel die bronteks. Die onderlinge verband tussen die twee tekste moet een van “ekwivalensie” wees, deurdat grammatikale en leksikale elemente in die brontaal met ekwivalente elemente in die doeltaal vervang word. Die begrip “ekwivalensie” lewer egter probleme op, soos in afdeling 2.3 verduidelik word.

In 1965 publiseer Catford *A linguistic theory of translation*, een van die eerste publikasies van sy soort (Hermans 1994: 11), waarin hy dit onomwonde stel dat vertaalteorie te make het met “a certain type of relation between languages and is consequently a branch of Comparative Linguistics”. Later beskryf hy vertaling as 'n “linguistic operation consisting of the substitution of source-language grammatical and lexical elements with equivalent target-language grammatical and lexical elements, together with the simultaneous exchange of source-language phonological and/or graphological elements for target-language phonological and/or graphological elements” (Catford 1965: 20-24).

Die linguistiese diskoers van die tyd is deur strukturalistiese en modernistiese² beskouings beïnvloed, en daarvolgens is gepoog om vertaling vanuit 'n suiwer wetenskaplike oogpunt te benader en 'n objektiewe beskrywing daarvan te gee. Nida praat dan ook van die “wetenskap van vertaling” en Wilss en Koller van “Übersetzungswissenschaft” (Munday 2001: 9). Semantiese struktuur word ontleed in terme van binêre teenoorgesteldes en vertalings word beoordeel “mainly in terms of right or wrong, faithful or free and other rigid categories” (Naudé 2000: 2). Munday

² 'n Modernistiese wêreldbeskouing word gekenmerk deur 'n geloof in die wetenskap en die vooropstel van rasonale denke en objektiwiteit. Ooreenstemmend hiermee hou kontemporêre teorieë oor die vertaalproses verband met die gedagte van 'n meganistiese enkodering en dekodering, en begin die moontlikheid van masjienvertaling besondere belangstelling geniet.

(2001: 37) sê: “The questions of meaning, equivalence and translatability became a constant theme of translation studies in the 1960s and were tackled by a new ‘scientific’ approach followed by one of the most important figures in translation studies, the American Eugene Nida.”

Die generatiewe linguistiek het in die laat 1950’s en vroeë 1960’s as teorie ontwikkel en vertaling is deur Nida as ’n onderafdeling hiervan bestudeer. Nida was een van die invloedrykste vertaalteoretici wat vertaling vanuit hierdie generatiewe linguistiese perspektief benader het. Hy en Taber, sy mede-outeur, spreek in hul werk *The theory and practice of translation* (1969/1982) die oortuiging uit dat linguistiese vertalings die enigste geldige strategie vir Bybelvertaling kan wees (Shuttleworth & Cowie 1997: 95).

Vertaling is aanvanklik allerweë as ’n uitvloeisel van die linguistiek beskou en die formele bestudering van die verskynsel het aan verskeie akademiese instellings ’n vertakking van die vergelykende en toegepaste linguistiek gevorm. Naudé (2000: 2) verwys na Catford, Nida en Wilss wat aan instellings in Engeland, die Verenigde State van Amerika en Duitsland onderskeidelik die gedagte gepropageer het dat daar in die vertaalproses na ekwivalensie (dit wil sê gelykheid, analogie of ooreenstemming) tussen die bronteks en die doelteks gestreef moes word. Die bronteks, as die oorspronklike teks, was nie net die ideaal wat voor oë gehou moes word nie, maar ook die maatstaf waaraan die geslaagdheid van ’n vertaalde teks gemeet moes word.

Hatim (1999) meen dat die verhouding tussen linguistiek en vertaalstudie nog altyd “ongemaklik” was, veral omdat betekenis op “gedekontekstualiseerde” wyse aandag geniet het. Linguiste het egter self ingesien dat hulle benadering tot die verhouding tussen die bronteks en doelteks te eng was, en het die konsep van ekwivalensie daarom op verskillende wyses probeer herdefinieer. Nida – wat met die vertaling van die Bybel in “eksotiese” tale te doen gekry het met allerlei begripsprobleme wat deur kultuurverskille veroorsaak is (Schäffner 2001: 8) – het byvoorbeeld onderskei tussen formele ekwivalensie (waar sowel die vorm as die inhoud van die doeltaal so na moontlik aan dié van die brontaal is) en dinamiese ekwivalensie (gebaseer op wat Nida die beginsel van ekwivalente effek noem – “where the relationship between receptor and message should be substantially the same as that which existed between the

original receptors and the message”) (Nida 1964: 159). Dinamiese ekwivalensie kan dus gedefinieer word as ’n beginsel waarvolgens die vertaler só probeer vertaal dat die woorde in die doeltaal dieselfde effek op die gehoor in die teikenkultuur sal hê as wat die bewoording van die bronteks op die oorspronklike gehoor gehad het. Nida se werk – hoewel dit baie kritiek ontlok het³ – het die kollig geplaas op die ontvangers van die doeltteks en hul kulturele verwagtinge. Sy sistematiese linguistiese benadering tot vertaling het ’n beduidende invloed uitgeoefen op ander prominente vertaalteoretici ná hom, soos Newmark en Koller (Munday 2001: 43).

Newmark gebruik die terme semantiese en kommunikatiewe vertaling om ’n brug te probeer slaan tussen die klem op óf brontaal óf doeltaal. Sy gebruik van die twee terme toon ooreenkomste met Nida se formele en dinamiese ekwivalensie en lok in die literatuur van vertaalteorie moontlik om dié rede minder bespreking uit as Nida se werk (Munday 2001: 46):

Communicative translation attempts to produce on its readers an effect as close as possible to that obtained on the readers of the original. Semantic translation attempts to render, as closely as the semantic and syntactic structures of the second language allows, the exact contextual meaning of the original (Newmark 1981: 39).

Vergelykende linguïste soos Newmark spits hulle toe op sistemiese verskille tussen tale (Van den Broeck 1992: 115). Hiervolgens fokus ’n ondersoek na vertaling op die optimale verwesenliking van sistemiese potensiaal. “Key concepts of linguistic approaches are reproduction of the SL-text, invariance of the message, faithfulness, equivalence” (Schäffner 1997: 3). Daar word op ’n normatiewe wyse (met ander woorde met die oog op wat ’n “korrekte” vertaling sal wees) gekonsentreer op vertaalbaarheid tussen *tale* eerder as tussen *kulture* of *tekste*. Toury (in Van den Broeck 1992: 112) meen dat so ’n beperkte konsep van vertaalbaarheid ’n onbetroubare basis vir vertaalteorie uitmaak. Sy argument is dat “no theory that

³ Sommige kritici (spesifiek dekonstruksioniste, wat tekste ontleed ten einde die onderliggende boodskappe en ideologieë daarin bloot te lê) wys daarop dat dinamiese ekwivalensie bedoel was om die ontvangers van die boodskap – ongeag hul eie kultuur – te bekeer tot die dominante diskoers van die Protestantse Christendom. Ironies genoeg is Nida ook verkwalik deur godsdiensgroepe, wat meen dis heiligskenis om veranderinge aan God se Woord aan te bring soos wanneer vertalers dinamiese ekwivalensie probeer bewerkstellig (Munday 2001: 43).

postulates adequacy conditions (such as 'correctness' or 'equivalence', for example) for a TL text to be considered as a translation of an SL text, can account for actual translations failing to satisfy these conditions". Volgens Toury is dit waarom linguistiese teorieë noodwendig nie kan slaag nie.

Ulrych en Bosinelli (1999) wys nietemin daarop dat die linguistiese tradisie veel bygedra het en steeds kan bydra tot die studie van vertaling. Vertaling kan egter nie as 'n suiwer linguistiese aktiwiteit beskou word nie.

2.2.2 Die tekslinguistiese benadering

Die linguistieke wetenskap is nie 'n statiese ondersoekterrein nie. Die studiegebied het naas *langue* toenemend ook *parole* begin insluit en sosiale en kulturele kontekste van taal is belangrik begin ag. Hierdie verbreding van perspektief het onder meer tot die vertakkings tekslinguistiek en diskoersontleding gelei. Vanaf 'n fokus op die mikrostruktuur (woorde en sinne), is na 'n makrostrukturele benadering beweeg en na die teks self en patrone in die teks gekyk.

Die fokusverskuiwing in die linguistiek het 'n ooreenstemmende invloed op die studie van vertaling gehad. Dis aanvaar dat vertaling nie in 'n vakuum geskied nie en dat nie afsonderlike woorde en sinne vertaal word nie, maar tekste. Vertalers produseer dus tekste eerder as dat hulle betekenis reproduseer. Die teks het die vertalingseenheid geword.

Neubert, vertaalteoretikus van die Leipzig-skool, publiseer in 1985 die boek *Text and translation* waarin hy aan die hand van 'n tekslinguistiese model oor die verskynsel van vertaling skryf. Hy beklemtoon onder meer die basiese posisie van 'n tekslinguistiese vertaalmodel: ten einde vas te stel of daar kommunikatiewe ekwivalensie tussen die bronteks en die doelteks is, moet in die eerste instansie na die teks in sy geheel gekyk word; in die tweede instansie is die praktiese situasie die deurslaggewende kriterium vir die geslaagdheid van 'n vertaling. In haar resensie van hierdie werk sê Schäffner (1990: 123) dat Neubert hiermee die eng siening van ekwivalensie as "regular correspondences between constituent levels of L1 and L2" te bowe kom, alhoewel hy nie so ver kom om die gedagte van (kommunikatiewe) ekwivalensie heeltemal opsy te skuif nie.

Neubert se posisie hou verband met 'n ander ontwikkeling in die studie van linguistiek, naamlik pragmatiek, waarvolgens taalhandelinge as kommunikatiewe handelinge erken word. Die vertaalproses word as 'n kommunikasieproses gesien wat binne 'n bepaalde sosiokulturele konteks plaasvind. Daar is ook 'n toenemende bewuswording van kultuuraspekte as relevant by vertaling (Hermans 1994: 13).

Volgens Schäffner (1990: 122) dui Neubert se definisie van vertaling as “source-text induced target-text production” daarop dat hy vertaling beskou as die produksie van 'n teks eerder as die reproduksie van betekenis.

Benewens Neubert neem ook House, Hatim en Mason hulle vertrekpunt uit diskoersontleding of die tekslinguistiek (Naudé 2000: 3). Volgens Naudé (ibid.) beskou hierdie teoretici vertaling as 'n semantiese en pragmatiese rekonstruksie van die bronteks aan die hand van 'n bo-na-onder-benadering (“top-down”): teks > paragraaf > sin > woord. Die konsep van ekwivalensie is steeds belangrik, hoewel nie soseer op die vlak van individuele woorde en sinne nie, maar op tekstuele en kommunikatiewe vlak.

In tekslinguistiese navorsing is gepoog om tekste vir vertaaldoeleindes in verskillende tipes tekste te probeer klassifiseer. Die bestudering van vertaling word dan ook benader aan die hand van verskillende genres of spesifieke soorte diskoers, omdat dit tekste eerder as woorde en sinne is wat vertaal word. Van den Broeck (1972: 93-95) deel soorte tekste byvoorbeeld in vier hoofgroepe in, naamlik referensiële tekste (soos die joernalistiek, amptelike tekste, vakliteratuur), literêre tekste (soos kunsprosa en poësie), oorredingstekste (soos reklame en argumentasie) en aanvullende tekste (soos die oorklankingstekste van rolprente, godsdienstige tekste, toneelstukke).

Die tekslinguistiese benadering in vertaalstudie kry veral prominensie met die werk van Reiss. As dosent in vertaling was haar doel oorspronklik om objektiewe kriteria te bepaal wat by die beoordeling van vertalings gebruik kon word (Schäffner 1997: 5). Sy baseer haar indeling van tekstipes op funksies van taal wat Bühler onderskei, naamlik die *Darstellungsfunktion* (inligtingsfunksie), *Ausdrucksfunktion* (ekspressiewe funksie) en *Appellfunktion* (oorredingsfunksie) (Munday 2001: 73, 199). Reiss koppel die drie funksies aan ooreenstemmende “dimensies” van taal en aan die tekstipes of

kommunikatiewe situasies waarin hulle gebruik word.⁴ Die drie tekstipes wat sy identifiseer is informatief, ekspressief, oordedend – laasgenoemde noem sy later “operatief” – en die drie ooreenstemmende taaldimensies is logies, esteties, dialogies.

Die vertaalmetode vir elk kan soos volg beskryf word (aangepas uit Munday 2001: 75):

1. Die doelteks (DT) van ’n **informatiewe** teks – tekste wat feite oordra of objekte beskryf, soos persvystellings, gebruiksaanwysings, amptelike dokumente, akademiese werk – moet die volle referensiële en konseptuele inhoud van die bronteks (BT) in gewone prosa oordra, sonder ’n onnodige omhaal van woorde maar met eksplisering waar nodig. Die vertaler moet hoofsaaklik op semantiese ekwivalensie konsentreer. Die fokus van die DT is op die inhoud van die BT.
2. Die DT van ’n **ekspressiewe** teks – soos literêre prosa en poësie – moet die estetiese en artistieke vorm van die BT weergee. Die vertaler neem die plek in van die outeur van die BT en probeer ’n soortgelyke estetiese effek behaal deur die estetiese aspekte van die BT te behou. Die fokus van die DT is op die vorm van die BT.
3. Die DT van ’n **ooredende** teks (“operative text”) – soos in advertensies, preke, publisiteit, propaganda – rig ’n appèl tot die ontvanger en is daarop gemik om ’n bepaalde respons by die ontvanger uit te lok. Die vertaler moet die doelteks aanpas ten einde ’n ekwivalente effek op die ontvanger te bewerkstellig.

Nord (1997a: 38) meen Reiss se klassifikasies “sharpen the translator’s awareness of linguistic markers of communicative function and functional translation units”. Hatim (2001: 79) meen ook “text typologies continue to be seen as valuable in helping the translator to determine those equivalence relations that are more important in a given context”. Reiss se tekstipologie is egter ook gekritiseer as te rigied, en die gepaardgaande vertaalmetodes as te voorskrywend (Schäffner 2001: 10-11).

⁴ Reiss het oorspronklik ’n vierde tekstipe geïdentifiseer (“audiomediakste” of “multimediakste” soos dramas, hoorspele, tekenprente, radio- en televisietekste) wat die ander drie funksies visueel en auditief aanvul, maar het die kategorie klaarblyklik in latere werke laat vaar (Bedeker 2002: 4).

Volgens Munday (2001: 76) is daar twyfel of tekstipes werklik duidelik onderskei kan word. Hy noem die voorbeeld van tekste in die sakewêreld wat deurspek is van metafore (die beurs het 'n *bullopie* of is in 'n *beerfase*; aandeelpryse *styg* en *daal*, *klim* en *val*). Bowendien hang die vertaalstrategie of vertaalmetode wat die vertaler volg, nie net van die tekstipe af nie.

Die tekslinguiste se werk neem vertaalteorie 'n belangrike stap vooruit, omdat dit klem lê op vertaling as 'n kommunikatiewe proses. In die tekslinguistiese benadering is die bronteks nie meer die enigste of absolute maatstaf waarteen die geslaagdheid van 'n teks gemeet word nie. Die doelteks het egter 'n ekwivalente funksie aan dié van die bronteks en die idee van ekwivalensie figureer hier dus nog sterk.

Die gedagte dat 'n vertaler altyd te make het met 'n teks in 'n situasie en in 'n kultuur, is veral deur vertaalteoretici in Duitsland verder ontwikkel tot 'n spesifieke fokus op die doel van 'n teks en dit lei tot 'n funksionalistiese benadering tot vertaling (Schäffner 2001: 11).

2.2.3 Die funksionalistiese benadering

Met haar vertaalmodel en die gedagte van tekstipes, berei Reiss die weg voor vir 'n radikaal pragmatiese benadering. Dié benadering is in beginsel in die laat 1970's geïnisieer deur die skoposteorie (afgelei van die Griekse woord *skopós*, wat “doel” of “teiken” beteken) van Vermeer. Sy algemene skoposteorie is verder ontwikkel en gekombineer met Reiss se spesifieke vertaalteorie om te lei tot 'n algemene vertaalteorie wat onafhanklik van taal, kultuur, vakgebied, tekstipe of genre kan funksioneer (Schäffner 2001: 14). Die basiese aanname onderliggend aan hierdie teorie is die volgende: vertaling is 'n spesifieke soort kommunikatiewe handeling; enige en elke handeling is op 'n bepaalde doel gerig; die deurslaggewende kriterium vir enige vertaling is gevolglik die doel (skopos) waarmee dit aangepak word. 'n Teks is “Informationsangebot”: inligting wat die produseerder van die teks aanbied aan die ontvanger daarvan. 'n Vertaling, met ander woorde 'n doelteks, is inligting wat in 'n doeltaal en -kultuur aangebied word oor inligting wat in 'n brontaal en -kultuur aangebied is (Schäffner 2001: 15).

Skoposteorie ken aan die vertaler 'n sleutelrol toe: "In the final analysis he [die vertaler] decides whether, what and how to translate" (Koller 1995: 215). Die funksie van die vertaling in die teikenkultuur bepaal watter aspekte van die bronteks in die vertaling opgeneem word en watter nie. Wat saak maak is nie meer getrouheid of ekwivalensie nie, maar of die vertaling aan die inisieerder se behoeftes voldoen "and can function as an independent text in the target culture" (Walker, Kruger & Andrews 1995: 99). Hiermee skuif die onderlinge verhouding of verband tussen bronteks en teikenteks uit die kollig weg en "onttroom" Vermeer die bronteks as norm en ook die konsep van ekwivalensie (Naudé 2000: 5). Volgens Reiss en Vermeer moet die beoogde funksie van die doelteks bepaal watter vertaalmetode en -strategie gevolg word, in stede daarvan dat dit deur die bronteks bepaal word. Die bronteks is nie meer 'n dominante faktor nie, tensy die skopos dit vereis. Boonop raak die konsep van ekwivalensie afhanklik van en sekondêr tot die skopos.

Holz-Mänttari gebruik volgens Munday (2001: 77) konsepte in kommunikasieteorie en handelingsteorie om 'n vertaalmodel te skep met riglyne wat op 'n verskeidenheid professionele situasies van toepassing is. Sy deel baie van die basiese aannames waarop die skoposteorie berus en definieer vertaling as 'n komplekse handeling wat daarop gerig is om 'n bepaalde doel te bereik; 'n handeling wat deur 'n deskundige uitgevoer word binne 'n netwerk van vertaalhandelinge waarby die inisieerder, die kliënt en die vertaler betrokke is (Schäffner 2001: 19). Holz-Mänttari skep die term "translatorisches Handeln" (in Engels word die term vertaal met "translational action" of "translational action") om 'n vertaalhandeling te beskryf wat op 'n wyer konsep dui as wat die begrip "vertaling" tradisioneel behels. Die rede waarom sy 'n ander term skep, is omdat die werkwoord "vertaal" volgens haar die aandag terugskouend vestig op dit wat vertaal word en daarmee prominensie aan die BT verleen (Schäffner 2001: 20). Holz-Mänttari beskryf die vertaalhandeling as 'n doelgerigte en uitkomstgedrewe interaksie en samewerking tussen mense. Die vertaalhandeling sluit ook ander tipes teksproduksie in, soos parafrasering en herskrywing. Die vertaler se rol behels meer as die vertaal van woorde, sinne of tekste: telkens lei en rig die vertaalhandeling die voorgenome samewerking tussen die rolspelers, oor kultuurgrense heen, en maak in die proses funksionele kommunikasie moontlik (Munday 2001: 77). Die konsep

“vertaalhandeling” stel tegniese vertaling in ’n breër professionele verband en in dié kommunikasieproses is die volgende rolspelers betrokke:

- die **inisieerder**: die maatskappy of individu wat die vertaling benodig;
- die **opdraggewer**: die individu wat die vertaler aanstel;
- die **produseerder van die BT**: die persoon wat die bronteks skryf en nie noodwendig by die produksie van die DT betrokke is nie;
- die **produseerder van die DT**: die vertaler;
- die **gebruiker van die DT**: die persoon wat die vertaalde teks gebruik, byvoorbeeld as onderrigmateriaal of verkoopslektuur;
- die **ontvanger van die DT**: die uiteindelijke ontvanger van die DT, byvoorbeeld die studente in die gebruiker van die DT se klas of die kliënte wat die vertaalde lektuur lees (ibid.).

Die vertaler is ’n ekspert wat met ander kundiges saamwerk om ’n doelteks te produseer wat sal voldoen aan produksiespesifikasies waarop die partye vooraf ooreengekom het (Shuttleworth & Cowie 1997: 189). Die mate waarin die DT die BT weerspieël, hang af van elkeen se funksie, want die BT word beskou as net ’n deel van die bronmateriaal wat beslag gee aan die uiteindelijke vorm van die DT (ibid.).

Na aanleiding van Reiss en Vermeer se werk en die daaropvolgende kritiek teen skoposteorie – veral vanuit die geledere van linguisties-georiënteerde teoretici omdat funksionalistiese teorieë die BT net as “Informationsangebot” beskou – ontwikkel Nord haar model vir vertaalgerigte teksontleding (“translation-oriented text analysis”). Haar model is hoofsaaklik bedoel om vir studente in vertaling ’n model vir die ontleding van ’n BT te bied wat op enige teks in enige vertaalopdrag toegepas kan word. Die model moet die vertaler in staat stel om die funksie te begryp van al die elemente en eienskappe wat in die inhoud en samestelling van die BT onderskei kan word. Op grond van hierdie funksionele begrip kan die vertaler dan besluit watter vertaalstrategieë geskik sal wees vir die beoogde doel van die spesifieke vertaling waaraan hy of sy werk (Nord 1991: 1).

Nord het verskeie uitgangspunte gemeen met Reiss en Vermeer, asook Holz-Mänttari, maar haar model gee meer aandag aan eienskappe van die BT (Munday 2001: 82). Die kommunikatiewe funksie van die BT word noukeurig ontleed aan die hand van 'n stel vrae wat op ekstratekstuele sowel as intratekstuele faktore betrekking het.

Ekstratekstuele faktore word ontleed deur te vra: “*Who transmits to whom, what for, by which medium, where, when, and why, a text with what function?*” Die vrae handel oor die outeur of sender van die teks, die sender se bedoeling, die kommunikasiemedium of kommunikasiekanaal wat gebruik word, die plek en tyd van teksproduksie en teksresepsie, en die motief vir die kommunikasie. Die somtotaal van die inligting wat oor hierdie ekstratekstuele faktore ingewin word, kan dan die laaste vraag beantwoord, naamlik watter funksie die teks moet vervul (Nord 1991: 36).

Intratekstuele faktore word ontleed deur te vra: “*On what subject matter does he/she say what, (what not), in what order, using what non-verbal elements, in which words, in what kind of sentences, in which tone, and to what effect?*” Dis vrae oor die teks self – die onderwerp waaroor die teks handel, die inligting wat in die inhoud aangebied word, die kennisaannames wat die outeur maak (watter inligting moet die vertaler uitlaat/aanpas?), die samestelling of konstruksie van die teks (volgorde waarin die inligting aangebied word), die nielinguistiese of paralinguistiese elemente in die teks, die leksikale eienskappe en sintaktiese strukture wat in die teks voorkom en laastens die effek wat faktore soos intonasie en ritme het (Nord 1991: 37).

Nord stel later 'n buigsamer weergawe van die model voor waarin sy baie van die bogenoemde elemente saamvoeg en drie belangrike aspekte van 'n funksionalistiese benadering uitlig (Munday 2001: 82): die belangrikheid van die vertaalopdrag, die rol van bronteksentleding en 'n funksionalistiese hiërargie van vertaalprobleme.

Die **vertaalopdrag** (Nord noem dit die “translation brief”) moet ten opsigte van sowel die BT as die DT die volgende inligting verskaf en stel die vertaler in staat om die inligting wat in die DT opgeneem moet word, te prioritiseer (ibid.):

- wat die beoogde funksie van die teks is;
- op wie die teks gerig is (sender en ontvanger);

- tyd en plek van teksresepsie;
- die medium (mondeling en geskrewe);
- die motief (waarom die BT geskryf is en waarom dit vertaal word).

Die vertaler vergelyk die bogenoemde profiel van onderskeidelik die BT en DT en voer dan 'n pragmatiese **bronteksontleiding** uit (bv. aan die hand van die vrae hierbo) terwyl die vertaalopdrag voortdurend in ag geneem word, sodat die vertaler kan besluit watter elemente van die bronteks prioriteit moet geniet.

Nord vestig die volgende **funksionalistiese hiërargie** waarvolgens **vertaalprobleme** aandag moet geniet wanneer 'n vertaling onderneem word (Munday 2001: 83):

1. Die beoogde funksie van die vertaling word bepaal (dokumentêr of instrumenteel).
2. Die funksionele elemente wat by die omstandighede van die doeltekslesers aangepas moet word, word bepaal (nadat die vertaalopdrag ontleed is soos hierbo beskryf).
3. Die soort vertaling bepaal die styl van die vertaling (gerig op die kultuur van óf die brontekslesers óf die doeltekslesers).
4. Die probleme van die teks kan dan op 'n laer linguistiese vlak aangepak word (aan die hand van 'n bronteksontleiding soos hierbo beskryf).

Munday (2001: 83-84) meen Nord se benadering knoop die sterk punte van die verskillende funksionalistiese en handelingsteorieë bymekaar. Met die ontleiding van die vertaalopdrag bou sy voort op Holz-Mänttari se werk oor rolspelers wat by die vertaalhandeling betrokke is; met die ontleiding van beoogde funksies bou sy voort op Reiss en Vermeer se skoposteorie, sonder om die skopos heeltemal te laat oorheers; en haar bronteksontleiding, beïnvloed deur Reiss se werk, gee die nodige aandag aan die kommunikatiewe funksie en eienskappe van die tekstipe en taal van die bronteks, maar is minder rigied as ander taksonomieë.

Hoewel die beoogde funksie van die doelteks die belangrikste kriterium is vir die besluite wat die vertaler neem, beklemtoon Nord dat vertalers 'n bepaalde verantwoordelikheid teenoor hulle vennote (sowel die kliënt en die gebruikers van die vertaling as die outeur(s) van die BT) in die interaktiewe vertaalproses verskuldig is – Nord noem dit lojaliteit. “Loyalty commits the translator bilaterally to the source and the target side” (Nord 1997a: 48).

Die skopos van die bronteks en van die doelteks kan identies wees of verskil, en volgens Schäffner (1997: 7) raak debatvoering oor “literal versus free translation, or translation versus adaptation” nou oorbodig, “since all forms, whether literal translation, communicative translation, adaptation, are all equally valid translational procedures, depending on the purpose of the [target text]”. Na gelang van die funksie van die vertaling het die vertaler 'n sekere oriëntasie ten opsigte van die bronteks: outeurgerig, teksgerig, of lesergerig. Die outeur of produsent van die bronteks kan byvoorbeeld belangrik wees en dan moet selfs die metafore of beeldspraak wat hierdie persoon gebruik, so getrou moontlik weergegee word. Voorbeelde is politieke toesprake en literêre werke. 'n Bronteks met 'n teksoriëntasie sou byvoorbeeld regsdokumente insluit. By die vertaling van reklamestukke en referensiële tekste (informatief en instruktief) is die vertaler se oriëntasie op die teikenleser gerig.

Volgens Neubert en Shreve (1992: 34-35) kan 'n mens aanvaar dat baie verskillende tipes vertaling kan bestaan, want elke vertaling spruit uit 'n dinamiese ontmoeting tussen 'n vertaalsituasie en vertaalproses. “[T]here is a translation reality which is extremely diverse and which calls for different translation responses.” Die vertaler, as ekspert, dra die verantwoordelikheid vir bepaalde besluite ten opsigte van die vertaling en die geslaagdheid daarvan – en die vernaamste vereiste vir 'n geslaagde vertaling is dat dit op 'n geslaagde wyse met die teikenleser kommunikeer.

2.3 DIE PROBLEMATIEK OM DIE TERM EKWIVALENSIE IN DIE VERTAALTEORIE

Geen ander onderwerp het stellig soveel debat onder vertaalteoretici uitgelok as die konsep **ekwivalensie** nie. Die problematiek om die term lê hoofsaaklik daarin dat die rol en betekenis van die konsep op verskillende maniere vertolk word. Vertaalteoretici

se verskillende sienings hou verband met die ontwikkeling van vertaalkunde as studiegebied, enersyds, wat op sy beurt 'n parallel toon met veranderende perspektiewe op die aard van wetenskaplike kennis, andersyds. Halverson toon op oortuigende wyse dat “contending views of knowledge coincide with contending views of the equivalence concept” (Halverson 1997: 226).

Die bestudering van vertaling het gepaardgegaan met die formulering van teoretiese beginsels waarvolgens die verskynsel beskryf, beoordeel en onderrig kon word. Hierdie beginsels, veral die beginsel van ekwivalensie, is geformuleer met die oog op objektiewe wetenskapsbeoefening en geïnspireer deur die ontluikende vakgebied se bande met die linguistiek. In die 1950's en 1960's, volgens Ulrych en Bosinelli (1999: 229), “ties between linguistics and translation had the advantage of drawing the latter away from its intuitive approach and of providing it with a scientific foundation”.

Die 1950's en 1960's is veral gekenmerk deur 'n modernistiese en positivistiese geloof in die wetenskap en die opvatting dat “the aim of a science is to use objective concepts to derive [precise] empirical tools, whose application will provide true scientific knowledge” (Halverson 1997: 220). Die linguïste van die 1950's en 1960's se gebruik van die term ekwivalensie by die bestudering van vertaling weerspieël dan ook hierdie geloof in objektiviteit en meetbaarheid. Volgens hierdie siening het die bronteks 'n vaste betekenis en is dit die vertaler se taak om dié statiese betekenis te verstaan en objektief weer te gee.

Namate wetenskapsbeoefening deur 'n postmodernistiese en poststrukuralistiese perspektief getemper is, het die idee van strakke ekwivalensie geërodeer geraak. Volgehoue ontwikkeling op die gebied van vertaalteorie het 'n verdere verandering in die tradisionele betekeniswaarde van die konsep meegebring. Soos hieronder verduidelik word, lê die problematiek van die konsep en die gebruik van die term in vertaalteorie in hierdie twee gegewe feite.

Die evolusie van die konsep in vertaalteorie word vervolgens uitgestippel ten einde die problematiek daarvan te ondersoek.

2.3.1 Ekwivalensie as die doel van en vereiste vir 'n vertaling

'n Ontleding van die term ekwivalensie, wat op gelykwaardigheid dui, bring aan die lig dat die konsep drie belangrike komponente bevat: ten minste twee dinge wat vergelyk word, die verhouding van gelykheid wat tussen hulle bestaan, en by implikasie die eienskappe waarin hulle gelykwaardigheid opgesluit lê (Halverson 1997: 209). Die vroeë linguïste se teoretisering oor vertaling berus dan ook op die feit dat twee tekste ter sprake is, naamlik 'n bron- en doelteks. Die twee tekste staan in 'n bepaalde verhouding tot mekaar, naamlik 'n verhouding van gelykwaardigheid maar nie identiekheid nie. Daar word na die onderlinge verband tussen die twee tekste as ekwivalensie verwys.

Die bronteks is die ideaal wat voor oë gehou moet word en wat as maatstaf vir die geslaagdheid van die vertaalde teks moet dien. Vertaling word as 'n linguïstiese proses beskou waarin die grammatikale en leksikale elemente in die brontaal met ekwivalente elemente in die doeltaal vervang word. Volgens hierdie beskouing is die simmetrie van $BT = DT$ (en dus ook omgekeerd: $DT = BT$) nie alleen haalbaar nie, maar ook noodsaaklik, anders kan die produk nie as 'n vertaling gereken word nie.

2.3.2 Soorte ekwivalensie

Verskeie teoretici het die kenmerke van die konsep ekwivalensie probeer benoem. Die evolusie van die konsep word derhalwe gekenmerk deur 'n vermenigvuldiging in die hoeveelheid byvoeglike naamwoorde waarmee teoretici dit beskryf. Soos reeds genoem, het Nida onderskei tussen funksionele en dinamiese ekwivalensie (sien par. 2.2.1). Popovič van die Russiese formalistiese beweging onderskei tussen linguïstiese, paradigmatische, stilistiese en tekstuele (sintagmatiese) ekwivalensie (Bassnett 1991: 25). Catford (in Fawcett 1997: 54) se bydrae tot die lys is 'n onderskeid tussen formele korrespondensie en tekstuele ekwivalensie.

Die Duitse vertaalteoretikus Koller (1995) onderskei tussen “Äquivalenz” en “Korrespondenz”. Volgens Munday (2001: 46) is die parameters van korrespondensie vir Koller dié van Saussure se *langue* en die parameter van ekwivalensie dié van *parole* en meen Koller dat “while knowledge of correspondences is indicative of

competence in the foreign language, it is knowledge and ability in equivalences that are indicative of competence in translation”.

Koller (in Munday 2001: 47) beskryf vyf verskillende soorte ekwivalensie:

1. **Referensiële of denotatiewe ekwivalensie** het betrekking op die ekstralinguistiese inhoud van 'n teks; elders in die literatuur staan dit bekend as invariansie van inhoud (“content invariance”) ⁵ – die inhoud is onveranderlik.
2. **Konnotatiewe ekwivalensie** het betrekking op leksikale keuses, veral tussen gedeeltelike sinonieme (“near-synonyms”). Koller sien dit as die tipe ekwivalensie waarna elders as “stilistiese ekwivalensie” verwys word.
3. **Teks-normatiewe ekwivalensie** het betrekking op tekstipes en die gedagte dat verskillende soorte tekste verskillend optree. Dit hou verband met die werk van Reiss (sien par. 2.2.2).
4. **Pragmatiese ekwivalensie**, of kommunikatiewe ekwivalensie, is op die ontvanger van die teks of die boodskap toegespits en hou verband met Nida se “dinamiese ekwivalensie” (sien par. 2.2.1).
5. **Formele ekwivalensie** het betrekking op die vormlike en estetika van die teks en sluit die spel met woorde en individuele stylkenmerke van die BT in. Elders in die literatuur word dit “ekspressiewe ekwivalensie” genoem, maar Munday (2001: 47) wys daarop dat dit nie dieselfde is as Nida se gebruik van die term nie.

Volgens Hatim (2001: 30) is die voordeel van Koller se vyf tipes ekwivalensie dat dit van ekwivalensie 'n relatiewe konsep maak, hoewel Hermans (2001) daarop wys dat die implikasie steeds is dat slegs 'n teks wat die regte tipe en die nodige hoeveelheid ekwivalensie bevat, as 'n vertaling gereken kan word.

Fawcett (1997: 62) wys daarop dat die verskillende omskrywings van ekwivalensie en die pogings tot 'n klassifikasie daarvan veronderstel is om as “scientific guide to

⁵ 'n Wiskundige begrip wat daarop dui dat iets (grootthede, funksies, ens.) konstant bly wanneer bepaalde transformasies toegepas word.

correct translation” te dien, maar dat dit beswaarlik op ’n stewiger teoretiese grondslag berus as die gedagte van “literal, faithful and free translation”.

Nord (1997a: 44) stem saam dat dit geen doel dien om voortdurend die konsep te probeer herdefinieer nie. Volgens haar lê die fundamentele tekortkominge van die ekwivalensiemodel van vertaling in die volgende eienskappe daarvan:

- Die ekwivalensiemodel ignoreer bepaalde aspekte van kommunikatiewe interaksie.
- Kulturele elemente word gevolglik nie in ag geneem nie.
- Uiteenlopende omskrywings van die konsep maak die model inkonsekwent.
- Dieselfde standarde geld nie vir alle tekstipes nie.
- Omdat dit sogenaamd op ’n “universele” konsep gebaseer is, maak dit nie voorsiening vir kultuurgebonde verskille in vertaalkonsepte nie.
- Sommige tipes doelt tekste, soos opsommende vertalings, word van die model uitgesluit.
- Die vertaler word aan die oppergesag van die bronteks onderwerp.

Die gedagte dat ’n vertaler altyd met ’n teks in ’n situasie en in ’n kultuur te make het, lei tot ’n fokus op die doel of funksie van ’n teks. Nord sien funksionalisme as ’n aanvaarbare alternatief vir die ekwivalensiemodel en sy reken dat Vermeer se skoposteorie die basis daarvoor bied.

Die vernaamste kritiek teen die ekwivalensiemodel word juis deur die voorstanders van ’n funksionalistiese benadering ingebring, soos Reiss en Vermeer, Nord en Holz-Mänttärri. Reiss is een van die eerstes wat ekwivalensie as belangrike maatstaf vir vertaling kritiseer. Sy doen nie heeltemal afstand van die konsep nie, maar “relates it to the superordinate concept of adequacy (*Adäquatheit*)” (Nord 1997b: 35). Binne die skoposteorie verwys die term “adequacy” na die eienskappe van die doeltteks met betrekking tot die vertaalopdrag – “the translation should be ‘adequate to’ the requirements of the brief” (sien par. 2.2.3). Reiss meen dus dat ekwivalensie nie in alle gevalle noodsaaklik is nie, veral as die doel van die oorspronklike teks van die doel van die vertaalde teks verskil. Vir Reiss is “adequacy” ’n dinamiese term wat met die

proses van vertaling verband hou, teenoor “equivalence” wat ’n statiese term is en op die produk betrekking het (ibid.).

Die funksionalistiese benadering weerspieël ’n klemverskuiwing vanaf ’n statiese, taalgebonde siening van vertaling na ’n meer dinamiese, teksgerigte beskouing waarin kontekstualisering en funksie beklemtoon word. Die beskouing van vertaling as ’n kommunikatiewe handeling binne ’n sosiokulturele konteks bring ook ’n toenemende erodering van die vorige statiese siening van die konsep ekwivalensie mee. Dieselfde bronteks kan tot verskillende vertalings aanleiding gee om aan die behoeftes van die teikenleser te voldoen. Vanuit hierdie perspektief is ekwivalensie as simmetriese verhouding tussen die BT en DT hoogstens moontlik wat struktuur betref.

Hermans (2001) wys daarop dat die funksionalistiese benadering steeds vooruitskouend en voorskrywend is – vooruitskouend, omdat dit op daaropvolgende vertalings gerig is ten einde probleme te probeer uitskakel. In reaksie op hierdie voorskrywende benadering ontstaan die beskrywende benadering, en Descriptive Translation Studies (DTS) word gebore. Hierdie terrein van vertaalstudie verbreed die omvang van verskynsels wat in vertaalstudie bestudeer word en is, soos Hatim (2001: 69) sê, “totally at variance with the ‘equivalence’ proposals”. In DTS word vertaling (die proses) en vertalings (die produk) empiries bestudeer, as ’n historiese en kulturele verskynsel. Die bestudering van die verskynsel is op die handelinge van vertalers en lesers (oftewel produseerders en verbruikers) toegespits, met ’n fokus op gebruike en norme. Die ekwivalensiekonsep word deur die idee van norme vervang. Ekwivalensie is nou hoogstens ’n uitvloeisel van ’n vertaling en nie die voorvereiste daarvoor nie (Hermans 2001).

Die ideaal van absolute ekwivalensie is eenvoudig nie haalbaar nie – die ideaal om alles van die doelteks in die bronteks te behou, kan nooit verwerklik word nie, bloot omdat geen taal ten opsigte van woordeskat, betekenis en sinskonstruksies, of die oordrag van ’n boodskap deur hierdie middele, volkome met ’n ander taal korrespondeer nie (Muntingh 1998: 501).

Hoewel die term ekwivalensie steeds daaglik gebruik word, is daar vandag eenstemmigheid dat die eng, wiskundige betekenis van die konsep in die sin van

absolute simmetrie en omkeerbaarheid, uitgedien is. Hatim en Mason (1990: 8) sê: “The term is, of course, usually intended in a relative sense – that of the closest possible approximation to ST meaning” en hulle meen “the concept of ‘adequacy’ in translation is perhaps a more useful one”. Baie vertaalteoretici verkies minder problematiese terme soos *adequacy*, *acceptability* en *correspondence*. In haar handleiding vir vertalersopleiding sê Baker (1992: 5-6) sy gebruik die term ekwivalensie “because most translators are used to it rather than because it has any theoretical status”.

Die klemverskuiwing in vertaalkunde waarna hierbo verwys is (van ’n voorskrywende na ’n beskrywende benadering, en van ’n filosofiese, konseptuele analise na empiriese navorsing), loop parallel aan ’n ooreenstemmende verandering in wetenskapsbeoefening op ander terreine, naamlik van objektiewe na subjektiewe waarneming. Die waarnemer kyk nie meer objektief en gedistansieer van buite af na ’n verskynsel nie, maar bestudeer dit vanuit ’n subjektiewe gesigshoek. Wetenskapsbeoefening het die postmodernistiese era betree en in dié era is relativisme die wagwoord. Woorde en tekste het nie ’n vaste betekenis nie. Vertaling is wat ’n gemeenskap sê ’n vertaling is: “a ‘translation’ will be taken to be any target-language utterance which is presented or regarded as such within the target culture, on whatever grounds” (Toury, aangehaal in Koller 1995: 195). Nie alleen is die bronteks “onttroon” as maatstaf vir die beoordeling van die doelteks nie, maar in die bestudering van die vertaalverskynsel het selfs pseudovertalings ’n plek⁶ – dit wil sê tekste wat as vertalings aangebied word, maar waarvoor daar geen bronteks bestaan nie en waar die gedagte van ekwivalensie tussen bronteks en doelteks dus glad nie ter sprake kan wees nie.

Hermans (2001) meen selfs dat indien die strewe na ekwivalensie tot sy volle konsekwensie gevoer word, dit die einde van vertalers en vertalings moet beteken:

⁶ DTS stel onder meer ondersoek in na doeltekste ten einde tipiese eienskappe van vertaalde tekste (“universals of translation”) bloot te lê, en bestudeer dus ook pseudovertalings as nagmaakte doeltekste.

The conventional discourse about translation abounds in images and metaphors urging translators to make themselves unseen and unheard. But let us be clear about the implications of such requirements. Only a translation purged of the translator's presence allows us to indulge fully the illusion of equivalence. The illusion of equivalence demands the elision of the translator as a subject in the text. Equivalence spells the death of the translator and the end of translation.

2.4 EKWIVALENSIE IN LEKSIKOGRAFIE

Tweetalige woordeboeke se verklaarde *raison d'être* is om vertaalekwivalente te verskaf.

Gouws (1989: 66) onderskei tussen 'n "verklarende eentalige woordeboek [wat] primêr gerig is op 'n weergawe van die betekenis van die lemma" en 'n "vertalende woordeboek [wat] gerig [is] op 'n weergawe van die vertaalekwivalente waarmee 'n lemma wat in die brontaal verskyn, in die doeltaal vertaal kan word".

Volgens Gouws (1992: 39) is intertalige ekwivalensie een van die tradisionele beginsels waarop vertalende woordeboeke steun, maar ondervind vertalers probleme met vertalende woordeboeke as gevolg van die gebrekkige hantering van ekwivalensieverhoudinge – "lyste leksikale items [word teenoor mekaar gestel] sonder voldoende erkenning en aanduiding van die betrekkings wat tussen die itempare geld". (Sien paragraaf 3.6 vir 'n bespreking van onder meer die begrippe "tweetalige woordeboek" en "vertalende woordeboek".)

Verskillende ekwivalensieverhoudings wat Gouws hier en elders (Gouws 1989: 163-179) onderskei, is onder meer semantiese en kommunikatiewe ekwivalensie, absolute en gedeeltelike ekwivalensie, skynekwivalensie (bv. vals vriende) en surrogaatekwivalensie (bv. leenvertalings en neologismes).

Volgens Gouws (1992: 37) het die woordeboekgebruiker konteks- en pragmatiese leiding nodig om die verskillende ekwivalensieverhoudings te verstaan. (Uit voorbeelde wat genoem word, lei die leser af dat die gebruiker wat Gouws hier in gedagte het moontlik die aanleerder van 'n tweede of vreemde taal is.) Die sinonieme

wat vir die vertaalekwivalente verstrekkend word, is binne bepaalde kontekste byvoorbeeld wel semanties ekwivalent maar indien tersaaklike kontekste nie gegee word nie, staan die lemma en die vertaalekwivalente nie in 'n verhouding van kommunikatiewe ekwivalensie tot mekaar nie (Gouws 1992: 37). Absolute ekwivalensie bestaan wanneer 'n lemma en sy vertaalekwivalent dieselfde betekenis lading het, byvoorbeeld vakterme, en die vertaalekwivalent in alle kontekste gebruik kan word. In die meeste gevalle is die brontaalvorm egter nie “'n betekenisgeheel wat met die doeltaalvorm van dieselfde betekenisgeheel gekoördineer kan word nie” (Gouws 1989: 163) en geld geringe stilistiese of registersverskille.

Wiegand (2002: 245) noem veral die volgende ondersoekgebiede op die terrein van tweetalige leksikografie waar belangrike insigte oor ekwivalensie ingewin is: die evaluering van ekwivalente, die mikrostrukturele aanbieding van ekwivalente items, die adressering van ekwivalente items, onderskeiding tussen ekwivalente deur middel van “items wat tussen ekwivalente onderskei”, hoe om tussen soorte ekwivalente en tipes ekwivalensie te onderskei, en hoe om op grond van woordeboektype en woordeboekfunksie tussen die verskillende funksies van ekwivalente items te onderskei.

Wiegand (ibid.) meen dis merkwaardig dat ekwivalensie – anders as in vergelykende leksikologie en vertaalteorie – beswaarlik in metaleksikografiese publikasies bespreek word. Hy gee erkenning aan die problematiek om die gebruik van die term en onderskei drie dimensies daarvan:

- *Die dimensie van wetenskaplike konsepvorming.* Wiegand (2002: 241) meen “[a] concept of equivalence specifically for dictionary research ... should be conceived more precisely and should also be differentiated from the concepts of equivalence from neighbouring disciplines, especially those of contrastive linguistics and translation theory”.
- *Die dimensie van vergelykende leksikologie.* Wiegand (2002: 242-245) wys daarop dat die ekwivalensiekonsep 'n betekenisvolle rol speel in vergelykende leksikologie, 'n deeldisipline van die linguistiek wat met *langue* gemoeid is en waarin konsepte soos semantiese ekwivalensie, kommunikatiewe ekwivalensie,

kongruensie en divergensie, gedeeltelike ekwivalensie en absolute ekwivalensie, op die taalsisteem fokus.

- *Die dimensie van die metaleksikografie.* Volgens Wiegand (2002: 245) is die *langue*-verwante ekwivalensiekonsep soos dit in die vergelykende leksikologie gebruik word onvanpas in tweetalige leksikografie, aangesien tweetalige woordeboeke nie bedoel is om as hulpmiddel by 'n vergelykende studie van taalsisteme te dien nie. Omdat die sistemiese vlak egter 'n rol speel in woordeboeknavorsing en leksikografie, beveel hy in navolging van Koller (1995) aan dat die term korrespondensie eerder as ekwivalensie gebruik word wanneer taalsisteme ter sprake is. In die teorie van tweetalige woordeboeke kan die term ekwivalensie volgens hom dan vir *parole* verskynsels gereserveer word.

Wiegand (2002: 251) is besorg oor die “remarkable carelessness when equivalence is dealt with ... in a large portion of the metalexicographical literature”. Volgens hom is die oplossing “[to describe] concepts of equivalence in dictionary research more precisely”.

Die poging van teoretiese leksikograwe om aspekte van die begrip ekwivalensie deegliker vas te pen, stem ooreen met soortgelyke pogings van vertaalteoretici soos in paragraaf 2.3 hierbo bespreek. In 1983 lewer Snell-Hornby 'n referaat op 'n internasionale konferensie oor leksikografie, waar sy sê (1984: 274):

Throughout history, the conventional bilingual dictionary has been based on a principle which is now being increasingly probed and called into question: that of interlingual equivalence. Until recently, the concept of equivalence was taken for granted, and it was for some years a focal concern in translation theory. It is however a highly problematic concept, and one may ask whether the expectation of equivalence does not hinder rather than further the process both of translation and of language learning.

In die vertaalwetenskap het navorsers hul aandag na ander ondersoekterreine verskuif in plaas daarvan om voortdurend die konsep ekwivalensie te probeer herdefinieer. 'n

Oorsig van die agtergrond en jongste ontwikkelings in leksikografie kan aandui wat die stand van sake in tweetalige leksikografie is.

2.5 DIE ONTWIKKELING VAN LEKSIKOGRAFIE

Die behoefte aan leksikografiese steun by tussentalige kommunikasie kan so ver teruggevoer word as die ontstaan van geskrewe kommunikasie. Die oudste voorbeelde van tweetalige woordelyste, sover bekend, is Sumeries-Akkadiese woordelyste wat tydens argeologiese opgrawings in Irak ontdek is. Sumeries is die oudste gedokumenteerde taal, met tekste wat uit meer as 3000 jaar voor die huidige jaartelling dateer, en hierdie tweetalige woordelyste is klaarblyklik vir die vertolking van Sumeriese geskrifte gebruik. Histories gesproke is die leksikografiese praktyk ten opsigte van tweetalige woordeboeke ouer as wat eentalige woordeboeke betref. Dit dui volgens Al-Kasimi (1983: 154) moontlik op 'n groter behoefte aan eersgenoemde as aan laasgenoemde.

Die Westerse leksikografiese tradisie het ook voor die huidige jaartelling reeds begin, in die vorm van eentalige woordelyste wat deur die ou Grieke saamgestel is. Later sou Latyn dwarsoor die Westerse wêreld die invloedrykste akademiese taal wees en is tweetalige woordelyste op groot skaal deur leermeesters en hul studente in Engeland, Duitsland en ander Europese lande saamgestel.

Die vroeë woordelyste en woordeboeke het uit 'n praktiese gebruiksnood ontstaan en aangegroei. Hulle is aangevul sonder om te besin oor waarheen dit sou lei (Osselton 1983: 17).

Die teoretiese aspekte van woordeboekproduksie het vir die eerste keer binne die filologie,⁷ vroeë voorloper van die hedendaagse linguistiek, aandag begin geniet. Johnson het byvoorbeeld in 1747 'n prospektus van 34 bladsye gepubliseer waarin hy uiteengesit het wat hy met sy voorgenome *Dictionary of the English language* beoog. Hierdie prospektus het 'n taalkundige bespreking bevat wat beskou word as "a discussion of language that can still be read as a masterpiece in the judicious consideration of linguistic problems" (Encyclopaedia Britannica 1978, s.v.

⁷ In Britse Engels dui die woord filologie op 'n ou term vir vergelykende linguistiek en historiese linguistiek (Encyclopaedia Britannica 1978, s.v. 'dictionary').

‘dictionary’). Johnson se monumentale werk het daarna in 1755 verskyn en was jare lank ’n gesaghebbende maatstaf vir taalgebruikers van die tyd, sowel as vir toekomstige leksikograwe (Gouws 1989: 19). Webster reken Johnson se werk “had in Philology the effect which Newton’s discoveries had in Mathematics” (in Osselton 1983: 17).

In die tydperk tussen 1750 en 1850 het ’n bepaalde siening gevestig geraak omtrent die wyse waarop woordeboeke saamgestel behoort te word. Daar is aanvaar dat woordeboeke noukeurig verslag sal doen van al die woorde in ’n taal; dat ’n induktiewe metodologie gevolg word – met ander woorde dat ’n korpus vir die samestelling daarvan gebruik word; dat groter klem op literêre eerder as tegniese taal geplaas word; en dat woordeboeke ’n gesaghebbende taalkundige bron met ’n normatiewe funksie is (Osselton 1983: 17).

Die Engelse leksikografie het ’n tradisie gevestig waarvolgens ’n woordeboek daarop gerig is om taalkundige inligting aan sy gebruikers oor te dra (Gouws 1992: 38). Volgens Gouws het woordeboeke gevolglik ontwikkel as belangrike en gesaghebbende “houers van inligting”.

Teoretiese taalkundiges het tot in die laat 1960’s betreklik min aandag aan teoretiese aspekte van die leksikografie gegee, maar in 1971 verskyn Zgusta se *Manual of Lexicography* waarin die skrywer fokus “op die belangrikheid daarvan dat leksikografiese probleme in ’n linguistiese teorie gesitueer moet word” (Gouws 1989: 23).

Uit die leksikografiese literatuur blyk dit dat daar lank eenstemmigheid was oor hierdie siening. Hartmann (1983: 4) wys byvoorbeeld daarop dat “[m]uch of the recent literature in lexicography has consciously and explicitly related itself to linguistic theories in general ...”. Gouws (1989: 32) meen “[l]eksikografieteorie kan nie onafhanklik van algemene taalteoretiese uitgangspunte geformuleer word nie”. Al-Kasimi (1983: 153) sê “there is general agreement that lexicography is a branch of applied linguistics ...”.

Al-Kasimi se uitspraak hierbo herinner aan soortgelyke uitsprake wat 'n paar dekades gelede oor vertaalstudie gemaak is. Catford het in 1965 kategorieë gesê: “The theory of translation is concerned with a certain type of relation between languages and is consequently a branch of Comparative Linguistics” (Hermans 1994: 11).

Die linguistiek het veral in sy beginjare 'n rigiede en dogmatiese benadering van taal as sisteem gehandhaaf. Dit het egter voortdurend verder ontwikkel en moderne linguistiek is nie meer beperk tot 'n studie van taal *per se* nie; dit sluit ook subdissiplines in soos tekslinguistiek (die studie van 'n teks as 'n kommunikatiewe gebeurtenis eerder as 'n niksseggende klomp woorde en strukture wat aaneengestring is) en pragmatiek (die studie van werklike taalgebruik in plaas van taal as 'n abstrakte sisteem) (Baker 1992: 5). Gouws (1989: 28-31) skryf dat strominge in die linguistiek soos nie slegs strukturalisme en transformasionele generatiewe grammatika nie, maar ook pragmatiek, 'n invloed uitgeoefen het op beide die praktyk en teorievorming van leksikografie.

Vertaalstudie is vandag 'n selfstandige vakgebied, hoewel daar vertaalteoretici is wat nie graag heeltemal wil afsien van die linguistiese onderbou van teoretiese vertaalstudie nie. Die ontwikkeling van teoretiese leksikografie volg kennelik dieselfde verloop.

In die onlangse literatuur klink 'n sterk stem dat die leksikografie as 'n onafhanklike wetenskap eerder as 'n onderafdeling van die linguistiek beskou moet word: “A major weakness in the theoretical literature ... is that the big majority of authors still regard lexicography as a subdiscipline of linguistics. They treat the problems of lexicography from the point of view of linguistics and, consequently, they don't see the need to develop an independent theory of lexicography” (Tarp 2004b: 222).

Tarp (2000: 207) meen selfs dat die linguistiese genealogie van leksikografie in sommige opsigte 'n ernstige nadeel is en dat “[i]n order to survive, lexicography must opt for a user-oriented perspective. This is the only way to put it onto its own feet as an independent science and to ensure a new generation of lexicographic products that meet the needs of the modern dictionary user.”

Lombard (1994: 212) stel die leksikograaf, die woordeboekgebruiker en die linguïst voor as die drie hoeke of sye van 'n driehoek. Die meetkundige reëls van 'n driehoek bepaal dat as twee van die hoeke groter word “as wat hulle behoort te wees”, die derde noodwendig kleiner raak ten einde steeds deel van die driehoek te vorm. Volgens Lombard mag die hoek wat die gebruiker verteenwoordig nie kleiner wees as dié van die twee ander partye nie, omdat hulle in elk geval nie daar sou wees as dit nie vir die gebruiker was nie.

Woordeboeke het in die eerste plek ontstaan in antwoord op die praktiese behoeftes van gebruikers. Die gebruikersperspektief wat nou toenemend belangrik raak, is dus 'n terugkeer na die oorspronklike doel van woordeboeke: om die gebruiker van praktiese inligting te bedien ter wille van verbeterde kommunikasie, eerder as om – in Gouws (1992: 38) se woorde – 'n “uitstalvenster vir die taalkunde” te wees.

Wiegand (in Tarp 2000: 193; Bergenholtz & Tarp 2003: 179) bring in hierdie verband die gedagte van die “werklike doel” van 'n leksikografiese naslaanwerk ter sprake, wanneer hy verwys na leksikografiese naslaanwerke as gebruiksprodukte wat vir 'n spesifieke doel geproduseer word. Die werklike doel van 'n leksikografiese naslaanwerk is volgens hom dat die gebruiker dit kan benut om inligting te onttrek uit die leksikografiese data wat die betrokke werk op 'n bepaalde naslaangebied verskaf.

Tarp (2000: 193) stem saam dat dit 'n akkurate beskrywing is van die werklike doel van 'n woordeboek, maar wys daarop dat die definisie baie algemeen is. Indien woordeboeke erken word as gebruiksprodukte wat saamgestel word met die doel om in die besondere behoeftes van bepaalde gebruikers te voorsien, is dit noodsaaklik om die spesifieke gebruikersgroep, hul eienskappe en hul behoeftes te ontleed ten einde die leksikografiese funksies van die betrokke leksikografiese naslaanwerk te bepaal (Tarp 2000: 196).

'n Praktiese perspektief behels dat die leksikograaf die teoretiese taalkunde beskou as een van vele bronne wat insigte vir die leksikografie kan bied; nie die enigste nie. Insigte uit ander velde is ook belangrik. In Bergenholtz en Tarp (2003: 171) se woorde:

[L]exicography has a big interdisciplinary vocation and, as such, it treats – or ought to treat – linguistics in the same way as it treats any other discipline, i.e. it takes the results from these disciplines whenever it is needed in order to conceive high-quality utility products that meet the specific needs of specific groups of users in specific user situations.

Die teorie van leksikografiese funksies, wat sedert die vroeë 1990's ontwikkel is, beskou leksikografie as 'n onafhanklike wetenskaplike dissipline eerder as 'n onderafdeling van die linguistiek. Waar die linguistiek taal as studieveld het, het die leksikografie woordeboeke as studieveld. Taal is inherent aan die mens, terwyl woordeboeke 'n mensgemaakte produk is. Daarom word woordeboeke beskou as gebruiksprodukte wat geproduseer word ten einde in die behoeftes van bepaalde menslike gebruikers te voorsien. Hierdie oorweging moet gevolglik die vertrekpunt vorm van sowel die teorie as die praktyk van woordeboekmaak (Bergenholtz & Tarp 2003: 172).

Indien daar vir die behoeftes van professionele vertalers voorsiening gemaak wil word, moet leksikografiese insigte inwin uit 'n studiegebied soos vertaalteorie, waar empiriese ondersoeke onder meer fokus op vertalers en hul besluite. Hoofstuk 3 probeer die behoeftes van professionele vertalers peil en ontleed ten einde vas te stel aan watter vereistes 'n woordeboek wat op dié gebruikersgroep se behoeftes gerig is, moet voldoen.

Om te leen by Ulrych en Bosinelli (1999: 237) se siening van vertaling, kan gesê word beide vertaalstudie en leksikografie het vele fasette en is in konstante evolusie, met nog baie potensiaal vir verdere groei. Beide raak toenemend multidissiplinêr, met 'n onafhanklike aard maar 'n pluraliteit van perspektiewe.

2.6 TEN SLOTTE

'n Tendens wat uit die literatuur blyk, is die krimpende rol van die linguistiek as intellektuele vertrekpunt in sowel vertaalteorie as teoretiese leksikografie. 'n Tweede belangrike tendens is die klem wat pragmatiese oorwegings geniet. In die vertaalteorie vind dit onder meer weerklank in 'n funksionalistiese benadering tot vertaling en in die metaleksikografie lei dit tot 'n hernude beklemtoning van die gebruikersperspektief.

Die “werklike doel” van ’n woordeboek is belangrik. Woordeboeke is gebruiksprodukte en het daarom, soos enige gebruiksproduk, ’n bepaalde doel. Die doel van ’n gebruiksproduk is om in die spesifieke behoeftes van die gebruiker te voorsien. Ten einde te bepaal aan watter vereistes ’n woordeboek vir professionele vertalers uit Engels in Afrikaans moet voldoen, is die vertrekpunt die behoeftes van dié betrokke professionele gebruiksgroep. Die leksikograaf moet ’n studie maak van die vertaalproses ten einde vas te stel hoe ’n woordeboek dié proses kan ondersteun.

Die volgende hoofstuk stel ondersoek in na die praktiese vereistes wat die behoeftes van vertalers aan ’n vertaalwoordeboek stel.

HOOFSTUK 3

VEREISTES VIR 'N VERTAALWOORDEBOEK

“Most translators prefer to think of their work as a profession and would like to see others treat them as professionals rather than as skilled or semi-skilled workers. But to achieve this, translators need to develop an ability to stand back and reflect on what they do and how they do it” (Baker 1992: 4).

3.1 INLEIDING

In 1987 vind 'n kollokwium met die tema “Vertaling en Leksikografie” plaas aan die Universiteit van Innsbruck, met die medewerking van die Instituut vir Vertaling en Tolkwerk. Die rede waarom spesialiste in vertaling en leksikografie byeenkom, is eerstens die gebrek aan geskikte woordeboeke vir professionele vertalers en vertalersopleiding, en tweedens die opmerking op leksikografiese konferensies dat woordeboekmakers skynbaar onbewus is dat vertalers – 'n belangrike groep gebruikers van leksikografiese produkte – spesiale behoeftes het (Snell-Hornby, Pöhl & Bennani 1989: 5).

In 'n referaat wat deurslaggewend sou wees vir die ontwikkeling van vertaalkunde as akademiese dissipline, sit Holmes in 1988 'n raamwerk uiteen van die verskillende velde wat in vertaalstudie as onafhanklike ondersoekterrein onder die loep behoort te kom. Onder die toegepaste deel van vertaalstudie val “translation aids” – vertaalhulpmiddels soos woordeboeke, taalhandleidings (“grammars”) en inligtingstegnologie. Volgens Holmes is dit die taak van toegepaste vertaalstudie om die vereistes uiteen te sit waaraan hierdie tipe hulpmiddels moet voldoen ten einde in die behoeftes van praktiserende en voornemende vertalers te voorsien (Munday 2001: 10, 13).

In hierdie hoofstuk word ondersoek ingestel na die vereistes waaraan 'n woordeboek moet voldoen om in die behoeftes van 'n professionele vertaler van Engelse tekste in Afrikaans te kan voorsien.

Tarp (2002: 67) stel dit kategories dat “the methodology for planning, making or reviewing a dictionary should be, first of all, to make a typology of potential users, user situations and problems that might arise for each type of user in each type of user situation” (beklemtoning in die oorspronklike verwyder).

Die leksikograaf se eerste taak is om 'n profiel van die beoogde gebruikersgroep en 'n tipologie van beoogde gebruikersituasies saam te stel en sodoende te bepaal waar probleme of behoeftes kan ontstaan wat deur die leksikografiese data in 'n woordeboek opgelos of bevredig kan word. Op grond hiervan kan die funksies en werklike doel van die beoogde woordeboek dan bepaal word (Bergenholtz & Tarp 2003: 173).

In die eerste plek is dit belangrik om klaarheid te kry oor wie met “vertalers” bedoel word en wat “vertaling” behels, sodat vasgestel kan word watter vertaalprobleme in die vertaalproses kan ontstaan en hoe die woordeboek moet lyk wat die vertaler kan help om sodanige probleme op te los. Die vertaling wat 'n professionele vertaler doen, verskil van ander aktiwiteite waarna in die metaleksikografie as “vertaling” verwys word. Dit verskil byvoorbeeld van die vertaling wat die leksikograaf tradisioneel doen wanneer hy 'n tweetalige woordeboek saamstel, of van die vertaling wat as taal oefening in die taalklas gedoen word, of van die vertaling wat die toeris in 'n vreemde stad met fraseboek in die hand doen.

Die beoogde **gebruikersgroep** van 'n vertaalwoordeboek word vir die doeleindes van hierdie studie beskryf as professionele Afrikaanssprekende vertalers van nieliterêre tekste uit Engels in Afrikaans (T2-T1). Wanneer hieronder na “vertalers” of “professionele vertalers” verwys word, is dit telkens met hierdie gebruikersgroep in gedagte, ook wanneer dit nie eksplisiet so gestel word nie. Die **gebruikerssituasie** wat ondersoek word, het betrekking op die proses wanneer 'n bronteks uit Engels (T2) in Afrikaans (T1) vertaal word.

Ander potensiële gebruikers en gebruikersituasies wat onderskei sou kon word, is ervare professionele vertalers wat literêre tekste uit Engels in Afrikaans ($T2 > T1$) vertaal; onervare professionele vertalers (minder as drie jaar in die praktyk) wat literêre en nieliterêre tekste uit Engels in Afrikaans ($T2 > T1$) vertaal; en semiprofessionele vertalers wat literêre of nieliterêre tekste uit Engels in Afrikaans ($T2 > T1$) vertaal.

Die vertaling van literêre tekste word as 'n potensiële gebruikersituasie bygevoeg, omdat literêre en nieliterêre vertaling nie noodwendig in die praktyk van mekaar geskei word nie. Nieliterêre tekste (veral reklametekste en joernalistieke tekste) stel dikwels dieselfde eise aan die skeppende vermoëns van vertalers as literêre tekste.

Onervare en semiprofessionele vertalers kan beskryf word as vertalers wat nog deur 'n steil leerkurwe vorder. Die vertaler staan byvoorbeeld aan die begin van sy of haar loopbaan of is 'n student in vertaling en ontvang intensiewe opleiding vir die vertaalberoep, hetsy aan 'n opleidingsinstansie of deur middel van indiensopleiding.

Daar word vervolgens ondersoek ingestel na die eienskappe van vertalers as potensiële woordeboekgebruikers, en die algemene kenmerke van die professionele vertaalproses, ten einde die spesifieke omstandighede te identifiseer waaronder 'n woordeboek aan hierdie gebruikers bystand kan verleen.

3.2 DIE PROFIEL VAN 'N VERTALER

Uit eie ervaring is dit moontlik om te bespiegel dat die professionele vertaler ten volle tweetalig en bikultureel is, kreatief kan dink, 'n bekwame kommunikeerder is met 'n aanleg vir tale en 'n belangstelling in leksikale items, oor 'n wye algemene kennis en dikwels ook oor kennis van 'n spesifieke vakgebied beskik, meestal 'n klompie jare se vertaalervaring het, en dikwels onder druk werk. Om hierdie aannames te toets, steun ek hieronder hoofsaaklik op die raamwerk van vermoëns wat Neubert (2000) identifiseer, ondersteun en aangevul deur die eienskappe, vaardighede en kundighede van die professionele vertaler soos dit veral uit die literatuur oor vertalersopleiding na vore tree.

Volgens Neubert (2000: 6) vorm die volgende vyf vermoëns die parameters van vertaalvermoë of vertalingsbevoegdheid (“translation competence”): taalvermoë, teksvermoë, vakvermoë, kultuurvermoë en oordragvermoë. Hierby voeg Schäffner (2000: 146) ’n sesde vermoë, naamlik *re(search) competence* – ’n algemene strategiese vermoë “to resolve problems specific to the cross-cultural transfer of texts”. In Afrikaans druk die begrip “navorsingsvermoë” nie die gedagte van kreatiewe probleemoplossing na wense uit nie. Die klem behoort na my mening te lê op die professionele vertaler se skeppende vermoë om oplossings vir allerlei probleme te vind. By die vyf vermoëns wat Neubert noem, voeg ek dus probleemoplossing as ’n sesde vermoë waaroor die professionele vertaler beskik. Waar taal-, teks-, vak- en kultuurvermoë meer met statiese (maar nooit stagnante nie) kennis te make het (“weet wat”), hou die vertaler se probleemoplossings- en oordragvermoë met dinamiese aspekte (“weet hoe en waarom”) verband (Schäffner 2000: 148). Die verskillende vermoëns is met mekaar verweef en word hieronder ter wille van bespreking onderskei, maar nie van mekaar geskei nie.

3.2.1 Taalvermoë

Die professionele vertaler het naastebly volmaakte beheer oor die grammatika en woordeskat van sowel die brontaal (T2) as die doeltaal (T1) (Neubert 2000: 7). Hoewel dit op sigself nie waarborg dat iemand ook ’n bedrewe vertaler sal wees nie, is volkome tweetaligheid⁸ ’n voorvereiste vir vertalingsbevoegdheid. Dit bied die psigolinguistiese basis vir die vertaler se vertaalvermoë en het direk betrekking op die vertaler as potensiële woordeboekgebruiker.

In haar ondersoek na die verband tussen tweetaligheid en vertaalvermoë konsentreer Presas (2000: 21) op twee sake: (1) Watter vaardighede die tweetalige persoon in elk van sy of haar twee tale bemeester en (2) wat die kognitiewe effek van hierdie leerproses is (hoe die struktuur van die tweetalige geheue lyk en wat die twee eienskappe behels wat met tweetalige taalgebruik geassosieer word, te wete taalverwarring en kodewisseling).

⁸ Die konsep van volkome tweetaligheid is relatief. Tweetaligheid is nie ’n punt waarby iemand finaal arriveer nie, maar ’n kontinuum. Dis nie moontlik om ’n vlak van tweedetaalvaardigheid te identifiseer as die vlak van beheer waarop iemand as ten volle tweetalig gereken kan word nie.

Eerstens word algemeen aanvaar dat tweetalige taalgebruikers twee tale *verstaan* en hulle in twee tale kan *uitdruk*. Dit beteken sowel resepsie as produksie is ter sprake – by vertaling spesifiek teksresepsie en teksproduksie. Die vaardighede wat by direkte vertaling ($T2 > T1$) betrokke is, is teksresepsie in T2 en teksproduksie in T1.

Tweedens stel Presas ondersoek in na die kognitiewe meganismes wat vertaling onderlê. Beskik die tweetalige persoon oor 'n onafhanklike taalgeheue vir elk van sy of haar twee tale, of 'n interafhanklike taalgeheue? “That is to say, we are interested in the relationship between the linguistic signs of each one of the languages and the mental representations which the speaker associates with these signs” (Presas 2000: 22).

Volgens Presas (ibid.) toon psigolinguistiese navorsing dat die aktivering van gedagtebeelde (“mental images”) en taalgeheue 'n wesentlike komponent van die resepsie en produksie van taal is. Hieruit volg dit dat die tipe tweetalige taalgeheue wat die vertaler openbaar, noodwendig tydens vertaling 'n bepalende invloed op die proses van teksresepsie en teksproduksie sal hê. Presas brei uit op Weinrich (in Presas 2000: 22) se tipologie van tweetaligheid by gewone taalgebruikers⁹ om vertalers in vier tipes te verdeel na gelang van hul tweetalige taalgeheue en die resepsie-produksie-proses wat hulle op grond daarvan volg:

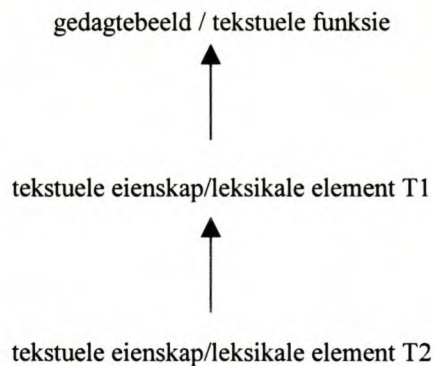
- Vertalers met 'n *assosiatiewe* werkswyse verbind die leksikale elemente of tekseienskappe van een taal met leksikale elemente of tekseienskappe van die ander taal. Die proses berus suiwer op linguistiese elemente, wat nie met gedagtebeelde geassosieer word nie. Dit verteenwoordig nie ware begrip of resepsie nie. (Die pyltjies hieronder dui aan wat met mekaar geassosieer word.)

tekstuele eienskap/leksikale element T2 tekstuele eienskap/leksikale element T1

Figuur 1: Die assosiatiewe resepsie-produksie-proses (Presas 2000: 23)

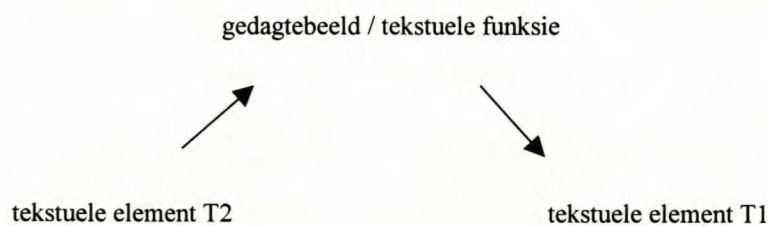
⁹ Weinrich (in Presas 2000: 22) onderskei tussen *gekoördineerde tweetaligheid* (die taalgebruiker assosieer die verbale tekens van elke taal met aparte gedagtebeelde), *gemengde tweetaligheid* (die taalgebruiker het dieselfde gedagtebeelde vir die tekens van beide tale) en *ondergeskikte tweetaligheid* (die taalgebruiker assosieer 'n verbale teken van een taal met die verbale teken van die ander, en assosieer dit weer met 'n gedagtebeeld).

- Vertalers met 'n *bykomstige* of *ondergeskikte* werkswyse heg gedagte-inhoud aan net een van die twee tale. Die resepsieproses behels dat leksikale elemente van die een taal met leksikale elemente van die ander taal geassosieer word, en dan word laasgenoemde met die betrokke gedagtebeelde in verband gebring. Hier gaan “vertaling” begrip dus vooraf.

Figuur 2: *Die ondergeskikte resepsie-produksie-proses (Presas 2000: 24)*

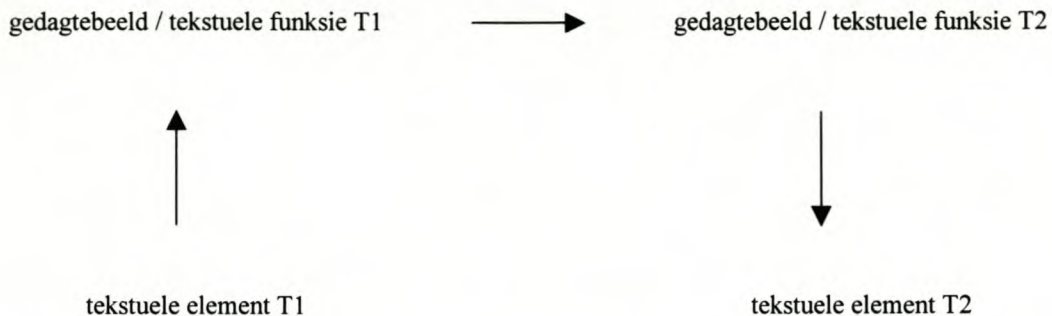
- Vertalers met 'n *gemengde* werkswyse assosieer leksikale elemente van een taal met 'n enkele repertorium van gedagte-inhoud, waaruit hulle ook assosiasies met leksikale elemente van die ander taal haal. In hierdie geval neig die resepsie-produksie-proses om wollerig te wees, omdat afsonderlike gedagte-inhoud nie vir elke taal onderskei word nie.

Figuur 3: *Die vertaler met 'n gemengde resepsie-produksie-proses (Presas 2000: 24)*

- Vertalers met 'n *gekoördineerde* werkswyse assosieer die leksikale elemente van hul eerste taal met 'n eie repertorium van gedagtebeelde en assosieer die spesifieke gedagte-inhoud van dié eerste repertorium met spesifieke gedagte-inhoud van 'n tweede repertorium, wat dan weer met leksikale items van die tweede taal in verband gebring word. Elke taal het met ander woorde 'n eie repertorium van

gedagtebeeld en die resepsie-produksie-proses maak 'n duidelike onderskeid tussen die gedagte-inhoud van elke taal.

Figuur 4: *Die vertaler met 'n gekoördineerde resepsie-produksie-proses (Presas 2000: 24)*

Presas (2000: 25) meen dis moontlik dat enige vertaler die eienskappe van meer as een van die vier tipes vertoon, of dat vertalers in verskillende stadiums van opleiding die dominante kenmerke van 'n bepaalde tipe sal vertoon. Sy reken egter dat 'n gekoördineerde werkswyse die ideale vertalingsbevoegdheid verteenwoordig.

Taalverwarring (“interference”) en kodewisseling (“code-switching”) is twee eienskappe wat met tweetaligheid geassosieer word. Hoewel die professionele vertaler nie in dieselfde mate as onervare vertalers uitgelewer is aan die tussentrede van T1 by die resepsie van T2 nie – dis waarskynlik wat die verskynsel van vals vriende onderlê – kom **taalverwarring** voor wanneer onder-na-bo-prosessering tydens die resepsieproses nie voltooi word deur voldoende bo-na-onderprosessering nie (Presas 2000: 25). Tweedens oefen die T2-bronteks dikwels by die produksie van T1 'n “hipnotiese mag” oor die vertaler uit en Presas (ibid.) meen dis moontlik te wyte aan “the prevalence of mechanisms of the associative type at the lexical level, which preclude the relevant stage of mental content analysis”. Een moontlike oplossing vir beide tipes taalverwarring is dat vertalers die resepsie-produksie-meganismes van die gekoördineerde vertaler moet verwerf (Presas 2000: 26).

Kodewisseling is die verskynsel van gemengde taalgebruik by tweetalige persone. Waar taalverwarring egter onwillekeurig en skynbaar onbewus voorkom, is dit met

kodewisseling nie die geval nie. Volgens Presas (2000: 26-27) is kodewisseling 'n meganisme wat die oordraghandelings onderlê. Die professionele vertaler gebruik die twee tale wat betrokke is *bewus* en *afwisselend*, maar wend verskillende vaardighede aan: "he or she receives in one language and produces in another". Presas (ibid.) meen die verwerwing van vertalingsbevoegdheid berus op 'n heroriëntasie van taalvermoë: van tweetalige bedrewenheid vorder die bekwame en ervare vertaler na tussentalige bedrewenheid. Tweetalige bedrewenheid op sigself is nie genoeg om 'n bekwame vertaler te wees nie. "[T]he abundance of bad translations and ... [various] studies ... have shown that bilingual competence, while a necessary condition, is not in itself sufficient to guarantee translation competence, at least not in the academic sense of the term" (Presas 2000: 19).

3.2.2 Teksvermoë

Die professionele vertaler se linguistiese besluite is ten nouste verweef met die kommunikatiewe funksie van 'n teks. Tekste vervul 'n bepaalde funksie in 'n kommunikatiewe situasie en hul kommunikatiewe sukses hang af van die geslaagdheid van hul tekstuele samestelling en samehang. Schäffner (2000: 146) beskryf tekstuele vermoë as kennis van die reëlmatigheid en konvensies van tekste, genres en tekstipes. Neubert (2000: 8) verduidelik dat woorde en (linguistiese) strukture patrone vorm na gelang van die tekswêreld waarvan hulle deel is en dat vertalers die normatiewe gebruik van sistemiese elemente op verskillende terreine van diskoers probeer internaliseer. Naas die linguistiese eise van 'n vertaalopdrag let hulle ook op die eise wat tekstuele eienskappe stel.

Die professionele vertaler wat vir die eerste keer met 'n bepaalde tekstipe of genre te doen kry, sal parallelle tekste¹⁰ raadpleeg om reëlmatige eienskappe en konvensies te identifiseer en na te volg. In akademiese tekste word ander outeurs se menings en bevindinge byvoorbeeld aangehaal en word konvensionele uitdrukkings gebruik soos *[the author] relates [this] to [that], distinguishes between, argues that, looks at, illustrates, considers, outlines, highlights, offers, presents* en so meer. Die leksikograaf wat 'n woordeboek vir vertalers wil opstel, behoort korpusse van verskillende soorte

¹⁰ Neubert (in Schäffner 2000: 151) beskryf parallelle tekste as "L2 and L1 texts of equal informativity which have been produced in more or less identical communicative situations".

tekste en genres (akademiese tekste, getuigskrifte, kleinadvertensies, weerberigte, resepte, gebruikshandleidings, inligtingspamflette, tenderuitnodigings, ens.) te ontleed ten einde te bepaal of reëlmatighede en konvensies van so 'n aard is dat dit leksikografies bewerk en in die beoogde vertaalwoordeboek opgeneem kan word.

3.2.3 Vakvermoë

Professionele vertalers is gesoute akteurs wat daaglik die rol speel van vakspesialiste – hulle stel hulle in die skoene van dokters, regslui, aptekers of versekeringsagente en beheer die vaktaal asof hulle self in die praktyk staan (Robinson 1997: 148). “Expert behaviour,” sê Kussmaul (1995: 33), “is acquired role playing.” Sommige vertalers spesialiseer in 'n bepaalde rigting (die vertaling van finansiële, ekonomiese of regstekste, ens.), sodat hul vakkennis en beheer oor vakterme naderhand baie na is aan dié van die werklike vakkundiges op daardie terrein. Nogtans hoef hulle nie alles self te weet om steeds 'n goeie vertaling te kan produseer nie, solank hulle weet waar om daarna te soek.

Die navrae wat praktiserende vertalers daaglik aan kollegas rig deur middel van ZaLang, die elektroniese gespreksgroep vir taalpraktisyns in Suid-Afrika, handel merendeels oor terminologie. Robinson (1997: 146) beaam dat dit een van die belangrikste aspekte van 'n vertaler se dagtaak is om gespesialiseerde woordeskat te hanteer. “[T]he most commonly asked question in on-line translator discussion groups”, sê hy ook, is die vraag “How do you say X, Y, and Z in language B?”

Kennis op alle terreine neem so vinnig toe dat 'n gedrukte woordeboek reeds onvolledig is die oomblik wanneer dit bekendgestel word. Professionele vertalers bou hul eie woordelyste van spesialisterme op, maak kontakbesonderhede bymekaar van vakkundiges en organisasies waar hulle om hulp kan aanklop en weet hoe om parallelle tekste te raadpleeg ten einde styl, register en terminologiegebruik te kontroleer. Fraser (2000: 53) meen die inligting waarmee die vertaalopdrag (“translation brief”) gepaardgaan, moet in hierdie verband 'n belangriker rol speel. Die opdraggewer behoort terminologiese ondersteuning te bied; indien nie, moet die vertaler daarom vra.

Hoewel spesialiswoordeskat buite die bestek van hierdie studie val – behalwe waar vakterme in die algemene woordeskat neerslag gevind het en dus in 'n gewone tweetalige vertaalwoordeboek as lemmas opgeneem sal word – is hierdie kwessie so belangrik dat die moontlikheid van leksikografiese steun oorweging verdien. 'n Vertaalwoordeboek kan moontlik die name van vakkundige verenigings en belangrike adresse of inligting oor elektroniese hulpbronne in die agtertekste-afdeling insluit.

3.2.4 Kultuurvermoë

Weens die intieme kontak tussen Afrikaans- en Engelssprekendes in Suid-Afrika beskik professionele vertalers oor gevorderde interkulturele vermoëns wat dié twee taalgroepe betref. Ook vanweë die gedeelde Suid-Afrikaanse leefwêreld behoort hulle gemaklik in staat te wees om tussen hierdie twee kulture te medieer. Om te bepaal of daar wel elemente is waarmee professionele vertalers probleme ondervind, kan korpusse van vertaalde tekste moontlik bestudeer word sodat die leksikograaf kulturele nuanses kan identifiseer wat in 'n vertaalwoordeboek aandag moet geniet.

Engelse brontekste kan hul oorsprong in verskeie Engelssprekende lande hê. By die gebruik van korpusse vir lemmas moet dit in ag geneem word. Nie alleen Suid-Afrikaanse Engelse tekste nie, maar veral byvoorbeeld Britse en Amerikaanse tekste moet gebruik word. Waar nodig moet geografiese etikette die sfeer van gebruik en moontlike betekenisverskille in die gebruik van 'n woord aandui. In Britse Engels kan 'n **instructor** byvoorbeeld omskryf word as *someone who teaches a skill such as driving or skiing*, maar in Amerikaanse Engels word die woord ook gebruik om te verwys na *a schoolteacher or to a low-ranking university teacher* (Sinclair et al. 1997, s.v. 'instructor'). Voorts kan die verskil tussen Britse, Amerikaanse en metrieke mates en gewigte, of tussen grade Fahrenheit en Celcius, in die agtertekste-afdeling met behulp van omrekeningstabelle aangedui word.

3.2.5 Probleemoplossingsvermoë

Professionele vertalers volg bepaalde strategieë ten einde vertaalprobleme op te los (sien paragraaf 3.4 hieronder). Probleemoplossing en kreatiewe denke loop hand aan hand. Kreatiewe denke behels onder meer die vermoë om vrylik soveel potensiele oplossings moontlik te genereer, daarna te evalueer en die beste te kies. 'n

Vertaalwoordeboek moet op so 'n wyse saamgestel word dat dit die kreatiwiteit van die vertaler stimuleer en nie aan bande lê nie.

3.2.6 Oordragvermoë

Vertalers se oordragvermoë sluit al die tegnieke, vaardighede en strategieë in wat hulle aanwend om 'n brontaaltekst so vinnig en doeltreffend moontlik oor te sit in 'n funksionele doeltaaltekst wat aan die vereistes van die vertaalopdrag sal voldoen. Dit betrek en integreer al hul ander vermoëns om tot 'n keuse tussen alternatiewe segswyses te lei. "The actual transfer is the translator's decision. It results from selection" (Neubert 2000: 11).

Opsommend bestaan professionele vertalers se vertalingsbevoegdheid uit die vermoë om vertaalkeuses te maak op grond van linguistiese oorwegings (styl ingesluit), beperkinge wat die teks oplê, voorkeure wat by bepaalde vakgebiede geld, kulturele oorwegings en die vermoë om alternatiewe vertaalopsies te vind of te genereer. Vir vertalers is taal maar net 'n deel van die materiaal waarmee hulle werk, want net so belangrik soos hul taalvermoë is hul ervaring en kennis van die wêreld – feitelike, ensiklopediese en kulturele kennis, en kennis van die norme en konvensies wat by die produksie van tekste in wisselende situasies in ag geneem moet word (Snell-Hornby 1992: 99). Neubert en Shreve (1992: 43) beskryf die vermoë om te vertaal as 'n vermoë wat stelselmatig en doelgerig opgebou word deur middel van gerigte ervaring en bewuste besinning.

Vervolgens word ondersoek ingestel na die algemene kenmerke van die vertaalproses ten einde die spesifieke omstandighede te identifiseer waaronder 'n woordeboek aan professionele vertalers bystand kan verleen.

3.3 DIE EIENSKAPPE VAN DIE VERTAALPROSES

Verskeie modelle is al voorgestel om al die fases van die werk te beskryf wat vertalers doen wanneer hulle 'n teks in die brontaal omskep in 'n ooreenstemmende teks in die doeltaal (Shuttleworth & Cowie 1997: 116).

Volgens Neubert en Shreve (1992: 43) is die proses van vertaling "the activation of [translation] competence in a translation situation" – dis met ander woorde die

aktivering van die vermoëns wat in paragraaf 3.2.1 tot 3.2.6 hierbo beskryf is. Die proses loop uit op 'n resultaat in die vorm van die doelteks. Vertaling is teksproduksie. Tekste word geproduseer met die doel om te kommunikeer en is dus bedoel om verstaan te word. Neubert en Shreve (1992: 46) noem produksie en resepsie die twee pole van die vertaalproses.

Mossop (1998: 40) beskryf die skep van 'n vertaling aan die hand van drie fases en vyf take:

Die **drie fases** van die vertaalproses:

1. voorafwerk (voor die konsepvertaling sin vir sin aangepak word)
2. konsepvertaling
3. kontrolering (nadat die konsepvertaling sin vir sin voltooi is)

Die **vyf take** wat uitgevoer word:

1. Vertolk die bronteks.
2. Produseer die konsepvertaling.
3. Doen die nodige navorsing vir taak 1 en 2.
4. Hersien die konsepvertaling en stel reg waar nodig.
5. Besluit watter implikasies die opdrag het: hoe word taak 1 tot 4 beïnvloed deur die beoogde gebruikers en gebruike van die voltooide produk?

Die vertaalproses raak by ervare beroepslui taamlik outomaties en so te sê geroetineerd, maar selfs tegniese tekste wyk af van algemeenhede en vaste patrone en toets dan die kreatiwiteit van die vertaler. Daarom beskryf Kussmaul (1995: 40) die vertaalproses aan die hand van 'n kreatiwiteitsmodel, wat uit die volgende elemente en fases bestaan: (1) voorbereiding (2) inkubasie (3) verheldering en (4) evaluering. Dis belangrik om daarop te let dat hoewel die elemente hier onderskei word, hulle dikwels

afwissel of ineenvloei en dit nie moontlik is om aan te dui waar die een fase ophou en 'n ander begin nie.¹¹

In die **voorbereidende** fase ontleed die vertaler die BT en stel vas wat die doel van die DT is. Moontlike begripsprobleme (resepsie) word uitgestryk deur kennis in te win, en moontlike oplossings vir die probleme (produksie) word hier reeds bedink. Vir die tweede fase, **inkubasie**, is divergente denke nodig. Hoewel steeds deel van resepsie, is dit terselfdertyd reeds produksie. Probleme is geïdentifiseer en oplossings word gegenereer. Dis deel van die klassieke kreatiewe proses. Divergente denke en 'n vlot gedagtevloei ("fluency") is noodsaaklik vir die kreatiewe denkproses en dus vir kreatiwiteit tydens vertaling. In die protokolle wat Kussmaul (1995) beskryf, manifesteer 'n vlot gedagtevloei byvoorbeeld in die genereer van soveel moontlik alternatiewe segswyses ten einde die fase van **verheldering** te bereik, wanneer 'n moontlike oplossing opduik. "The ability to find synonyms or semantically related words for a given expression seems to be a basic requirement for creative translation" (Kussmaul 1995: 51). Laastens **valueer** die vertaler voortdurend moontlike oplossings ten einde vas te stel watter vir 'n bepaalde konteks toepaslik is. Bevindings wat in die voorbereidende fase gemaak word, vorm die kriteria vir die evaluering van die kreatiewe produk. Die eienskap van selfrefleksiwiteit is belangrik, want vertalers moet altyd in staat wees om terug te staan van hul werk en te kyk na wat hulle gedoen het; dit dan veral opweeg teen die resultaat van die teksontleding aan die hand van die funksie wat die teks in 'n bepaalde situasie en 'n bepaalde kultuur het. Mikrostrategieë moet altyd bepaal word deur makrostrategieë (Kussmaul 1995: 26-27): bo-na-onderprosesse en onder-na-boprosesse hou mekaar in balans.

In die beskrywing van haar eie werkswyse sê Bornemann (1989: 102) die sinonieme wat woordeboeke bied, wys vir vertalers dikwels bloot 'n algemene rigting aan. "Offered two synonyms, we will sometimes hit by association upon a third possibility,

¹¹ Neubert en Shreve (1992: 50) beaam dat die vertaalproses nie as 'n eenvoudige, opeenvolgende reeks prosedures gesien moet word wat in 'n vaste volgorde geaktiveer word nie: "The entire convoluted process resembles a network more than a chain. [...] The progression of text comprehension and text production procedures are probably guided by problem-solving procedures, assisted by information recall, storage, and integration procedures, and monitored by pattern-matching and planning procedures."

one which is not to be found in dictionaries yet, or at all, *in this context*" (beklemtoning in die oorspronklike). Dis belangriker om die hele konteks indringend te bestudeer as om pasklaar vertaalekwivalente in woordeboeke te wil soek, soos onervare vertalers geneig is om te doen (sien par. 3.4). Erfare vertalers gebruik woordeboeke as loopplanke en nie klaar geboude brûe nie: "The isolated¹² word, even the isolated phrase – these nudge our thought processes" (Bornemann 1989: 99).

Dis belangrik dat 'n vertaalwoordeboek die vertaler se kreatiwiteit sal stimuleer eerder as inhibeer. Die aanbieding van pasklaar ekwivalente in tweetalige woordeboeke kan 'n inhiberende effek hê op die vertaler se kreatiwiteit. Kussmaul (1995: 24) meen vertalers behoort eentalige verklarende woordeboeke eerder as tweetalige woordeboeke te gebruik wanneer hulle vertaal. "If we use [bilingual dictionaries] for translation purposes, the phase of abstraction, where we detach ourselves from the wording of a text, is completely suppressed, and the possibility of finding adequate translations for specific contexts by using our own imagination are very much reduced."

Woordeboekewivalente is nie noodwendig geskikte vertaalekwivalente nie, en dikwels is die vertaalekwivalent wat 'n kreatiewe vertaler bedink om 'n skeppende oplossing vir 'n vertaalprobleem te vind, nie gepas vir opname as woordeboekewivalent nie.

3.4 VERTAALPROBLEME EN VERTAALSTRATEGIEË

Beskrywende vertaalstudie (DTS) maak gebruik van "think-aloud protocols", kortweg bekend as TAP's, om ondersoek in te stel na vertalers se kognitiewe prosesse en te probeer bepaal wat hulle doen en hoe hulle dit doen. Dié hardopdinkprotokolle behels dat die vertalers wat in 'n empiriese ondersoek betrek word, hul eie gedagteprosesse verwoord terwyl hulle werk. Hul woorde word dan op band opgeneem en later ontleed. Deur op hierdie wyse ondersoek in te stel na wat die vertalers gesê het terwyl hulle met vertaalprobleme aan die worstel was, probeer navorsers vasstel wat in vertalers se

¹² Hier verwys Bornemann waarskynlik na woorde en uitdrukkings wat sonder konteks in woordeboeke gelys word.

gedagtes omgaan terwyl hulle vertaal. Soms word die vertalers se oogbewegings ook gemonitor. “TAPs combine introspection and external observation to produce insights into such diverse features of the translation process as the subjects’ understanding of translational problems, their use of reference works, their semantic analysis of ST items, the way in which they compare possible TL equivalents” (Shuttleworth & Cowie 1997: 171).

Jensen en Jakobsen (2000: 113) bevind dat ervare professionele vertalers minder in woordeboeke naslaan as onervare professionele vertalers, en dié op hul beurt weer minder as nieprofessionele vertalers¹³. (’n Nieprofessionele vertaler kan beskryf word as iemand wat nie ’n vertaler van beroep is nie maar soms noodgedwonge tekste vertaal, soos ’n Afrikaanse student wat Engelse teksboeke gebruik om ’n werkopdrag te doen.) Kussmaul (1995: 24) verwys na ’n “sticking-to-the-word attitude” onder semiprofessionele vertalers (studente in opleiding) wat uit T1 in T2 vertaal. Die rede vir hul woordgebondenheid is waarskynlik omdat hulle nog nie die ander taal ten volle bemeester het nie.

Jensen en Jakobsen (2000: 113) onderskei tussen direkte en indirekte vertaalstrategieë. Direkte vertaalstrategieë is letterlike of semantiese vertalings, teenoor vrye vertaling wat parafrasering of kommunikatiewe vertaling behels. Die verskil tussen nieprofessionele, semiprofessionele of onervare vertalers en professionele vertalers is beduidend, met ervare vertalers wat amper uitsluitlik van indirekte strategieë gebruik maak en nieprofessionele vertalers van direkte strategieë. “The preferred translation strategy by the group of non-professional translators was literal translation, whereas professional translators all preferred paraphrase. There were only half as many instances of direct translation in the group of expert translators as in the group of young professionals, and also fewer instances of borrowing.” (Sien tabel 3.1 en 3.2 hieronder.)

¹³ In hul kwantitatiewe empiriese ondersoek oor die verskil tussen die probleemoplossing- en vertaalstrategieë wat nieprofessionele, semiprofessionele en professionele vertalers volg, bevind Jensen en Jakobsen (2000: 113) dat nieprofessionele vertalers die woordeboek meer dikwels raadpleeg (in die betrokke ondersoek altesaam 45 keer) as semiprofessionele vertalers, wat op hul beurt weer meer dikwels woorde naslaan (altesaam 32 keer) as ervare professionele vertalers (18 keer).

Tabel 3.1. *Direkte vertaalstrategieë per groep*

Direkte vertaalstrategieë	Nieprofessionele vertalers	Onervare vertalers	Ervare vertalers
Leenvertalings	17	7	3
Letterlike vertalings	32	9	6
Totaal	49	16	9

Tabel 3.2. *Indirekte vertaalstrategieë per groep*

Indirekte vertaalstrategieë	Nieprofessionele vertalers	Onervare vertalers	Ervare vertalers
Parafrase	4	35	44
Aanpassing	0	3	0
Totaal	4	38	44

Bron: Jensen & Jakobsen (2000: 113)

'n Probleem met die hardopdinkprotokolle (TAP's) is dat die vertalers wie se werkswyse ondersoek word, gewoonlik studentevertalers is en nie ervare professionele vertalers wat met 'n vertaalprojek vir kliënte besig is nie. Benewens hul taalvaardigheid en vertalingsbevoegdheid wat hulle minder afhanklik maak van woordeboekhulp, werk professionele vertalers dikwels onder tyddruk. Dit dwing hulle om minder woordeboekgebonde te wees. In dié verband vertel Séguinot (2000: 100) van 'n kollega – iemand wat vertaalklasse aanbied, navorsing in vertaling doen en self 'n professionele vertaler is – wat versoek is om deel te neem aan 'n ondersoek oor die vertaalproses. Toe hy moes aandui hoe hy 'n sekere metafoor sou vertaal, was sy onmiddellike vraag: “Hoeveel tyd het ek?” Séguinot (ibid.) som hierdie reaksie soos volg op: “Obviously for him the constraints of the workplace have led him to prioritize his use of strategies with productivity in mind, a hallmark of the successful professional”.

Schäffner (2000: 152) dui aan dat die opleidingsprogram waarby sy betrokke is, studente bekendstel aan die vier vernaamste tipes vertaalprobleme wat Nord onderskei,

te wete pragmatiese vertaalprobleme (bv. kultuurgebonde begrippe, verwysings na tyd en plek, eiename); interkulturele vertaalprobleme (bv. metingskonvensies, tekstipologiese konvensies); intertalige vertaalprobleme (bv. verskille in woordeskat, sintaksis en suprasegmentele kenmerke van die twee tale); teksspesifieke vertaalprobleme (bv. alliterasie, leksikale velde in 'n teks). Dis probleme wat herhaaldelik voorkom en verskillende strategieë kan ingespan word om hulle op te los.

Chesterman (2000: 82) beskryf strategieë as “potentially conscious,¹⁴ goal-oriented procedures for solving problems” en onderskei tussen soekstrategieë, kreatiwiteitstrategieë en tekstuele strategieë. **Soekstrategieë** is op die oplos van spesifieke resepsie- of produksieprobleme gerig en het dikwels met terminologie te make. Die vertaler kontak byvoorbeeld medevertalers op 'n elektroniese gespreksgroep, doen 'n soektog op die Internet, bel 'n vakspesialis, of doen navraag by die opstellers van termbanke. **Kreatiwiteitstrategieë** is enigiets wat die skeppende proses weer aan die gang sal kry wanneer 'n vertaling ophou vloei, selfs net om op te staan en te gaan koffie maak. Die vertaler kan iets waarmee hy of sy sukkel, bêre tot later, of dit probeer omskryf of anders verbaliseer. **Tekstuele strategieë** is die eksplisiete manipulerings van vertalingseenhede, “the kind of thing some authors refer to as shifts or procedures” (ibid.).

Die verskynsels wat as skuiwe of verskuiwings in uitdrukking geklassifiseer kan word, is wyd uiteenlopend van aard en is die gevolg óf van die vertaler se persoonlike voorkeur wat styl betref, óf van die vertaalbeleid of vertaalnorme wat die vertaler volg (Shuttleworth & Cowie 1997: 153). Linguisties-geörienteerde teoretici soos Vinay en Darbelnet (1958/1995: 84-93) sien probleme in terme van strukturele verskille tussen tale en beskryf sewe metodes of prosedures om dit op te los:¹⁵

- *Leenwoorde*. Die vertaler hou 'n woord of uitdrukking in die brontaal, veral ter wille van effek of weens 'n leksikale gaping, bv. “gentleman” soos in die sin: “Hy

¹⁴ Chesterman (2000: 82) se aanname is dat professionele vertalers hierdie strategieë óf bewus volg óf sonder om te dink, maar dat dit oort oangeleer en doelbewus ingeoefen kan word totdat dit outomaties toegepas word.

¹⁵ Dié strategieë het eintlik net op woordvlak enige nut en kan nie oor dieselfde kam as dié van Chesterman geskeer word nie.

is 'n regte gentleman" wanneer van 'n Engelse persoon gepraat word. (Vir iemand van 'n ander nasionaliteit sal "Hy's 'n ware heer" die doel dien.)

- *Leenvertalings* ("calques"). Die individuele elemente van 'n item in die brontaal word letterlik vertaal ten einde 'n ekwivalent in die doeltaal te produseer, bv. "bloed is dikker as water".
- *Letterlike vertalings*. Die vertaler vertaal iets direk en woord vir woord, want die taak vereis niks meer nie as om die "linguistiese dwinglandy van die doeltaal" te gehoorsaam. "The market is in a downward phase" word eenvoudig "Die mark is in 'n afwaartse fase".
- *Transponering*. Dis die proses wanneer byvoorbeeld een woordsoort deur 'n ander vervang word sonder om die betekenis te verander. "After he came back" word "Na sy terugkeer".
- *Modulasie*. Die vorm van die boodskap word verander deur middel van 'n verandering in perspektief. Verskillende soorte modulasie is byvoorbeeld wanneer 'n deel deur die geheel vervang word ("She washes her hair" word "Sy was haar kop"), of 'n ontkennde teenoorgestelde gebruik word ("Forget it!" word "Moenie daaraan dink nie!").
- *Ekwivalensie*. Spreekwoorde, clichés, idiome en ander vaste uitdrukkings is klassieke voorbeelde, bv. "To put the cart before the horse" en "Die wa voor die osse span".
- *Aanpassing*. Die tipe situasie waarna die bronteks verwys, bestaan nie in die doeltaalkultuur nie, bv. "high tea" wat volgens Britse gewoonte laatmiddag of vroeëand genuttig word en met "aandete" vertaal kan word.

Verskeie ander kundiges noem soortgelyke strategieë (Newmark 1988: 81-91; Vázquez-Ayora in Neubert & Shreve 1992: 52-53; Vlahov & Florin in Shuttleworth & Cowie 1997: 140). Verskillende vertalers het verskillende werkswyse of individuele voorkeure. Verder hang die strategie wat gevolg word ook af van die teks self en die funksie van die teks in die betrokke situasie en in die bepaalde kultuur

(Shreve et al. 1993: 25). Die vertaler sal eiename byvoorbeeld verduidelik, aanpas of selfs weglaat as dit onbekend is vir die teikengroep.

Volgens Chesterman (2000: 82) het hy uit verskeie bronne 30 strategieë bymekaargemaak wat hy vir opleidingsdoeleindes gebruik. Tien hiervan is sintaktiese skuiwe (die struktuur van die sintaksis word gemanipuleer, bv. om die woordsoort te verander), tien is semanties (betekenis word gemanipuleer om bv. van die konkrete na die abstrakte te beweeg) en tien is pragmaties (om die boodskap self te manipuleer, bv. deur inligting by te voeg of weg te laat). Volgens Shuttleworth en Cowie (1997: 153) onderskei Toury tussen skuiwe wat verpligtend is (bv. linguisties gemotiveer) en die wat nie verpligtend is nie (bv. gemotiveer deur literêre of kulturele oorwegings).

Watter implikasies het die bogenoemde uiteensetting van die eienskappe van professionele vertalers en hul werkswyse, asook die eienskappe van die vertaalproses en probleme en strategieë wat daarmee saamhang, vir die saamstel van 'n woordeboek wat op vertalers se behoeftes gerig is?

3.5 DIE LEKSIKOGRAFIESE FUNKSIES EN WERKLIKE DOEL VAN 'N VERTAALWOORDEBOEK

Soos aangedui in paragraaf 2.5 en 3.1 vorm die behoeftes van die gebruiker – trouens, die hele gebruikersprofiel – die grondslag vir die vasstelling van die leksikografiese funksies van 'n woordeboek. Die **leksikografiese funksies** van 'n vertaalwoordeboek verteenwoordig die hulp wat die woordeboek aan professionele vertalers bied ten einde hulle in staat te stel om probleme op te los wat tydens die vertaalproses opduik. Die woordeboekstrukture en die keuse en aanbieding van leksikografiese data word gerig op die bereiking van die betrokke funksies. Gesamentlik vorm al hierdie funksies en die veld wat die woordeboek dek, die **werklike doel** van die betrokke woordeboek (Bergenholtz & Tarp 2003: 176). Op grond van Tarp en Gouws (om te verskyn) se formulering van die werklike doel van 'n woordeboek,¹⁶ kan die werklike doel van 'n

¹⁶ "The genuine purpose of a dictionary implies that a dictionary is produced so that the target user who uses the dictionary in a typical usage context will have an instrument to assist him in achieving a successful dictionary consultation process by reaching the goals that motivated the search. The genuine purpose of a dictionary should therefore be to ensure successful dictionary consultation procedures. A successful dictionary consultation procedure depends on the way in which the needed linguistic information can be retrieved" (Gouws 2001 in Tarp & Gouws 2004: 2).

vertaalwoordeboek vir professionele vertalers van Engelse tekste in Afrikaans soos volg omskryf word:

Die werklike doel van 'n vertaalwoordeboek is om professionele vertalers wat die woordeboek raadpleeg ten einde 'n probleem op te los wat ontstaan terwyl hulle 'n teks uit Engels in Afrikaans vertaal, in staat te stel om die doel waarvoor hulle die woordeboek raadpleeg, te verwesenlik. Die werklike doel van 'n vertaalwoordeboek behoort dus te wees om 'n suksesvolle konsultasieproses in die hand te werk. Die sukses van die konsultasieproses hang af van die wyse waarop die vereiste linguistiese inligting herwin kan word.

Na aanleiding van die beskrywing van die vertaalproses in paragraaf 3.3 hierbo deur onder meer Neubert en Shreve (1992: 48), Mossop (1998: 40) en Kussmaul (1995: 40), asook op grond van Tarp (2002: 73), kan die vertaalproses breedweg beskryf word as die proses waartydens resepsie, oordrag en produksie van 'n teks plaasvind. In die vertaalproses wat hier bespreek word, is die resepsie, oordrag en produksie van 'n T2>T1-tekste ter sake. Die professionele vertaler sal die Engels-Afrikaans-vertaalwoordeboek dus raadpleeg ten einde:

- 'n probleem op te los wat met die resepsie van die Engelse brontekste (T2) verband hou;
- 'n probleem op te los wat met die oordrag van die Engelse brontekste (T2) na 'n Afrikaanse doelteks (T1) verband hou;
- 'n probleem op te los wat met die produksie van die Afrikaanse doelteks (T1) verband hou.

Die teorie van leksikografiese funksies maak voorsiening vir 'n tweedeling van woordeboekfunksies in kommunikasiegerigte en kennisgerigte funksies (Tarp & Gouws 2004: 4; Bergenholtz & Tarp 2003: 173-174). In die drie gebruikssituasies wat hierbo genoem is, is die kommunikasiegerigte leksikografiese funksies van die beoogde vertaalwoordeboek dat dit professionele vertalers moet help met:

- die begrip van tekste in hul tweede taal;
- die vertaling van tekste uit hul tweede taal in hul eerste taal;
- die produksie van tekste in hul eerste taal.

Die belangrikste kennisgerigte funksies van die beoogde vertaalwoordeboek is dat dit, waar nodig, aan professionele vertalers:

- kulturele inligting moet verskaf;
- ensiklopediese inligting moet verskaf;
- inligting oor taalgebruik moet verskaf.

In die potensiele gebruiksituasie wanneer professionele vertalers tekste uit hul tweede taal (Engels) in hul eerste taal (Afrikaans) vertaal, is die kommunikasiegerigte funksies van oorheersende belang en word vervolgens veral aandag geskenk aan die wyse waarop die beoogde vertaalwoordeboek in hierdie omstandighede en aan hierdie gebruikersgroep bystand kan verleen.

3.5.1 Probleme met die resepsie van die T2-bronteks

[T]he nature of language is such that, in the majority of cases, words have ‘blurred edges’; their meanings are, to a large extent, negotiable and are only realized in specific contexts. ...[O]ne of the most difficult tasks that a translator is constantly faced with is that, notwithstanding the ‘fuzziness’ inherent in a language, s/he must attempt to perceive the meanings of words and utterances very precisely in order to render them in another language (Baker 1992: 17).

Na my mening is ’n woordeboek soos die TWB nie ideaal vir die oplos van begrips- of resepsieprobleme nie. Konvensionele tweetalige woordeboeke is gewoonlik daarop ingestel om vertaalekwivalente te verskaf eerder as om die betekenis van woorde en uitdrukkings te verklaar. Hoewel Tarp (2002: 76) meen “mother-tongue equivalents would in most cases be sufficient and constitute the best solution”, verhoed die naslaan van betekenis in ’n tweetalige woordeboek dat die T2-betekenis geïnternaliseer word as deel van ’n aparte repertorium van gedagtebeelde of geestesinhoud, soos in

paragraaf 3.2.1 hierbo beskryf. Wanneer vertalers 'n eentalige verklarende woordeboek gebruik wat die betekenis van 'n woord, frase, uitdrukking of idioom in die T2-brontaal uiteensit, ondersteun en bevorder dit by hulle 'n gekoördineerde taalgeheue (sien paragraaf 3.2.1). Dit spoor boonop hul skeppende verbeelding aan (sien paragraaf 3.3) en dis belangrik, want oordrag en produksie is hier reeds aan die gang. *Die implikasie hiervan vir die beoogde vertaalwoordeboek is dat betekenisverklaring in die brontaal moet geskied.*

Eentalige verklarende woordeboeke maak dikwels op sinonieme staat om betekenis oor te dra. Dit illustreer 'n neiging om 'n leksikografiese proses te volg “whereby discrete areas of meaning are isolated from language in action” (Baker & Kaplan 1994: 3). Omdat vertalers egter met kommunikatiewe werklikhede op die vlak van diskoers werk eerder as met abstraksies (ibid.), behoort die leksikografiese hantering van betekenisverklaring hierdie realiteit te erken en weerspieël. *Die implikasie hiervan vir die beoogde vertaalwoordeboek is dat die betekenisverklaring van elke betekenisonderskeiding van die lemma deur middel van 'n kort omskrywing of parafrase moet geskied.*

Dat die betekenisverklaring deur middel van definisies of parafrases gegee word, beteken nie dat tradisionele vorme van betekenisverklaring soos sinonieme, hiponieme en antonieme nie 'n plek het nie. Inteendeel, in die lig van professionele vertalers se kreatiewe vermoë is dit goed moontlik dat juis een van hierdie brontaalvorme hulle in staat sal stel om 'n oplossing vir 'n vertaalprobleem te vind. Hoewel dit 'n fyn beplande mikro-argitektuur vereis, is die *implikasie hiervan vir die beoogde vertaalwoordeboek dat veral brontaalsinonieme – en waar toepaslik brontaalantonieme – gelys moet word.*

Die gebruik van werklike tekste waarop die inligting in 'n woordeboek gegrond word, beteken volgens die outeurs van COBUILD (1991: xv) “it is possible to be precise about the shape of phrases and the extent of their variation; the relative importance of different senses of a word; and the typical environment in which a word or phrase is used”. *Die implikasie hiervan vir die beoogde vertaalwoordeboek, is dat (1) sowel die lemmas as die vertaalekwivalente wat in die vertaalwoordeboek opgeneem word, gegrond moet wees op 'n korpus van bron- en doeltaaltekste wat werklike taalgebruik*

weerspieël en dat (2) die ordening van die betekenisonderskeidings die gebruiksfrekwensie daarvan moet weerspieël.

Dis nie net enkelwoorde se betekenis waarmee die vertaler begripsprobleme kan ervaar nie, maar ook multileksikale leksikale items soos frases, idiome, spreekwoorde, uitdrukkings in 'n ander taal (bv. *sine qua non* of *faux pas*) en dies meer. Omdat professionele vertalers onder tyddruk werk, is dit belangrik dat die toegangstruktuur van 'n woordeboek hulle in staat sal stel om 'n frase of uitdrukking so vinnig moontlik na te slaan. *Die implikasie hiervan vir die beoogde vertaalwoordeboek is dat (1) tipografie en uitleg nie slegs ruimtebesparing in die hand moet werk nie, maar ook naslaanspoed moet bevorder en (2) meerwoordige items waar nodig hooflemmastatus moet kry.*

3.5.2 Probleme met die oordrag van die T2-bronteks na die T1-doelteks

In paragraaf 3.2.6 hierbo is aangedui dat die oordrag van 'n teks daaruit bestaan dat vertalers 'n keuse maak tussen alternatiewe segswyses. Om dié vertaalopsie te kan uitoefen, moet hulle óf self alternatiewe genereer óf gepaste vertalings elders vind, en dan besluit watter opsie die geskikste is. Die probleme wat vertalers hier kan noop om hul vertaalwoordeboek te raadpleeg, is met ander woorde:

- 'n Gebrek aan alternatiewe segswyses of vertaalekwivalente om van te kies.
- Bevestiging dat die opsie wat gekies word, geskik is.

Die betekenis van die woord of uitdrukking in die brontaal is vir die vertaler bekend, maar hy of sy kan op die oomblik nie dink aan 'n geskikte vertaalopsie nie. 'n Belangrike funksie van die vertaalwoordeboek is in dié geval om vertalers in staat te stel om vertaalopsies te genereer. *Dit word gedoen deurdat die betekenisverklaring, voorbeeldmateriaal en sinonieme in die brontaal gegee word ten einde die vertaler se kreatiewe vermoë aan te wakker* (sien par. 3.3). Indien die vertaler nie self op grond van hierdie prikkels 'n geskikte opsie kan genereer nie, is 'n volgende funksie van die vertaalwoordeboek *om moontlike vertaalekwivalente van die lemma te verskaf.*

3.5.3 Probleme met die produksie van die T1-doelteks

Die produksie van 'n doelteks bestaan daaruit dat 'n “correct and adequate text [...] in correspondence with the text in the source language” (Tarp 2002: 75) geskep moet word. Deur vertaalopsies aan die hand te doen, kan die vertaalwoordeboek aan die vertaler bevestig dat 'n moontlike vertaling wat die vertaler self vooraf geïdentifiseer het, wel 'n gepaste vertaalopsie is.

Voorts kan 'n vertaalwoordeboek vertalers van hulp wees met die oplos van ortografiese, sintaktiese, grammatikale of pragmatiese probleme op die vlak van die woord, kollokasie, idioom of spreekwoord (Tarp 2002: 75). By die produksie van T1-tekste is die funksie van die vertaalwoordeboek dus om bystand te verleen aan die moedertaalspreker deur middel van leksikografiese items wat bogenoemde aspekte aandui. *'n Belangrike implikasie vir 'n Engels-Afrikaans-vertaalwoordeboek is dat die lemma waaronder al hierdie items geplaas word, 'n doeltaallemma behoort te wees ten einde die vertaler se soektog te vergemaklik.* Op grond van hierdie oorweging is 'n tweerigtingwoordeboek waarskynlik gewens. Vir die doel van hierdie navorsing word voorlopig egter op die ontwikkeling van 'n eenrigtingwoordeboek gekonsentreer.

3.6 DIE BEGRIPPE TWEETALIGE, VERTALENDE EN VERTAALWOORDEBOEK

Uit die beskrywing hierbo van 'n woordeboek wat op die behoeftes van professionele vertalers toegespits is, is dit duidelik dat sodanige woordeboek anders sal lyk as wat baie van die konvensionele tweetalige woordeboeke tradisioneel daar uitsien. Dis dus gepas om in hierdie stadium ondersoek in te stel na wat met die begrippe tweetalige woordeboek, vertalende woordeboek en vertaalwoordeboek bedoel word.

Tweetalige woordeboek

Wanneer vertalers na hul “tweetalige woordeboek” verwys (teenoor hul “verklarende woordeboek”, waarmee hulle 'n eentalige woordeboek soos die HAT bedoel waarin die leksikale betekenis van lemmas verklaar word), het hulle gewoonlik 'n woordeboek soos die TWB in gedagte: 'n woordeboek wat uit twee helftes bestaan waarin die twee tale wat die behandelde taalpaar vorm, om die beurt eers as brontaal

en dan as doeltaal optree. Vertaalekwivalente in die doeltaal word vir elke brontaallemma aangebied en die twee kante vorm naastebly 'n spieëlbeeld van mekaar.

Woordeboeke wat vertaalekwivalente aanbied, staan in die metaleksikografie onder verskillende name bekend. Hulle word nie slegs tweetalige woordeboeke (*bilingual dictionaries*) genoem nie, maar ook tussentalige woordeboeke (*interlingual dictionaries*) en/of vertalende woordeboeke (*translation dictionaries* of *translatory dictionaries*), en/of tweetalige vertalende woordeboeke. Die terme word dikwels uitruilbaar gebruik. Burkhanov (2004: 4) meen daar is “[a] good deal of inconsistency in metalexigraphic considerations concerning bilingual lexicography” en dat dit onder meer toegeskryf kan word aan leksikograwe se verskillende vertolking van wat “vertaling” behels.

Snell-Hornby (1984: 275) meen tweetalige leksikografie behoort beter gedifferensieer te word, aangesien soveel verskillende teikengroepe ter sprake is. Vir toeriste bly 'n sakwoordeboek waardevol, vir tegnici bied 'n tweetalige woordeboek met tegniese terme en gestandaardiseerde konsepte die ideale oplossing, en vir die aanleerders van 'n vreemde taal is spesiaal saamgestelde tweetalige woordeboeke onontbeerlik.

In die metaleksikografie geniet die verfyning van terminologie en tipologiese klassifikasie deurlopend aandag. Hausmann en Werner (1989-91: 2740-2743) bied byvoorbeeld 'n uitgebreide bespreking van tweetalige woordeboeke op grond van taalrigting of “skopus” (eenrigting of tweerigting); direksionaliteit (afhangend van die gerigtheid van die woordeboek of woordeboekdeel op die gebruiker as moedertaal- of tweedetaalspreker) en doel of funksie van die woordeboek (aanleer van 'n taal of hulp met probleme wanneer met tekste omgegaan word – by laasgenoemde word ook 'n onderskeid getref tussen aktiewe en passiewe funksies, na gelang daarvan of resepsie of produksie ter sprake is).

Tarp (2002: 60-63) toon egter dat 'n algemeen aanvaarde definisie van 'n tweetalige woordeboek nie bestaan nie. In hierdie navorsing word die begrip gebruik soos dit in die gewone sin verstaan word.

Vertalende woordeboek

Op die kollokwium waarna die eerste paragraaf van hierdie hoofstuk verwys, maak Hartmann (1989: 9) die stelling dat “[t]he bilingual dictionary is often called the translation dictionary par excellence because it offers the user interlingual lexical equivalents.”

In die Afrikaanse metaleksikografie word na die konsep “translation dictionary” as ’n vertalende woordeboek verwys. Die gebruik van dié term dui daarop dat die woordeboek beskou word as die aktiewe agent wat die vertaling doen. By implikasie kan ’n maatskappysekretaresse haar maatskappy se dokumente met behulp van ’n vertalende woordeboek vertaal – sy geniet boonop die ondersteuning van die leksikograaf, wat meen ’n woordeboek mag nie op die intuïsie van die gebruiker staatmaak om die regte vertaalekwivalent te vind nie (Gouws 1992: 38).

Korrekte ekwivalentkeuse impliseer egter nie noodwendig ’n goeie vertaling nie. Bestaande tweetalige vertalende woordeboeke is geskik vir gewone gebruikers wat na vertaalekwivalente soek, maar voldoen nie optimaal aan die behoeftes van professionele vertalers nie.

Vertaalwoordeboek

Die professionele vertaler benodig leksikografiese ondersteuning met die oplos van probleme wat kan opduik by die vertaling van ’n bronteks in ’n doelteks, met ander woorde tydens die resepsie, oordrag en produksie van ’n teks. In die lig van die bespreking in paragraaf 3.2 tot 3.4 hierbo van wat dié proses behels, is die term “vertalende woordeboek” onvanpas vir ’n woordeboek wat op die behoeftes van professionele vertalers gerig is.

Professionele vertalers beskou die doeltaalwoorde en -uitdrukkings wat die leksikograaf verskaf nie as **die** vertaling van brontaalitems nie, maar as “translated cognitive orientations” – ’n punt vanwaar hulle self na ’n gepaste vertaling kan begin soek: “The term translation dictionary does not entail that it offers the needed translation. It points the way to the translation, no more” (Neubert 1992: 34-35). Die

term “vertaalwoordeboek” is in Afrikaans ’n toepasliker benaming vir ’n woordeboek wat daarop gerig is om dié soort ondersteuning te bied.

3.7 DIE PRODUKSIE VAN ’N VERTAALWOORDEBOEK

Roberts (1990: 92) wys op die gebrek aan gepubliseerde materiaal oor ’n metodologie van woordeboekproduksie. Sy meen dis onder meer omdat nuwe woordeboeke dikwels uit voriges ontwikkel en sodoende ontstaan op grond van veranderinge wat aan hul voorgangers gemaak word. As direkteur van die Bilingual Canadian Dictionary (BCD) Project¹⁷, is Roberts (1996: 16-21) tog in staat om op grond van haar eie ervaring van woordeboekmaak bepaalde stappe in die beplanningsproses te beskryf wat belangrik is wanneer ’n nuwe woordeboek beslag moet kry. Die stappe wat sy uiteensit, dui op belangrike besluite wat oor verskeie aspekte van ’n nuwe woordeboek geneem word. Gaan dit byvoorbeeld slegs in gedrukte vorm of ook elektronies beskikbaar gestel word? Louw (1999: 108) beklemtoon dat die sukses van woordeboeke afhang van die toeganklikheid van hul makro- en mikrostrukturele inligting en toon hoedat elektroniese woordeboeke geleenthede vir die implementering van gidsstrukture skep wat nie in gedrukte weergawes moontlik is nie. In die lig hiervan is dit gewens dat die vertaalwoordeboek ook in ’n elektroniese weergawe verskyn – ’n besluit wat by vertalers byval behoort te vind.

Soos in paragraaf 3.1 hierbo aangedui, is die belangrikste beginsel wanneer ’n woordeboek beplan, saamgestel of hersien word dat die woordeboekgebruiker die uitgangspunt moet vorm. By die produksie van ’n vertaalwoordeboek moet die behoeftes van professionele vertalers gevolglik die maatstaf vorm waaraan alle besluite oor die formaat, struktuur en ordening van die woordeboek gemeet word. Meer nog: professionele vertalers behoort deel te wees van die span leksikograwe wat aan sodanige vertaalwoordeboek werk.

Eerstens moet die span leksikograwe duidelikheid kry oor die algemene aard van die beoogde woordeboek. Die potensieële gebruikers van ’n vertaalwoordeboek in Engels en Afrikaans is ’n gesofistikeerde gebruikersgroep wat oor ’n goeie kennis van sowel

¹⁷ Die BCD-projek is ’n langtermyn- en interuniversitêre projek wat daarop gerig is om ’n tweetalige woordeboek tot stand te bring wat taalgebruik in Kanadese Engels en Kanadese Frans weerspieël (Roberts 1996: 10).

hul tweede as hul eerste taal beskik en meer inligting benodig as wat in gewone tweetalige woordeboeke gegee word. Soos die BCD, behoort die Engels-Afrikaans-vertaalwoordeboek 'n algemene woordeboek te wees “[which] will also include a fairly high proportion of terms in a number of fields, as well as word combinations such as collocations and fixed expressions often found in special-purpose dictionaries” (Roberts 1996: 17). Beperkinge ten opsigte van die omvang van die woordeboek moet in ag geneem word. Hoe meer inligting, hoe dikker die woordeboek.

In aansluiting by die kenmerke in paragraaf 3.5 hierbo waarom 'n vertaalwoordeboek ideaal gesproke moet beskik, word vervolgens aandag geskenk aan die hantering van die voortekste-afdeling, sentrale lys en agtertekste-afdeling. Hedendaagse woordeboeke is “draers van tekssoorte” en maak van die sogenaamde raamstruktuur gebruik om die verskillende datatipes in 'n woordeboek te akkommodeer (Gouws 2001: 81). Deeglike beplanning is nodig vir die strukturering en inhoud van sowel die sentrale lys as die buitetekste. Die buitetekste dra nie net by tot beter inligtingsontsluiting vir die woordeboekgebruiker nie, maar speel ook 'n rol in die dataverspreidingstruktuur van die woordeboek (Keyser 2003: 35-36) en moet as deel van die omvattende leksikografiese proses aandag kry.

3.7.1 Die voortekste-afdeling

Die voortekste-afdeling van die vertaalwoordeboek sal uit elemente soos die volgende bestaan:

- 'n Voorwoord wat onder meer aandui waarom en vir wie die woordeboek saamgestel is, waarom bepaalde besluite geneem is en watter metodes die samestellers gevolg het.
- Verklarende aantekeninge wat verduidelik hoe gebruikers woorde en uitdrukkings kan vind waarna hulle soek, wat die redaksionele afkortings beteken, hoe verskille in spelling of betekenis tussen Britse en Amerikaanse Engels aangedui word, en hoe die inligting georden is.
- 'n Gebruikersgids wat die toegang-, artikel- en mediostruktuur van die woordeboek uiteensit en verduidelik watter struktuurmerkers gebruik word.

- 'n Afdeling waarin leksikografiese gebruike verduidelik word, soos gebruiksetikette, kruisverwysings, lettergreepverdeling en uitspraakleiding.

Die beoogde gebruiker en die funksie(s) van die woordeboek bepaal in watter taal die inligting in die buitetekste gegee word. In 'n Engels-Afrikaans-vertaalwoordeboek sal die inligting in die doeltaal wees, met ander woorde in Afrikaans.

3.7.2 Die sentrale lys

Die sentrale lys van die beoogde Engels-Afrikaans-vertaalwoordeboek sal uit die artikelreekse van A-Z bestaan.¹⁸ Elke woordeboekartikel bestaan uit 'n lemma as die vernaamste bewerkingsseenheid, en inskrywings wat deel uitmaak van die bewerking daarvan.

Belangrike besluite wat die leksikografiese span moet neem, handel oor die **makrostruktuur** (die versameling lemmas). Watter leksikale items moet in 'n vertaalwoordeboek opgeneem word? Tradisioneel kopieer leksikograwe in 'n groot mate die leksikale elemente van soortgelyke woordeboeke, maar Tarp (2004a: 314) maan dat geen data ingesluit moet word omdat dit nog altyd so gedoen is of omdat ander bestaande woordeboeke dit het nie. Tog meen Roberts (1996: 18) dis 'n aanvaarbare punt om by te begin, maar dat finale besluite op die ontleding van geskikte korpusse gegrond moet word.

'n Korpus is 'n versameling tekste op rekenaar. Tegnologiese ontwikkelings van die afgelope jare maak dit vir die eerste keer moontlik om op groot skaal verteenwoordigende elektroniese korpusse te bekom en tipiese patrone van werklike taalgebruik daarin te ontleed. Hierdie inligting kan sodoende die onderbou van woordeboeke vorm. Die BCD-projek het teen 1996 reeds 'n korpus van nagenoeg 310 miljoen woorde opgebou (Roberts 1996: 18); die COBUILD-argief bevat sowat 500 miljoen woorde (Sinclair et al. 1997: ix).

Die wesenskenmerke van 'n korpusgedrewe benadering is volgens Biber, Conrad en Reppen (1998: 4) dat dit:

¹⁸ In sommige tale bestaan die moontlikheid van 'n meer omvattende toegangsalfabet en dit het dan implikasies vir die aantal artikelreekse en die ordening daarvan.

- empiries is en werklike gebruikspatrone in natuurlike (outentieke) tekste ontleed;
- 'n groot versameling natuurlike tekste (die korpus) volgens bepaalde beginsels en metodes vir ontleding selekteer;
- die ontleding baseer op die omvattende gebruik van rekenaars asook outomatiese sowel as interaktiewe tegnieke (m.a.w. die leksikograaf kan eie linguistiese oordeel gebruik in probleemgevalle);
- sowel kwantitatiewe as kwalitatiewe ontledingstegnieke aanwend.

'n Korpusgedrewe benadering lei tot leksikografiese produkte wat verteenwoordigend en gebalanseerd is. Simpson (2002: 9) meen: "Nowadays, it would be a brave lexicographer who did not at least associate his or her dictionary with a corpus, however comprehensively that corpus was actually used to extract lexical information."

Biber et al. (1998: 23-24) se korpusgedrewe leksikografiese navorsing stel ondersoek in na veral ses belangrike vrae:

- Watter betekenis word met 'n bepaalde woord geassosieer?
- Hoe dikwels word 'n bepaalde woord gebruik relatief tot ander verwante woorde?
- Met watter nielinguistiese patrone (bv. registers, tydperke in die geskiedenis, streekstaal) word 'n bepaalde woord geassosieer?
- Watter ander woorde word algemeen saam met 'n bepaalde woord gebruik, en hoe lyk die verspreiding van hierdie kollokasionele verbindings ("collocational sequences") oor verskillende registers heen?
- Hoe lyk die verspreiding van betekenisonderskeidings en gebruikstoepassings ("senses and uses") van 'n woord?
- Hoe verskil die gebruik en verspreiding van woorde wat skynbaar sinonieme is?

By die gebruik van Afrikaanse korpusse om "tipiese patrone van werklike taalgebruik" vas te stel, is die kwessie of leksikograwe beskrywend of voorskrywend te werk moet gaan 'n brandpunt. Feinauer (2001: 165) wys op die "massiewe" invloed wat Engels toenemend op Afrikaans het weens die oorheersende rol wat Engels daagliks in die

ervaringswêreld van elke individu speel. Dit bring tot so 'n mate 'n konseptuele verandering mee in die leksikalisering van konsepte in Afrikaans deur moedertaalsprekers, dat die taalgebruik in sommige van die voorste Afrikaanse koerante en radio- en televisieprogramme deurspek raak van leenvertalings en geleende taalvorme. “The original Afrikaans conceptualized form seems alien, too formal and prosaic to the everyday user of Afrikaans” (Feinauer 2001: 166). By die uitsoek van Afrikaanse korpusse en die selektering en ordening van leksikale materiaal moet hierdie tendens oorweging geniet.

Ten opsigte van die makrostruktuur en die dataverspreidingstruktuur is 'n belangrike besluit watter elemente hooflemmastatus moet kry. Afkortings? Morfeme? Akronieme? Gaan kollokasies en idiome aparte inskrywings wees of nis- en neslemmas vorm? Watter multileksikale leksikale items gaan as hooflemmas opgeneem word?

Nadat die span leksikograwe besluit het watter leksikonelemente in die vertaalwoordeboek opgeneem behoort te word, besluit hulle watter inligting oor elk van die lemmas verstrekkend gaan word. Hierdie bewerking van die lemmas verteenwoordig die **mikrostruktuur**, oftewel die interne struktuur van elke artikel.

Die kernvernuwing van die voorgestelde vertaalwoordeboek – gegrond op die vereistes vir 'n vertaalwoordeboek soos dit uit die onderhawige navorsing blyk (sien veral paragraaf 3.5.1 tot 3.5.3) – sal hoofsaaklik op mikrostrukturele vlak lê. Die voorgestelde formaat vir die bewerking van 'n aantal voorbeeldlemmas in hoofstuk 4 is naastenby geskoei op die formaat wat die BCD gebruik (Roberts 1992a: 220) en sien soos volg daaruit:

Inleidende afdeling

trefwoord met lettergreepindeling > woordsoort > fonetiese transkripsie > (spelvariant) > (verbuiging van werkwoorde)

Betekenisafdeling

(**nommer** van betekenisonderskeiding) > (leksikografiese etiket BT) > parafrase BT > parafrase/ekwivalente/synonieme DT > (leksikografiese etiket

DT) > voorbeeldmateriaal/vrye woordverbindings BT + TL > (kollekasies BT + DT)

(brontaalsinonieme)¹⁹ > (kruisverwysings) > (brontaalantonieme)

(Afdeling vir vaste uitdrukkings)

(exp)²⁰ > (BT + DT) > (kruisverwysing)

Afdeling vir samestellings

(cmp) > (BT + DT) > (kruisverwysing)

(Die elemente tussen hakies verskyn nie noodwendig in elke artikel nie.)

Dis 'n tentatiewe formaat; die praktyk sal verdere verfyning vereis.

3.7.3 Die agtertekste-afdeling

Elemente wat oorweeg kan word vir opname in die agtertekste-afdeling van die voorgestelde vertaalwoordeboek, is die volgende:

- Omrekeningstabelle vir mate (lengte, oppervlak, volume, ens.), gewigte en temperatuur ten einde voorsiening te maak vir verskille in Amerikaanse, Britse en Suid-Afrikaanse gebruike. (Die rede waarom hierdie tipe inligting vir die vertaler in Afrikaans van nut kan wees, is omdat outeurs – bv. dosente wat lesingmateriaal voorberei met behulp van Amerikaanse of Britse handboeke – nie altyd die nodige aanpassings maak vir hulle Suid-Afrikaanse lesers nie en dan moet die vertaler dit doen.)
- Kultuurgebonde data.
- Plekname asook beginsels vir die transliterasie van plekname in Afrikaans.

¹⁹ Die gebruiker sal in die voortekste-afdeling ingelig word dat sowel absolute as gedeeltelike sinonieme alfabeties gelys word en dat die sinonieme mekaar nie oral kan vervang nie.

²⁰ Die afkorting “exp” staan vir “(fixed) expressions” en “cmp” (laer af) vir “compound”, oftewel samestellings. Sowel BT as DT word as metataal gebruik, afhangend van die onmiddellike taalomgewing.

- Besonderhede van hulpbronne en kontakte wat vir vertalers nuttig kan wees, byvoorbeeld die name en/of Internetadresse van organisasies en verenigings soos die Suid-Afrikaanse Vertalersinstituut, die English Academy of Southern Africa, die Departement van Justisie se Regsbiblioteek vir die name van wette, die Departement van Kuns en Kultuur se Nasionale Taal- en Terminologiediens, universiteite se vertaal- of taalskole en so meer.
- 'n Ekwivalentregister wat die woordeboek politoeganklik kan maak. (Omdat dit die gebruiksbetekenis van die woordeboek verhoog, kan dit 'n baie nuttige buiteteks wees.)

3.8 TEN SLOTTE

Hoofstuk 4 doen vervolgens praktiese voorstelle aan die hand vir 'n vertaalwoordeboek wat op die behoeftes van professionele vertalers uit Engels in Afrikaans gerig is.

HOOFSTUK 4

'N PRAKTIESE MODEL VIR 'N VERTAALWOORDEBOEK

"How can the mass of information deemed necessary for users be presented in book form in such a way that they can find it easily, understand it readily, and use it effectively?" (Roberts 1992a: 219).

4.1 INLEIDING

By die konstruksie van die voorgestelde woordeboekinskrywings hieronder, is veral kers opgesteek by inligting oor die BCD-projek soos verskaf deur Roberts 1992a, Roberts 1992b, Roberts 1996 en die webwerf <http://www.dico.uottawa.ca/entries-en.htm> (*Bilingual Canadian Dictionary: sample entries* 2004). Die voorbeeld wat die BCD bied, word om verskeie redes nuttig en relevant geag by die saamstel van 'n vertaalwoordeboek in Engels en Afrikaans:

- Dis 'n uitgesproke doelstelling van die BCD-projek om 'n woordeboek daar te stel vir gesofistikeerde taalgebruikers soos professionele taalpraktisyns, byvoorbeeld vertalers. Roberts, direkteur van die projek, is self 'n ervare professionele vertaler wat tredhou met ontwikkelings in vertaalstudie.
- Kanada is amptelik tweetalig, soos Suid-Afrika tot onlangs was. Taalwerkers in Frans en Engels het dieselfde gevorderde vlak van tweedetaalbeheer as taalwerkers in Afrikaans en Engels. Soos in paragraaf 3.2.1 aangetoon, is volkome tweetaligheid 'n voorvereiste vir vertalingsbevoegdheid. Dit het direk betrekking op potensiële woordeboekgebruik.
- Gesofistikeerde woordeboekgebruikers het meer as basiese vertaalekwivalente nodig. Om daardie rede bevat die BCD meer inligting, en meer gegewens oor daardie inligting, as die meeste enkelvolumewoordeboeke: tegniese terme, multileksikale leksikale items (samestellings, vaste uitdrukkings en kollokasies), soveel doeltaalekwivalente as moontlik, betekenisaanduiding by brontaallemmas, betekenisonderskeidings vir doeltaalekwivalente, verskillende voorbeelde van

vrye verbindings wat die lemma kan vorm en verskeie moontlike vertalings daarvan (Roberts 1992a: 219).

- Die BCD dien as 'n voorbeeld van hoe al dié materiaal georden kan word sodat besige taalpraktisyns, soos vertalers wat gewoonlik onder tyddruk werk, dit vinnig en maklik kan naslaan.
- Die BCD gee die betekenisverklaring van lemmas in die brontaal. Soos in paragraaf 3.5.1 aangetoon, ondersteun dit nie net 'n gekoördineerde tweetalige taalgeheue nie, maar bevorder dit ook die vertaler se skeppende vermoë.
- Die baanbrekerswerk van die BCD is goed gedokumenteer en die metodes wat die samestellers gevolg het, is daarom vir ander woordeboeksamstellers toeganklik.

Die BCD se hantering van 'n aantal trefwoorde dien as voorbeeld van die struktuur waarvolgens dié woordeboek inligting bewerk en aanbied (*Bilingual Canadian Dictionary: sample entries* 2004):

car pool *n* or **carpool** or **car-pool**

1 (*arrangement whereby several commuters travel together in one car and share costs*) *covoiturage m.* ***I commute to work by car pool** je fais du covoiturage pour aller au travail.

2 (*group of commuters travelling together in such an arrangement*) *groupe de covoiturage m.* ***to belong to a car pool** faire partie d'un groupe de covoiturage.

3 (*number of cars owned by a company or organization for the use of its members*) *parc automobile m.*

(*cmp1*) **car pool lane** *n* voie réservée au covoiturage *nf*, **car pool lot** *n* stationnement réservé aux covoitureurs *nm* [(CD)].

carpool *vi* or **car pool** or **car-pool**

1 (*to travel with other commuters in one car and share costs*) faire du covoiturage, covoiturer [(CD)]. ***seven of us carpool to work** nous sommes sept à faire du covoiturage pour aller au travail = nous sommes sept à covoiturer pour aller au travail.

carpool vt or car pool or car-pool

1 (*to take turns driving passengers somewhere*) expl.: conduire des passagers quelque part. ***it is my turn to carpool the neighbourhood's kids to school this week** c'est à mon tour de conduire les enfants du voisinage à l'école cette semaine.

car pooler n or carpooler or car-pooler

1 (*member of a group of commuters who travel together in one car and share costs*) covoitureur m [(CD)], f covoitureuse [(CD)]. ***car poolers are allowed to park here all day** il est permis aux covoitureurs de stationner ici toute la journée.

car pooling n or car-pooling or carpooling

1 (*transportation in a private vehicle of several passengers who share operating costs*) covoiturage m. ***car pooling reduces traffic congestion and air pollution** le covoiturage réduit les embouteillages et la pollution de l'air.

By die konstruksie hieronder van woordeboekinligting vir die voorgestelde Engels-Afrikaans-vertaalwoordeboek, is dimensies bygevoeg wat die BCD nie het nie. Eerstens word die lettergreepindeling en verbuigde vorms van die lemma aangetoon, omdat dit myns insiens vir taalwerkers belangrik is by die versorging van dokumente. Tweedens word waar moontlik sinonieme van die lemma gelys, omdat dit ingevolge die beskrywing van die vertaalproses in paragraaf 3.3 asook die beredenering in paragraaf 3.5.1 en 3.5.2 kan meehelp dat die vertaler 'n gepaste vertaling voortbring. Die brontaalsinonieme ondersteun twee kommunikasiegerigte leksikografiese funksies van die vertaalwoordeboek, te wete om vertalers te help met die begrip van tekste in hul tweede taal en die vertaling van tekste uit hul tweede taal in hul eerste taal (sien paragraaf 3.5).

Die leksikale items wat hieronder bespreek word, is só gekies dat die voorgestelde formaat met betrekking tot verskeie sake getoets kan word. Die bewerking van die leksikale items neem van paragraaf 4.2.1 tot 4.2.3 toe in kompleksiteit. Eerste aan die beurt is 'n leksikale item (**incur**) met 'n enkele woordsoortelike funksie en slegs een betekenisonderskeiding, maar wat 'n klompie kollokasionele verbindings kan vorm. Daarna volg 'n leksikale item (**endeavour**) met meer as een woordsoortelike funksie, maar slegs een betekenisonderskeiding vir elke funksie. Dié item illustreer die hantering van 'n wisselvorm wat spelwyse betref, die gebruik van leksikografiese etikette, die optrede van die item in 'n vaste kombinasie met 'n voorsetsel, 'n samestelling waar die eerste element nie die lemma is nie, en 'n kruisverwysing. Die volgende leksikale item (**juggle**) is veral gekies omdat Afrikaanssprekendes die Engelse woord dikwels net so leen. Dié item illustreer onder meer die gebruik van leksikografiese etikette en die hantering van 'n vaste uitdrukking.

Hierna kom twee multileksikale leksikale items aan die beurt. Die eerste (die lemma **big bang theory**) is 'n leksikale item met net een woordsoortelike funksie en wat die gebruik van 'n leksikografiese etiket en die aanbied van ensiklopediese inligting toon. Die multileksikale leksikale item **fast track** het meer as een woordsoortelike funksie en toon die hantering van 'n wisselende spelvorm by funksiewisseling, asook die hantering van 'n idiomatiese uitdrukking.

Die volgende woordeboeke (in alfabetiese volgorde) is ruimskoots benut om leksikale inligting te bekom vir die bewerkingsvoorstelle wat volg:

- Collins COBUILD English Dictionary, 1997
- Collins Gem Dictionary of English Spelling, 1994
- Longman Business English Dictionary, 2001
- Pharos New Words/Nuwe Woorde, 1999
- Reader's Digest Oxford Complete Wordfinder, 1992
- South African Concise Oxford Dictionary, 2002
- Tweetalige Woordeboek/Bilingual Dictionary, 1984
- Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal, 2000

4.2 BEWERKINGSVOORSTELLE

Dis belangrik om daarop te let dat woordeboekmaak nie 'n taak is wat deur enkelinge verrig word nie. In 'n werklike situasie sal alle besluite soos dié hieronder aan die oordeel van 'n paneel van kundiges onderworpe wees. Hierbenewens behoort die beginsel van gelyktydige terugvoer (dié konsep word in paragraaf 4.3 in meer besonderhede uiteengesit) van meet af aan en deurlopend toegepas te word ten einde die voorgestelde vertaalwoordeboek deur middel van formatiewe evaluering tot stand te bring.

Voorstelle vir die bewerking van lemmas word vervolgens aangebied, vergesel van annotasies wat beweegredes vir besluite uiteensit. Hierdie besluite is deurgaans daarop gemik om die verskillende leksikografiese funksies van die betrokke woordeboek, soos uiteengesit in paragraaf 3.5, te ondersteun.

4.2.1 'n Leksikale item met 'n enkele woordsoortelike funksie en slegs een betekenisonderskeiding

in-cur vt /ɪŋkʊː/ **in-curs, in-cur-ring, in-curred**

(become subject to something [unwelcome or unpleasant] as a result of one's actions) jou blootstel aan iets (onaangenaam) of jou iets (onaangenaam) op die hals haal * **he behaves badly and incurs the wrath of the community** hy gedra hom sleg en haal hom die gramskap/woede van die gemeenskap op die hals.

~ **blame** skuld kry; ~ **costs/debts/expenses** (on)koste/skuld(e)/uitgawes aangaan/maak; ~ **danger/risk** gevaar loop, jou aan gevaar blootstel; ~ **displeasure/wrath** jou onguns/onmin/woede op die hals haal; ~ **a fine/liability/loss** 'n boete/aanspreeklikheid/verlies oploop; ~ **an illness/injury** 'n siekte/besering opdoen; ~ **a penalty/punishment** boete/straf verdien/ontvang.

–SYNONYMS *attract, arouse, bring upon or on (oneself), come in for, draw, experience, expose (oneself) to, face, invite, lay (oneself) open to, meet (with), provoke, suffer, sustain, undergo*

Verklarende aantekeninge en rasionalisering van besluite

vt	Woordsoortaanduiding – die <i>v</i> staan vir verbum (in die voortekste-afdeling moet alle redaksionele afkortings verklaar word) en die <i>t</i> dui aan dat dit 'n oorganklike (<i>transitive</i> , in die BT) werkwoord is. Oorganklikheid of onoorganklikheid is soms bepalend vir vertaalbesluite.
----	--

/ɪŋkɜ:/ (Die fonetiese alfabet wat hier gebruik word, is geskoei op die simbole van die Internasionale Fonetiese Alfabet.)	Uitspraak en klem word aangedui. Uitspraakleiding is belangrik. ²¹ As taalpraktisyns strek vertalers se take en pligte wyer as die geskrewe woord en dit kan hul reputasie op die spel plaas indien hulle nie weet hoe om woorde korrek uit te spreek nie.
in-curs, in-cur-ring, in-curred	Verbuigings van werkwoorde word in die inleidende deel gegee om naslaan te vergemaklik. Woordafbreking word aangedui omdat dit belangrik is by die proeflees en taalversorging van dokumente.
Geen etimologiese inligting	Dis debatteerbaar of 'n vertaalwoordeboek etimologiese inligting moet bevat. Sommige vertalers meen dit moet wel opgeneem word, want afgesien van taalpraktisyns se belangstelling in woorde en hul oorsprong, kan etimologiese kennis hulle help om skeppend te vertaal ²² . Die woord palimses se etimologie [G. <i>palin</i> weer + <i>psao</i> skoon vryf] kan die vertaler byvoorbeeld herinner aan die uitdrukking “om 'n skoon lei te hê”.
<i>become subject to (something unwelcome or unpleasant) as a result of one's actions</i>	Beteekenisverklaring in brontaal deur middel van kort omskrywing of parafrase.
jou blootstel aan iets (onaangenaam) of jou iets (onaangenaam) op die hals haal	Beteekenisverklaring aan die hand van doeltaalparafrase en/of doeltaalsinonieme.
* he behaves badly and incurs the wrath of the community	Voorbeeldmateriaal dra sintaktiese en sintagmatiese inligting op 'n implisiete wyse oor (dis veral nuttig by vertaling in T2). Voorbeeldmateriaal moet verkieslik op korpusnavorsing in parallelle tekste gegrond wees

²¹ Roberts (1996: 22) stem nie saam nie. Sy meen uitspraak “is the aspect of form that is least important for translators, who have to know how to write correctly but not necessarily how to pronounce correctly”.

²² Roberts (1996: 22-23) meen egter etimologiese inligting kan vertalers mislei en selfs aanleiding gee tot die verskynsel van vals vriende. Volgens haar kan sommige woorde in 'n vertaler se twee werkstale dieselfde oorsprong hê en daarom vormlik ooreenstem, maar kon hulle mettertyd 'n effense verskil in betekenis ontwikkel het.

	en nie deur die leksikograaf self geskep word nie. ²³
hy gedra hom sleg en haal hom die gramskap/woede van die gemeenskap op die hals	Die professionele vertalers in die leksikografiese span vertaal voorbeeldmateriaal, indien nodig m.b.v. parallelle tekste.
~ <i>blame</i> skuld kry; ~ <i>costs/debts/expenses</i> (on)koste/skuld(e)/uitgawes aangaan/maak; ~ <i>danger/risk</i> gevaar loop, sig aan gevaar blootstel; ~ <i>displeasure</i> sig onguns/onmin op die hals haal; ~ <i>a fine/liability/loss</i> 'n boete/aanspreeklikheid/verlies oploop; ~ <i>an illness/injury</i> 'n siekte/besering opdoen; ~ <i>a penalty/punishment</i> boete/straf verdien/ontvang.	Kollokasies en voorgestelde vertaalekwivalente, alfabeties georden. (Ordering op grond van gebruiksfrekwensie moet op korpusnavorsing berus.)
<i>arouse, attract, bring upon or on (oneself), come in for, draw, experience, expose (oneself) to, face, invite, lay (oneself) open to, meet (with), provoke, suffer, sustain, undergo</i>	Absolute en gedeeltelike sinonieme in die brontaal om die volle betekenispotensiaal van die lemma incur aan te dui (sien par. 3.5.2). Waar toepaslik moet antonieme om dieselfde rede gelys word. Alfabeties georden; ordering op grond van gebruiksfrekwensie moet op korpusnavorsing berus.

4.2.2 'n Leksikale item met meer as een woordsoortelike funksie en een betekenisonderskeiding elk

en-deav-our vt /Indevə/ (US endeavor) **en-deav-ours, en-deav-our-ing, en-deav-oured** (try hard [to do or achieve something]) 'n poging aanwend, poog (*deftig*), probeer, streef, trag (*deftig*), ywer, of jou beywer (om iets te doen of te bereik) * **I will endeavour to arrange a meeting** ek sal poog om (*deftig*) 'n ontmoeting te reël = ek sal 'n ontmoeting probeer reël
 –SYNONYMS *aim, aspire, attempt, do one's best, essay (formal), exert oneself, have a go or crack or whack or shot at (colloq.), make an effort, strive, struggle, take a stab at (colloq.), try*

en-deav-our n /Indevə/ (US endeavor) (act of endeavouring, an earnest and industrious effort, an enterprise – [a formal use]) poging, strewe, stryd, onderneming, waagstuk * **It is my constant endeavour to ...** Ek streef steeds daarna om ...
 –SYNONYMS *attempt, effort, enterprise, essay (formal), pains, striving, struggle, undertaking, venture*
 (**cmp**) **scientific endeavour** n wetenskapsbeoefening (→ **scientific**)

²³ Die internet maak voorbeeldmateriaal in woordeboeke toenemend oorbodig vir vertalers wat toegang het tot die wêreldwye web en daar kan opsoek hoe woorde in bepaalde kontekste optree.

Verklarende aantekeninge en rasionalisering van besluite

(US <i>endeavor</i>)	Verskeie Engelse woorde het twee of meer spelwyses. By die produksie of kontrolering van geskrewe tekste moet die vertaler hiervan kennis dra. In die voortekste-afdeling sal aangedui word dat wisselvorms gegee word.
Leksikografiese etikette ('formal', 'colloq.', 'deftig')	Pragmatiese inligting met behulp van gebruiksetikette help vertalers met die resepsie sowel as produksie van tekste.
* I will endeavour to ...	In die voorbeeldsin word twee dinge implisiet tuisgebring: (1) die gebruik van <i>will</i> pleks van <i>shall</i> om vaste voorneme oor te dra en (2) die feit dat <i>endeavour</i> met die voorsetsel <i>to</i> verbind.
<i>cmp</i> ... (→ scientific)	By 'n samestelling (<i>compound</i>) waarvan die eerste element nie die lemma is nie, verskyn 'n kruisverwysing (aangedui m.b.v 'n pyltjie) na die plek waar dié element as lemma optree.

4.2.3 'n Leksikale item met meer as een woordsoortelike funksie en meervoudige betekenisonderskeidings

jug-gle vt, vi /dʒʌg^əl/

jug-gles, jug-gl-ing, jug-gled

1 (*continuously toss in the air and catch a number of objects so as to keep at least one in the air at any time*) balle in die lug hou, jongleer (*deftig*, uitspr. /ʒɔŋlɪər/) * **to juggle with something** met iets jongleer (balle, ens.)

2 (*cope with by adroitly balancing [several activities]*) baie dinge gelyk doen/hanteer/inpas; behendig/knap werk; oral raakvat

–SYNONYMS *manipulate, manoeuvre*

3a (*rearrange adroitly*) goël, goëlkunsies uitvoer, rats herskik, regskommel, toor

–SYNONYMS *alter, change, modify, reposition, reset, reshuffle, shift, shuffle, switch, transpose*

3b (*deceive or cheat*) bedrieg, fop, kul

–SYNONYMS → **deceive**

3c (*misrepresent [facts]*) (feite) verdraai, verwring, foutief voorstel, (*infml.*) dokter, kook

–SYNONYMS *disguise, distort, falsify, massage, tamper with, rig, fix or doctor or cook or fiddle* (colloq.)

(*exp*) **juggle someone out of something** iets van iemand afrokkel

jug-gle n**1** (*a piece of juggling*) baltoertjie, goëltoertjie–SYNONYMS *dexterity, wizardry, sleight of hand***2** (*a fraud*) bedrieëry, kullery, oëverblindery, skelmstreek–SYNONYMS *deceit, deception, trickery, swindle, sophistry, hocus-pocus, hoax, trick, funny business or rip-off or scam* (colloq.)**Verklarende aantekeninge en rasionalisering van besluite**

vt,vi	Aanduiding dat die werkwoord beide oorganklik en onoorganklik gebruik kan word.
<p>balle in die lug hou, jongleer (<i>deftig</i>, uitspr. /ʒɒŋlɪər</p> <p>* to juggle with something met iets jongleer (balle, ens.)</p>	<p>Die woord <i>jongleer</i> is in Nederlands taamlik bekend, maar in Afrikaans word dit weinig gebruik. Dit weerspieël 'n toenemende leksikale gaping. Omdat sommige vertalers d.m.v. terugvoer op ZaLang egter aangedui het dat hulle die term ken en selfs gebruik, is besluit om dit wel op te neem, met 'n aanduiding van uitspraak. (Uitspraak in die doeltaal – m.b.v. dieselfde fonetiese konvensie as vir die brontaal – hoef slegs by wyse van uitsondering en dan veral by vreemde woorde gegee te word.)</p>
3b SYNONYMS → deceive	Kruisverwysing by 3b omdat dit duplisering sal wees om die sinonieme vir 'deceive' hier te lys.
<p>(Betekeinsonderskeidings 1-3c)</p> <p>3c verdraai, verwring, foutief voorstel, <i>infml.</i> dokter, kook</p>	<p>Betekeinsonderskeidings word genommer en apart hanteer ter wille van duidelikheid. Ekwivalente word vir elke betekeinsonderskeiding aangedui. Leksikale gaping word oorbrug m.b.v. parafrasing.</p> <p>Gebruiksetiket <i>infml.</i> dui informele register aan.</p>
(exp) juggle someone out of something iets van iemand afrokel	Vaste uitdrukkings apart gelys om dit makliker vir die gebruiker te maak om te vind.

Afleidings soos **juggler**, **jugglery** en **juggling act** vorm nie deel van die bewerking van die lemma **juggle** nie, maar sal as aparte lemmas opgeneem word.

4.2.4 'n Multileksikale leksikale item met slegs een woordsoortelike funksie

big bang theory n
(astronomy) (*theory that suggests that the origin of the universe was marked by the rapid expansion of matter from a state of extremely high density and temperature*) oerknalteorie, teorie dat 'n ontploffing tot die ontstaan van die heelal gelei het
–SYNONYMS *big bang theory* = *superdense theory*

Verklarende aantekeninge en rasionalisering van besluite

big bang theory	Uitspraak nie aangedui, omdat dit by die lemmas big, bang en theory gedek sou word. By uitdrukkings in 'n ander taal, soos faux pas of sine qua non , is uitspraakleiding essensieel.
(astronomy)	Vaketiket.
(<i>theory in astronomy that suggests ...</i>)	Die vertaalwoordeboek vervul 'n kennisfunksie deur onder meer ensiklopediese inligting in die brontaal te verskaf. Dit word in maklik verstaanbare eerder as wetenskaplike taal gegee. ²⁴

4.2.5 'n Multileksikale leksikale item met meer as een woordsoortelike funksie

fast track n /fɑ:stɹæk/
(*a rapid route or method [to reach a goal]*) (*fig.*) kortpad (*na bo*); dolle vaart (*na nêrens*)
* **put something on the fast track** die pas van iets versnel
(*exp*) **live on the fast track** 'n vinnige pas handhaaf

fast-track v
(*accelerate the development or progress of*) die pas van iets versnel, iets bespoedig/deurjaag
* **his career was fast-tracked in the interest of affirmative action** sy loopbaanvordering is bespoedig ter wille van regstellende aksie

Verklarende aantekeninge en rasionalisering van besluite

fast-track v	Die gebruiker sal oplet dat die werkwoord met 'n koppelteken gespel word.
---------------------	---

²⁴ De Beaugrande (2003: 3) meen dat die taak om definisies te verskaf in die verlede te dikwels oorgelaat is aan spesialiste in verskillende vakrigtings, wat dan met definisies vorendag gekom het “no less obscure than the expression itself”. Die gebruik van korpusse kan verseker dat die betekenis wat gegee word werklik in gewone tekste voorkom, wat nie noodwendig is hoe 'n spesialis dit sou stel nie.

4.3 DIE KONSEP VAN GELYKTYDIGE TERUGVOER

Volgens De Schryver en Prinsloo (2000: 3) is dit “algemeen gebruiklik” dat woordeboekgebruikers aan ’n reeks toetse onderwerp word ten einde hul sukses met betrekking tot die inwin van inligting te meet, met ander woorde te bepaal hoe suksesvol ’n voltooide woordeboek sy funksie vervul. Gewoonlik kan sodanige terugvoer eers in berekening gebring word by ’n volgende of hersiene uitgawe van die gepubliseerde woordeboek. Ideaal gesproke moet teikengebruikers egter terugvoer kan verskaf terwyl die samestelling van die woordeboek nog aan die gang is. Die proses van gelyktydige terugvoer maak hierdie ideaal haalbaar. Dis ’n proses waardeur teikengebruikers se terugvoer verkry word “both from the very start and during the entire compilation process” (De Schryver & Prinsloo 2000: 4). Dit geskied met behulp van ’n reeks bekostigbare, kleinskaalse woordeboekprojekte wat aanvullend van stapel gestuur word en parallel loop aan die hoofprojek. Die kleiner, parallelle projekte het dieselfde basiese struktuur, inhoud en teikengebruikers as die hoofprojek, maar word oor ’n aantal korter periodes afgehandel. Vanaf die oomblik wat die eerste parallelle projek geloods word, word informele en formele terugvoer ingewin en die inligting in die tydwende hoofprojek teruggeploeg. So word die parallelle projekte deurlopend gebruik as eksperimentele instrumente om verskeie strategieë uit te toets en die aanbod van inligting in die hoofprojek te verfyn. Die proses kom slegs tot ’n einde wanneer die hoofprojek afgehandel is.

Die gebruik van nuwe tegnologie soos die internet kan ’n dinamiese proses van woordeboekverbetering moontlik maak deurdat dit leksikograwe in staat stel om deurlopende terugvoer van gebruikers te ontvang.

4.4 TEN SLOTTE

De Schryver en Prinsloo (2000: 3) meen dis belangrik dat woordeboeksamestellers nie slegs hul teikengebruikers se behoeftes nie, maar ook hul wense in ag moet neem. Dit maak van teikengebruikers die “bevoorregte kritici” van ’n nuwe woordeboek. Vertalers self moet dus besluit wat hulle in ’n vertaalwoordeboek wil hê en hoe hulle dit wil hê, want volgens die beginsel van gelyktydige terugvoer besluit gebruikers watter data ingesluit of uitgelaat moet word en op watter wyse dit aangebied moet word.

HOOFSTUK 5

SLOT

“Every other author may aspire to praise; the lexicographer can only hope to escape reproach ...” (Samuel Johnson).

5.1 SAMEVATTING

Hoewel dit nou algemeen aanvaar word dat vertalers idees of tekste vertaal en nie individuele woorde nie, kan hulle slegs deur middel van die woorde in 'n bronteks verstaan wat 'n outeur wil sê. Vertalers kan nie bronteksouteurs se gedagtes lees nie, slegs hul woorde (Newmark 1981: 98). Vertalers sal dus altyd afhanklik wees van woordeboeke as hulpbron by die resepsie, oordrag en produksie van tekste.

Woordeboeke word sedert die vroegste tye geproduseer om in die behoeftes van hul gebruikers te voorsien. Met die ontwikkeling van die teorie van woordeboekfunksies in die 1990's het die eiesoortige behoeftes van afsonderlike gebruikersgroepe deurtastende aandag begin ontvang. Dit verteenwoordig 'n wending in tweetalige leksikografie wat steeds tot vernuwende gebruike in woordeboekmaak lei.

Tradisioneel was die funksie van eentalige woordeboeke om betekenis te verklaar en dié van tweetalige woordeboeke om vertaalekwivalente te verskaf. Zgusta (1984: 147) sê byvoorbeeld tweetalige woordeboeke “should offer not explanatory paraphrases or definitions, but real lexical units of the target language which, when inserted into the context, produce a smooth translation”.

In 'n nuwe geslag tweetalige woordeboeke gebeur dit toenemend dat betekenisverklaring deel uitmaak van die bewerking van lemmas. In die reeks sogenaamde “bridge bilinguals” van 'n projek waarin betekenisverklarings in COBUILD-aanleerderwoordeboeke in gebruikers se moedertaal vertaal word, word teweens geen vertaalekwivalente gegee nie (Baker & Kaplan 1994: 3).

Tweetalige leksikografie is dikwels gerig op die behoeftes van gewone gebruikers en “vertalers” soos taalaanleerders eerder as professionele vertalers. Waar tweetalige

leksikograwe wel aandag skenk aan professionele vertalers as 'n potensiële gebruikersgroep, is hul fokus merendeels op probleme wat vertalers ervaar wanneer hulle in hul tweede taal vertaal (vgl. Burkhanov 2004, Cao 1996; Tarp 2002). Bestaande tweetalige woordeboeke word daarom algemeen vanuit hierdie perspektief beoordeel en veral geblameer vir gebrekkige koteks- en konteksleiding. Hierteenoor fokus die onderhawige studie op die vertaling van tekste uit T2 in T1 en dus op die behoeftes van vertalers wat in hul dominante taal vertaal – volgens Roberts (1990: 75) “the usual direction in which a professional translator works”.

'n Studie van die vertaalproses en die werkswyse en eienskappe van professionele vertalers dui daarop dat professionele vertalers deskundiges is in tussentalige en interkulturele kommunikasie. Hulle beskik oor linguistiese, kulturele, vakkundige, tekstipologiese en oordragvaardighede, asook die vermoë om skeppend te dink en vertaalprobleme op kreatiewe wyse op te los. Wanneer hulle probleme met die resepsie van tekste ervaar, is die aangewese oplossing dat hulle die betekenisverklaring in die **brontaal** moet naslaan. Dit werk 'n gekoördineerde tweetalige taalgeheue in die hand en is bevorderlik vir die gekoördineerde tussentalige werkswyse wat vertalers behoort te verwerf en handhaaf (sien paragraaf 3.2.1). Bestaande tweetalige woordeboeke soos die TWB bied nie 'n betekenisverklaring in die brontaal nie en is daarom nie 'n genoegsame hulpmiddel vir vertalers nie.

Soos in paragraaf 3.2.3 genoem, is gedrukte tweetalige woordeboeke onder meer weens hul statiese aard nie 'n genoegsame hulpmiddel vir vertalers nie. Die dinamiese veranderings wat taal voortdurend ondergaan, maak dat woordeboeke reeds verouderd is die oomblik dat hulle verskyn. Dis een van die redes waarom woordeboeke vir vertalers van tegniese en wetenskaplike tekste dikwels 'n onbevredigende hulpmiddel is.

Vertalers se rol behels meer as die vertaal van woorde (sien paragraaf 2.2.3). Die vertaalhandeling stel groter eise as waarmee woordeboeke van hulp kan wees. In dié opsig is woordeboeke nie 'n toereikende hulpbron nie. In paragraaf 1.3 is die hipotese gestel dat tweetalige woordeboeke nie 'n voldoende hulpmiddel vir vertalers is nie, omdat hulle nie 'n bevredigende, genoegsame of toereikende hulpmiddel is nie. Die navorsing bevestig hierdie hipotese.

In die Afrikaanse metaleksikografie staan tweetalige woordeboeke ook as vertalende woordeboeke bekend. Dié benaming lê klem op die aktiewe rol wat die (opsteller van die) tweetalige woordeboek speel om “die betekenis van een stel leksikale items semanties [te] koördineer met ’n stel leksikale items van ’n ander taal” (Gouws 1989: 160). ’n Woordeboek wat daarop gerig is om aan professionele vertalers bystand te verleen met probleme tydens die resepsie, oordrag en produksie van tekste sal anders daar uitsien as die meeste tweetalige vertalende woordeboeke. Die term “vertaalwoordeboek” is ’n gepaster benaming vir woordeboeke wat op die behoeftes van dié spesifieke gebruikersgroep gerig is.

Dis onwaarskynlik dat ’n enkele woordeboek daarin sal slaag om al die linguistiese gegewens aan te bied wat vertalers nodig het of graag wil hê. Dit ten spyte, doen hoofstuk 4 tentatiewe voorstelle aan die hand vir ’n model vir ’n vertaalwoordeboek.

5.2 VOORSTELLE VIR VERDERE NAVORSING

Suid-Afrika is ’n leier op die gebied van tweetalige leksikografie en baie navorsing is reeds in dié land gedoen oor tweetalige woordeboeke in Engels en Afrikaans. Daar bestaan egter nog nie ’n woordeboek wat spesifiek en eksplisiet op die behoeftes van professionele vertalers in Engels en Afrikaans gerig is nie. Die voorstelle wat hierbo gemaak is, is verkennend van aard en daar word aanbeveel dat die saak verdere aandag onder navorsers geniet.

Daar word eerstens aanbeveel dat verteenwoordigende korpusse vir ’n vertaalwoordeboek geïdentifiseer word. Gebruik en vorme van woorde wat nie daarin voorkom nie, behoort nie in ’n vertaalwoordeboek opgeneem te word nie. In die tradisie van leksikografie is vele verouderde woorde te dikwels telkemale weer in nuwe woordeboeke ingesluit.

Tweedens word aanbeveel dat die voorgestelde model vir ’n vertaalwoordeboek in hoofstuk 4 met behulp van ’n paneel van kundiges verbeter en uitgebrei word. Dit behoort genoegsaam uitgebrei te word vir gebruik as die eerste parallelle woordeboek wat op ’n kleiner skaal as ’n finale hoofwoordeboek uitgetoets kan word (sien paragraaf 4.3).

Daar word laastens aanbeveel dat 'n projek geloods word om die parallelle woordeboek aan vertalers voor te lê vir beoordeling. Die terugvoer wat hierop ontvang word, kan in die samestelling van 'n vertaalwoordeboek gekanaliseer word.

Woordeboeke word uiteindelik deur hul teikengebruikers beoordeel op grond van die mate waarin hulle hul teikengebruikers in staat stel om probleme waarvoor hulle 'n woordeboek raadpleeg, te verwesenlik. Moderne rekenaar-tegnologie maak gebruikers se vormende bydrae tot leksikografiese produkte moontlik, deurdat hulle dit verder verfyn aan die hand van hulle gebruik daarvan.

BRONNELYS

Woordeboeke

Bilingual Canadian Dictionary: sample entries. [Intyds]. 2004. Beskikbaar <http://www.dico.uottawa.ca/entries-en.htm> [2004/11/02].

Bosman, D.B., Van der Merwe, I.W. & Hiemstra, L.W. 1984. *Tweetalige Woordeboek/Bilingual Dictionary*. Kaapstad: Tafelberg.

Collins Gem Dictionary of English Spelling. 1994. Londen: HarperCollins.

Du Plessis, Madaleine. 1999. *New words and previously overlooked ones/Nuwe woorde en oues wat in die slag gebly het.* Kaapstad: Pharos.

Kavanagh, K., Mantzel, D., Van Niekerk, T., Wolvaardt, J. & Wright, M. *South African Concise Oxford Dictionary.* 2002. Kaapstad: Oxford University Press.

Longman Business English Dictionary. 2001. Harlow, Engeland: Pearson Education.

Odendal, F.F., Schoonees, P.C., Swanepoel, C.J., Du Toit, S.J. & Booysen, C.M. 2000. *Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse Taal.* Derde uitgawe. Midrand: Perskor.

Sinclair, J., Fox, G. & Bullon, S. 1991. *Collins COBUILD English dictionary.* Londen: HarperCollins.

Sinclair, J., Fox, G. & Bullon, S. 1997. *Collins COBUILD English dictionary.* Londen: HarperCollins.

Tulloch, Sara. 1993. *The Reader's Digest Oxford Complete Wordfinder.* Londen: The Reader's Digest Association.

Ander

- Al-Kasimi, A.M. 1983. The interlingual/translation dictionary: dictionaries for translation, in R.R.K. Hartmann (red.). *Lexicography: principles and practice*. Londen: Academic Press:153-162.
- Baker, Mona. 1990. Linguistics and the training of translators and interpreters, in M. Thelen & B. Lewandowska-Tomaszczyk (reds.). *Translation and meaning Part 1*. Maastricht: Euroterm:167-175.
- Baker, Mona. 1992. *In other words: a coursebook on translation*. Londen/New York: Routledge.
- Baker, Mona & Kaplan, Robert. 1994. Translated! A new breed of bilingual dictionaries. *Babel* 40(1):1-11.
- Bassnett, Susan. 1991. *Translation Studies*. Hersiene uitgawe. Londen/New York: Routledge.
- Bedecker, Laetitia. 2002. Katharina Reiss's contribution to translation studies: Werkopdrag 2, MPhil in Vertaling. Stellenbosch: Stellenbosch Universiteit.
- Bergenholtz, Henning & Tarp, Sven. 2003. Two opposing theories: on H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. *Hermes, Journal of Linguistics* no. 31-2003:171-196.
- Biber, Douglas, Conrad, Susan & Reppen, Randi. 1998. *Corpus linguistics: investigating language structure and use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bornemann, Eva. 1989. Translation and lexicography: a practical view, in M. Snell-Hornby, E. Pöhl & B. Bennani (reds.). *Translation and lexicography: papers read at the EURALEX Colloquium held at Innsbruck 2-5 July 1987*. Kirksville, Missouri: Northeast Missouri State University:99-104.
- Burkhanov, Igor. 2004. Requirements for an "ideal" bilingual L1>L2 translation-oriented dictionary. *Lexikos* 14 (AFRILEKS-reeks 14: 2004):1-19.

- Cao, Deborah. 1996. On translational language competence. *Babel* 42(4):231-238.
- Catford, J.C. 1965. *A linguistic theory of translation*. Londen: Oxford University Press.
- Campbell, Stuart. 1998. *Translation into the second language*. Londen/New York: Longman.
- Chesterman, Andrew. 1998. Causes, translations, effects. *Target* 10(2):201-230.
- Chesterman, Andrew. 2000. Strategies for emancipatory translation, in C. Schäffner & B. Adab (reds.). *Developing translation competence*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins:77-89.
- Chesterman, Andrew, Gallardo San Salvador, N. & Gambier, Y. 2000. *Translation in context: selected contributions from the EST Congress, Granada 1998*. Amsterdam: John Benjamins.
- Cop, Margaret. 1989-91. Collocations in the bilingual dictionary, in F.J Hausmann, O. Reichmann, H.E. Wiegand & L. Zgusta (reds.). *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires: ein internationales Handbuch zur Lexicographie Vol 1-3*. Berlyn/New York: De Gruyter:2725-2778.
- Crystal, David. 1986. The ideal dictionary, lexicographer and user, in R. Ilson (red.). *Lexicography, an emerging international profession*. Londen: Manchester University Press:72-81.
- Cummins, Sarah. 2002. A case study in lexical research for translation. *International Journal of Lexicography* 15(2):139-156.
- De Beaugrande, Robert. 2003. *Function and form of reference works: setting a record straight for J. McH. Sinclair and the COBUILD* [Intyds]. Beskikbaar: <http://beaugrande.bizland.com/SinclairCarstensen.htm> [2003/02/27].
- De Schryver, Gilles M. & Prinsloo, D.J. 2000. The concept of simultaneous feedback. *Lexikos* 10:1-31.

- Dodd, W. Steven. 1989. Lexicomputing and the dictionary of the future, in G. James (red.). *Lexicographers and their works*. Exeter: University of Exeter Linguistic Studies (14):83-93.
- Encyclopaedia Britannica*. 1978. S.v. "dictionary". Chicago: Encyclopaedia Britannica Inc.
- Fawcett, Peter. 1997. *Translation and language: linguistic theories explained*. Manchester: St Jerome.
- Feinauer, Ilse. 2001. Language contact between Afrikaans and English leads to conceptual change in Afrikaans, in M. Thelen & B. Lewandowska-Tomasczyk (reds.). *Translation and meaning Part 5*. Maastricht: Hogeschool Zuyd, Maastricht School of Translation and Interpreting:163-171.
- Fraser, Janet. 2000. The broader view: how freelance translators define translation competence, in C. Schäffner & B. Adab (reds.). *Developing translation competence*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins:52-62.
- Gouws, Rufus H. 1989. *Leksikografie*. Pretoria: Academica.
- Gouws, Rufus H. 1992. Kommunikatiewe ekwivalensie in vertalende woordeboeke – 'n probleem vir die vertaler. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde* 10(1):37-42.
- Gouws, Rufus H. 2001. Lexicographic training: approaches and topics, in J. Duplessis Emejulu (red.). *Elements de Lexicographie Gabonaise, Tome II*. New York: Jimacs-Hillman: 58-94.
- Gouws, Rufus H. & Ponelis, F.A. 1992. The development of Afrikaans and the lexicographical tradition, in L. Zgusta (red.). *History, languages, and lexicographers*. Tübingen: Max Niemeyer:77-104.
- Halverson, Sandra. 1997. The concept of equivalence in Translation Studies: much ado about something. *Target* 9(2):207-233.

- Hartmann, Reinhard R.K. (red.). 1983. *Lexicography: principles and practice*. Londen: Academic Press.
- Hartmann, Reinhard R.K. (red.). 1984. "Active" and "passive" bilingual dictionaries: the Scerba concept reconsidered. *LEXeter '83: Proceedings*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Hartmann, Reinhard R.K. 1989. Lexicography, translation and the so-called language barrier, in M. Snell-Hornby, E. Pöhl & B. Bennani (reds.). *Translation and lexicography*. Kirksville, Missouri: Paintbrush:9-20.
- Hatim, Basil. 1999. Implications of research into reader invisibility. *Target* 11(2):201-222.
- Hatim, Basil. 2001. *Teaching and researching translation*. Harlow: Pearson Education.
- Hatim, Basil & Mason, Ian. 1990. *Discourse and the translator*. Londen: Longman.
- Hausmann, Franz Josef. 1986. The training and professional development of lexicographers in Germany, in R. Ilson (red.). *Lexicography, an emerging international profession*. Londen: Manchester University Press:101-110.
- Hausmann, Franz Josef & Werner, Reinhold Otto. 1989-91. Spezifische Bauteile und Strukturen zweisprachiger Wörterbücher: eine Übersicht, in F.J Hausmann, O. Reichmann, H.E. Wiegand & L. Zgusta (reds.). *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires: ein internationales Handbuch zur Lexicographie Vol. 1-3*. Berlyn/New York: De Gruyter:2729-2778.
- Hausmann, F.J., Reichmann, O., Wiegand, H.E. & Zgusta L. (reds.). 1989-91. *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires: ein internationales Handbuch zur Lexicographie Vol. 1-3*. Berlyn/New York: De Gruyter.
- Hermans, Theo. 1994. Disciplinary objectives: the shifting grounds of Translation Studies, in P.F. Nistal & J.M.B. Gozalo (reds.). *Perspectivas de la Traducción*

Inglés/Español. Tercer Curso Superior de Traducción. Valladolid: Instituto de Ciercas de la Educación, Universidad de Valladolid:9-25.

- Hermans, Theo. 2001. Lesing vir MPhil-studente in Vertaling. 10 en 11 September 2001, Stellenbosch.
- Holljen, M-B. 1999. Practice orientation in the teaching of LSP translation: a report on a practice-oriented project at the Centre for Translation Studies at Agder College, Kristiansand, Norway. *Babel* 46(1):41-65.
- Holz-Mänttari, Justa. 1984. *Translatorisches Handeln: Theorie und Methode.* Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Hudson, Richard. 1995. Identifying the linguistic foundations for lexical research and dictionary design, in D.E. Walker, A. Zampolli & N. Calzolari (reds.) *Automating the lexicon: research and practice in a multilingual environment.* Oxford: Oxford University Press:21-51.
- Hyldgaard-Jensen, K. & Zettersten, A. (reds.). 1992. *Symposium on Lexicography V.* Tübingen: Max Niemeyer.
- Ilson, R. (red.). 1986. *Lexicography, an emerging international profession.* Londen: Manchester University Press.
- Jääskeläinen, Riitta. 1999. *Tapping the process: an explorative study of the cognitive and affective factors involved in translating.* Joensuu: Universiteit van Joensuu.
- Jensen, Astrid & Jakobsen, Arnt Lykke. 2000. Translating under time pressure: an investigation of problem-solving activity and translation strategies by non-professional and professional translators, in A. Chesterman, N. Gallardo San Salvador & Y. Gambier. *Translation in context: selected contributions from the EST Congress, Granada 1998.* Amsterdam: John Benjamins:105-116.
- Keyser, Helane. 2003. Ondersoek na 'n model vir die opleiding van leksikograwe vir verklarende woordeboeke. Ongepubliseerde MPhil-tesis. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch.

- Koller, Werner. 1995. The concept of equivalence and the object of translation studies. *Target* 7(2):191-222.
- Kromann, Hans-Peder, Riiber, Theis & Rosbach, Poul. 1984. "Active" and "passive" bilingual dictionaries: the Scerba concept reconsidered, in R.R.K. Hartmann (red.). *LEXeter '83: Proceedings*. Tübingen: Max Niemeyer:207-215.
- Kussmaul, Paul. 1994. Semantic models and translating. *Target* 6(1):1-13.
- Kussmaul, Paul. 1995. *Training the translator*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Lombard, F.J. 1994. Lexicographer, linguist and dictionary user: an uneasy triangle? *Lexikos* 4:204-214.
- Lörscher, W. 1989. Models of the translation process: claim and reality. *Target* 1(1):43-66.
- Louw, Phillip A. 1997. *Kriteria vir 'n standaard vertalende woordeboek*. Ongepubliseerde MA-verhandeling. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch.
- Louw, Phillip A. 1999. Access structures in a standard translation dictionary. *Lexikos* 9:108-118.
- Mossop, Brian. 1998. The workplace procedures of professional translators, in A. Chesterman, N. Gallardo San Salvador & Y. Gambier (reds.). *Translation in context: selected contributions from the EST Congress, Granada 1998*. Amsterdam: John Benjamins:39-48.
- Munday, Jeremy. 2000. Seeking translation equivalents: a corpus-based approach, in A. Chesterman, N. Gallardo San Salvador & Y. Gambier (reds.). *Translation in context: selected contributions from the EST Congress, Granada 1998*. Amsterdam: John Benjamins:201-210.
- Munday, Jeremy. 2001. *Introducing Translation Studies: theories and applications*. Londen: Routledge.

- Muntingh, L.M. 1998. 'n Ondersoek na die plek en inhoud van ekwivalensie binne die moderne taalwetenskap met besondere verwysing na die Nuwe Afrikaanse Bybelvertaling. *Old Testament Essays* 11(3):449-521.
- Naudé, J.A. 2000. The Schocken Bible as source-oriented translation: description and implications. *Acta Teleologica* 20(1):1-33.
- Neubert, Albrecht. 1992. Fact and fiction of the bilingual dictionary, in Biblograf in samewerking met die Kommissie vir Europese Gemeenskappe. *EURALEX '90: Proceedings*. Barcelona: Biblograf:29-42.
- Neubert, Albrecht. 2000. Competence in language, in languages, and in translation, in C. Schäffner & B. Adab (reds.). *Developing translation competence*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Neubert, Albrecht. 2001. Translation in a textual context: a new appraisal, in M. Thelen & B. Lewandowska-Tomasczyk (reds.). *Translation and meaning Part 5*. Maastricht: Hogeschool Zuyd, Maastricht School of Translation and Interpreting:55-72.
- Neubert, Albrecht & Shreve, Gregory M. 1992. *Translation as text*. Kent, Ohio: Kent State University.
- Newmark, Peter. 1981. *Approaches to translation*. Oxford: Pergamon Press.
- Newmark, Peter. 1988. *A textbook of translation*. Londen: Prentice-Hall.
- Nida, Eugene A. 1964. *Toward a science of translating: with special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden: Brill.
- Nida, Eugene A. & Taber, Charles R. 1969/1982. *The theory and practice of translation*. Leiden: Brill.
- Nistal, P. F. & Gozalo, J.M.B. (reds.). 1996. *A spectrum of Translation Studies*. Valladolid: Universiteit van Valladolid.

- Nord, Christina. 1991. *Text analysis in translation: theory, methodology and didactic application of a model for translation-oriented text analysis*. Amsterdam: Rodopi.
- Nord, Christina. 1997a. A functional typology of translations, in A. Trosborg (red.). *Text typology and translation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Nord, Christina. 1997b. *Translating as a purposeful activity: functionalist approaches explained*. Manchester: St Jerome.
- Osselton, N.E. 1983. On the history of dictionaries: the history of English-language dictionaries, in R.R.K. Hartmann (red.). *Lexicography: principles and practice*. Londen: Academic Press.
- Picard, J.H. 1988. *Vertalers en vertalings*. Pretoria: Serva.
- Presas, Marisa. 2000. Bilingual competence and translation competence, in C. Schäffner & B. Adab (reds.). *Developing translation competence*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Roberts, Roda P. 1990. Translation and the bilingual dictionary. *Meta* XXXV, 1:74-82.
- Roberts, Roda P. 1992a. Organization of information in a bilingual dictionary entry, in Biblograf in samewerking met die Kommissie vir Europese Gemeenskappe. *EURALEX '90: Proceedings*. Barcelona: Biblograf:219-231.
- Roberts, Roda P. 1992b. Methods of bilingual dictionary-making: the Canadian experience, in K. Hyldgaard-Jensen & A. Zettersten (reds.). *Symposium on Lexicography V*. Tübingen: Max Niemeyer:91-116.
- Roberts, Roda P. 1996. Dictionaries, dictionary-making and translation, in P. F. Nistal and J.M.B. Gozalo (reds.). *A spectrum of Translation Studies*. Valladolid: Universiteit van Valladolid:9-35.
- Robinson, Douglas. 1997. *Becoming a translator: an accelerated course*. Londen/New York: Routledge.

- Schäffner, Christina. 1990. Albrecht Neubert: text and translation ('Reviews'). *Target* 2(1):121-133.
- Schäffner, Christina. 1997. Translation Studies, in J-Östman, J. Verschueren, J. Blommaert & C. Bulcaen (reds.). *Handbook of pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins:1-14.
- Schäffner, Christina. 2000. "Running before walking? Designing a translation programme at undergraduate level", in C. Schäffner & B. Adab (reds.). *Developing translation competence*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins:144-156.
- Schäffner, Christina. 2001. Annotated texts for translation: English-German – functionalist approaches illustrated. Clevedon: Multilingual Matters Bpk.
- Schäffner, Christina & Adab, Beverly (reds.). 2000. *Developing translation competence*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Séguinot, Candace. 2000. Knowledge, expertise, and theory in translation, in A. Chesterman, N. Gallardo San Salvador & Y. Gambier (reds.). *Translation in context: selected contributions from the EST Congress, Granada 1998*. Amsterdam: John Benjamins:88-104.
- Shreve, G.M., Schäffner, C., Danks, J.H. & Griffin, J. 1993. Is there a special kind of "reading" for translation? An empirical investigation of reading in the translation process. *Target* 5(1):21-41.
- Shuttleworth, Mark & Cowie, Moira. 1997. *Dictionary of Translation Studies*. Manchester: St Jerome.
- Simpson, John. 2002. The revolution of English lexicography, in M. Adams (red.). *Dictionaries: the journal of the dictionary society of North America*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin.

- Snell-Hornby, Mary. 1984. The bilingual dictionary: help or hindrance? in R.R.K. Hartmann (red.). *LEXeter '83: Proceedings*. Tübingen: Max Niemeyer:274-281.
- Snell-Hornby, Mary. 1988. *Translation Studies: an integrated approach*. Amsterdam: John Benjamins.
- Snell-Hornby, Mary. 1992. Word against text: lexical semantics and translation theory, in M. Thelen & B. Lewandowska-Tomaszczyk (reds.). *Translation and meaning Part 2*. Maastricht: Rijkshogeschool Faculty of Translation and Interpreting:97-104.
- Snell-Hornby, M., Pöhl, E. & Bennani, B. (reds.). 1989. *Translation and lexicography: papers read at the EURALEX Colloquium held at Innsbruck 2-5 July 1987*. Kirksville, Missouri: Northeast Missouri State University.
- Steiner, George. 1975. *After Babel: aspects of language and translation*. Londen: Oxford University Press.
- Tarp, Sven. 2000. Theoretical challenges to practical specialised lexicography. *Lexikos* 10:189-208.
- Tarp, Sven. 2002. Translation dictionaries and bilingual dictionaries: two different concepts. *Journal of Translation Studies*, 7:59-84.
- Tarp, Sven. 2004a. Reflections on dictionaries designed to assist the users with text production in a foreign language. *Lexikos* 14:299-325.
- Tarp, Sven. 2004b. Basic problems of learner's lexicography. *Lexikos* 14:222-252.
- Tarp, Sven & Gouws, Rufus H. 2004. Wie leer wat uit Afrikaanse (aan)leerderwoordeboeke? Om in 2004 te verskyn in die *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*:1-16.
- Thelen, Marcel. 1990. Opening lecture, in M. Thelen & B. Lewandowska-Tomaszczyk (reds.). *Translation and meaning Part 1*. Maastricht: Euroterm.

- Thelen, Marcel & Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara (reds.). 1990. *Translation and meaning Part 1*. Maastricht: Euroterm.
- Tomaszczyk, J. 1983. On bilingual dictionaries: the case for bilingual dictionaries for foreign language learners, in R.R.K. Hartmann (red.). *Lexicography: principles and practice*. Londen: Academic Press:41-51.
- Ulrych, M. & Bollettieri Bosinelli, R.M. 1999. The state of the art in Translation Studies: an overview. *Textus* XII:219-242.
- Van den Broeck, Raymond. 1972. *Inleiding tot de Taalwetenschap*. Leuven: Acco.
- Van den Broeck, Raymond. 1992. Translation theory revisited. *Target* 4(1):111-120.
- Vinay, Jean-Paul & Darbelnet, Jean. 1958/1995. *Comparative stylistics of French and English: a methodology for translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Walker, A.K., Kruger, A. & Andrews, I.C. 1995. Translation as transformation: a process of linguistic and cultural adaptation. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde*. Byvoegsel 26:99-115.
- Walker, Donald E., Zampolli, Antonio and Calzolari, Nicoletta (reds.) 1995. *Automating the lexicon: research and practice in a multilingual environment*. Oxford: Oxford University Press.
- Wiegand, Herbert E. 2002. Equivalence in bilingual lexicography: criticism and suggestions. *Lexikos* 12:239-255.
- Williams, Jenny & Chesterman, Andrew. 2002. *The map: a beginner's guide to doing research in Translation Studies*. Manchester: St Jerome.
- Zgusta, Ladislav. 1984. Translational equivalence in the bilingual dictionary, in R.R.K. Hartmann (red.). *LEXeter '83: Proceedings*. Tübingen: Max Niemeyer:147-154.